

55 983

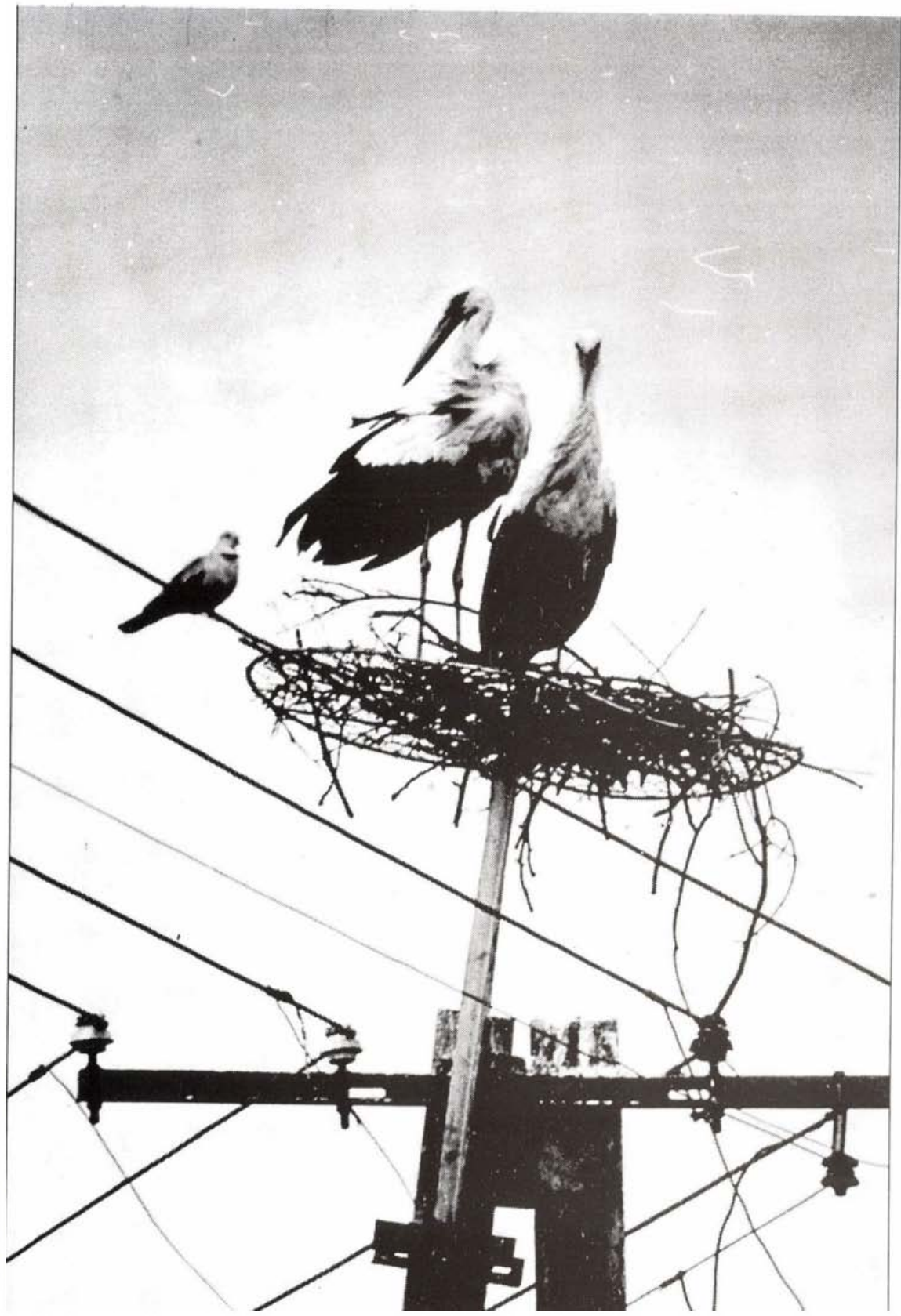
1995/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

A Természetvédelem Éve

„...a galamb volt a lényeg!” Muray Róbert festőművésszel beszélget (Sári Katalin).....	3
Kilencvenöt éve született Fekete István (Bodó Imre).....	7
Az éjszaka rovarvadászai (Schmidt Egon).....	10
Az Erdélyi Mezőség környezet- és tájvédelmi jelentősége (Nagy Tóth Ferenc).....	14

ÉVFORDULÓK

Hetvenöt esztendeje kisebbségben

A szlovéniai magyarok. (Varga Sándor).....	20
Százötven esztendeje született Moldován Gergely (Halász Péter).....	25
Gáspár Simon Antal és a bukovinai székelyek utolsó földönfutása (Domokos Mária).....	29
Gáspár Simon Antal: A bukovinai magyarok hazatérése.....	30
Szellemi találkozásaim Csanádi Imrével (Lukács László).....	39
Hetvenöt éve halt meg Kálmány Lajos (Bogdán Lajos).....	42

HAGYOMÁNY

Telekiek nyomában a Maros mentén (Udvarhelyi Nándor).....	44
Egy Bolyai-kut ó emlékezete (Székelyhídi Ferenc).....	52
Blaskovich György és János (Göcsáné Móró Csilla).....	55
Hazánk legrégebb vasúti állomásépülete Szolnokon (Szikszai Mihály).....	56
A hűsvéti tojásokról Fülöp Klára népi ip. művésznél (Sári Katalin).....	58
Új eredetű hímestojás-minták a Székelyföldön? (Nagy Mari – Vidák István).....	59
Tanácskozás a hagyományos tojásdíszítményekről (Dr. Györgyi Erzsébet).....	62

SORSKÉRDÉSEK

A bánsági magyarságról (Dr. Matekovits György).....	64
Üzenet a szolvyai pokolból (Bagu Balázs – Tuba Géza).....	67

TERMÉS

A bántai római gát (Farkas Tibor).....	76
Felsőbíráskodás a Rákóczi-szabadságharcban (Mezey Barna).....	78
Maróthy Margit, a Nemzeti Színház örökös tagja (Danis Tamás).....	81
A Makó-Bogárczi pusztatemplom és a hitélet (Dr. Forgó István).....	85
Archaikus elemek Vörösmarty Tündér-völgy című elbeszélő költményében (Demény István Pál).....	87
Az erőtadó vasfű (István Lajos).....	92

KRÓNIKA

Gy. Szabó Béla és Kusztos Endre Szankon (Beke György).....	94
Rajeczky Benjámin emléktáblája Egerben (Balassa Iván).....	96
Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál (Lukács László).....	97
Tarczay Lajos emléktáblája Hetényben (Gáspár Tibor).....	99
Az abonyi reformátusság hőse (Györe Pál).....	100
Nagy Károly kitüntetése.....	101

KÖNYVESPOLC

Magyarország történeti helységnévtára (Szilasiné Csenki Éva).....	102
---	-----

Regék várainkról (<i>Dankó Imre</i>).....	103
Hermann Gusztáv: Székelyudvarhely művelődéstörténete (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	104
Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX szd-ban (<i>Balázs Géza</i>).....	106
Garam Éva: Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum (<i>dr. Trugly Sándor</i>).....	107
Lábadai Károly: Istennek hajlékai a Drávaszögben (<i>Balassa Iván</i>).....	108
Villányi Péter: Zabari mesék (<i>dr. Dömötör Ákos</i>).....	109
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	
Összeállította: <i>Belovári Gézané</i>	111

Az első borítón *Muray Róbert* festménye, a hátsón Marcali környékéről való hímes-tojások láthatók.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
MÁNDLI GYULA

SÁRAY-SZABÓ ÉVA
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagu Balázs középiskolai tanár, Bátyu – **Balassa Iván dr.** néprajzkutató, Bp. – **Balázs Géza dr.** docens, ELTE BTK Bp. – **Beke György** író, Bp. – **Belovári Gézané** könyvtáros, MMI Bp. – **Bodó Imre** növényvédelmi felügyelő, Szekszárd – **Bogdán Lajos** népművelő, Csongrád megyei Pedagógiai és Közművelődési Intézet, Szeged – **Danis Tamás** ny. tanár, Rimaszombat – **Dankó Imre** ny. műzeumigazgató, Debrecen – **Demény István Pál** tudományos kutató, Kolozsvár – **Domokos Mária** az MTA Zenetudományi Intézetének tud. munkatársa, Bp. – **Dömötör Ákos dr.** az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, Bp. – **Forgó István dr.** ny. tanácselnök, Makó – **Gáspár Tibor** tanár, Magyar Gimnázium, Révkomárom – **Gócsáné Móró Csilla** a Blaskovicz Múzeum igazgatója, Tápíósztele – **Györe Pál** múzeumvezető, Abony – **Györgyi Erzsébet dr.** a Néprajzi Múzeum ny. főmúzeológusa, Bp. – **Halász**

Péter igazgató, MMI Bp. – **István Lajos** néprajzgyűjtő, Korond – **Lukács László dr.** a Szent István Király Múzeum néprajzi osztályvezetője, Székesfehérvár – **Matekovits György dr.** orvos, Temesvár – **Mezei Barna dr.** tanszékvezető egyetemi docens, ELTE Bp. – **Nagy Mari** múzeumpedagógus, Szórakatténusz Játék-múzeum és Műhely, Kecskemét – **Nagy Tóth Ferenc** tud. főkutató, Kolozsvár – **Sári Katalin** újságíró, Bp. – **Schmidt Egon** szakíró, Bp. – **Székelyhidi Ferenc** művelődési ház igazgató, Leányfalu – **Szikszai Mihály** levéltáros, Szolnok – **Szilasiné Csenki Éva** az OL főrestaurátora, Bp. – **Trugly Sándor dr.** régész, Duna Menti Múzeum, Révkomárom – **Tuba Géza** diák, Agrártudományi Egyetem, Debrecen – **Udvarhelyi Nándor** geológus, Miskolc – **Varga Sándor** ny. szerkesztő, Alsólendva – **Vidák István** iparművész, Kecskemét.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I. Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.:201-5207 Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a MIKSZÁTH KIADÓ ÉS NYOMDA gondozásában, fv. DR. NÉMETH JÁNOS ig., Nyomdavezető: SZILVA ISTVÁN. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára 58 Ft. Évi előfizetési díja 300 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank Rt: 219-98636/021-02809. INDEX-25387 Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

„...a galamb volt a lényeg!”

*Murray Róbert festőművésszel
beszélget Sári Katalin*

A természet, az állat- és növényvilág, a természetvédelem speciális témája a képzőművészetnek. Mikor és miért döntött úgy, hogy e téma lesz képzőművészeti tevékenysége középpontjában?

•Mint általában minden, a gyerekkorra vezethető vissza. Rákospalotán születtem, de elég hamar Káposztásmegyerere kerültünk családi házba, amely a megyeri temető és csárda közelében volt, de a Duna és a Szilas-patak sem volt messze. Kisgyermekként szívesen csavarogtam a környéken, vagy pedig édesapámmal – aki amatőr festő volt – mentem kirándulni. Ezek a természetben való „üldögélések” ahhoz vezettek, hogy én is elkezdtem rajzolgatni, festegetni. Tulajdonképpen ez volt az egyik indítatás!

Amikor már általános iskolás voltam, csatlakoztam Nagybányai Sándor tanár úr – aki rővar-, lepke- és egyéb gyűjtő volt – kis „expedícióihoz”. Ő látta érdeklődésemet és a „szárnyai” alá vett, majd később rengeteget segített; neki nagyon sokat köszönhetek. Szépérezkem, vizuális érdeklődésem akkor is megmutatkozott, amikor gyerekként el tudtam gyönyörködni azokban az „alkalmi” tavakban, ahol olyan falevelek keletkeztek, amelyekből a festő fedőréteget az idő is kimarta, és csak nagyon finom hártya, csipkeszerű váz maradt meg. Ilyet találtam egyszer, és sokáig nézegettem nagyítóval. Le is rajzoltam, milyen a szerkezete. Kertes házban laktunk: és télen etettük a madarakat. A sok tetőre szállt madár – másfél méteres távolságból – megcsodálható volt. Megjelent például egy harkály, amelynek tarkasága ma is bennem van. A szépség oldaláról közeledtem mindig a természeti jelenségekhez.

De más szerencsés találkozások is hozzájárultak ahhoz, hogy ezt a témát válasszam. 1945-ben a németek felrobbantották a hidakat, így az újpesti vasúti összekötőt is. Mivel ez volt Pest legészakibb hídja, itt rengeteg jég gyűlt fel, és a jégzajlás során zátonyok, jéghegyek keletkeztek. Kiöntött a Duna, így mi is padláson laktunk ekkor. Amikor levonult az ár, a temető mellett ún. „kubikgödrök” – mélyedések – alakultak ki. Azon a nyáron arra jártam, és láttam; pontyok vergődnek a vízben, oxigént keresve. És ekkor támadt az ötletem: unokatestvéremmel kivonultunk oda és ruháskosárba összeszedtük a halakat, amiket részben elajándékoztunk, részben pedig eladtunk. Szégyellem bevallani, hogy „kereskedtünk” is ezzel, de a háború után nagy érték volt a hús.

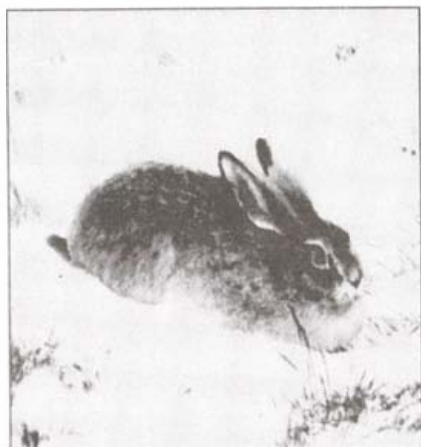

Aztán, amikor Budapesten is rendeződtek a viszonyok, megnyíltak az üzletek, lementem a Múzeum körüli antikváriumba, és kerestem magamnak könyveket, hogy minél jobban megismerjem azt a világot, amit láttam. Megtaláltam Hermann Ottó: *A madarak hasznáról és káráról* című népszerű, szép nyelvű írását. Ez volt az első „irodalom” számomra. Szerencsémre rátaláltam e könyvre. Itt – az antikváriumban – ismerkedtem meg Keve Andrással, aki ornitológiát tanított az egyetemen. Felfigyelt rám, a 15 éves fiúra, aki madártannal foglalkozó könyveket keresett az antikváriumban. Beszélgettünk, majd behívott a múzeumba, és megmutatta a gyűjteményt, ami megmaradt a háború után. Kézbe vehettem a madarakat, és az ő segítségével már meg tudtam állapítani, hogy melyik madár milyen. Akkor mutatkoztak olyan madárfajok – a balkáni fakopács, a balkáni gerle –, amelyek korábban az 1930-as években Magyarországon nem éltek. Ez érdekes esemény volt számomra. Bandi bácsi – Keve András – megkért, ha látok ilyen madarakat, jelentsem. A feladat könnyű volt, mert a rákospalotai gimnázium – ahová jártam tanulni – parkjában igazgatói engedéllyel figyelhettem a madarakat, és ott is többször észleltem az említett két madárfajt.

Érettségi után jött a probléma: lehetek-e egyáltalán ornitológus? Bandi bácsi azt mondta, boldog lenne, mert képességeim és érdeklődésem miatt lehetnék, de nem tud garanciát adni arra, ha elvégzem az egyetemet, státuszt is kapok. A gimnáziumban nagyszerű rajtanárom volt – Galla Endre –, akire mindig szeretettel gondolok, aki kiemelkedő tehetségű növendékei közé sorolt, mert rajzpályázatokat nyertem. A körülmények miatt ezért – 1949-ben – inkább a Képzőművészeti Főiskolára jelentkeztem.

A főiskolán az első éveim kemény stúdiókkal teltek. 1949-ben a főiskolán életbe lépett az ún. „reform”. „Cél – a szocialista realizmus!” A képzés teljesen a szovjet képzőművészeti akadémiák mintájára történt. Például hat hétig kellett satírozni egy nyomorult gipszfejet, ami fantasztikus volt, mert ezt egy hét alatt is el lehetett volna tisztességesen végezni. Ha az embernek nem járt a keze, a demonstrátor rászólt: – Muray elvtárs! Miért nem dolgozol?

Mi volt a diplomamunka témája?

•Békeplakátot festettem, amin a galamb volt a lényeg. Kezet, fészket és benne galambot ábrázoltam.

Úgy érzem, hogy Ön az állatvilággal – elsősorban a madarakkal – kapcsolatos képzőművészeti megbízásokat vállalt el, hiszen így el tudta kerülni a politizálást...

•Igen. E téma teljesen apolitikus volt. Egyébként szakemberek – akik eddig munkáimat elemezték – azt mondták nekem, bizonyára így kaptam „gellert”; ezért nem ábrázoltam a valóságot, az életet, a konfliktusokat, meg a katarzist, hanem elvonultam a természetábrázolás „köpenye” alá. De ez valójában így is volt, s ez teljesen logikus következtetés. Ez kibúvás volt a kor társadalmi problémáinak ábrázolása elől. Egyébként is azzal foglalkoztam, ami mindig is érdekelt, és szerencsém volt, hogy az állatok iránt mindig érdeklődtem.

A Művelt Nép Kiadótól megbízást kaptam vadásztörténeti témájú irodalom illusztrálására. Ezután már felfigyelt rám a MOKÉP is, és állatok ábrázolásával kapcsolatos munkákkal bíztak meg. Az első megbízásaim közé tartozott Homoki Nagy István Cimborák című filmjéhez készített plakát, később még jó néhány Homoki Nagy-filmhez készítettem plakátot. Aztán Kollányi Ágoston természetfilmjeihez, majd a külföldi – lassan „bejövő” – Walt Disney-filmekhez is én készítettem plakátokat. Úgyhogy e munkák az állatokhoz, a természethez való kötődésemet még inkább igazolták, így alkotásaimat sokan – gyerekek és felnőttek egyaránt – megismerhették.

Ennek köszönhetően amikor az Állatkert 100. évfordulóját ünnepelte, a főigazgató megbízott a jubileumi plakát tervezésével, így „bekerültem” abba a „bizonyos fiókba”! Onnan már nem is akartam kikerülni és leginkább ilyen jellegű munkákat vállaltam el.

Készített-e vajon „statisztikát” arról, eddig hány madarat, illetve madárfajt ábrázolt?

•Hazánkban 340 körüli madárfaj él. Azért mondom ezt ilyen bizonytalanul, mert ez a szám mindig változik. Ezt mind ábrázoltam, hiszen a *Védett madarak* című plakátot is én készítettem. Azonkívül a hajdanában huszonnégy vadászható madarat is ábrázoltam – ezek száma lecsökkent tizenhatra. A 340-ből kétszázat biztosan felismerek röptében és a hangjáról is. A Magyar Vadászok Országos Szövetsége megbízásából 1973-ban a vadászok vizsgáztatására – természetvédelmi célból – elkészítettem azt a kis füzetet, amelyben huszonhárom védett madárral ismertettem meg őket. E füzet nagy sikert aratott: kétszer lett utánnomva, és a színes képek miatt szétkapkodták.

Oktatási célból készült plakátjai ma már közismertek. Melyik madaraplakátja volt a legsikeresebb, amely a gyermekekkel is megszerettette a madárvilágot?

• *Védett madaraink eszmei értéke* című, sárgával díszített, négy darabból álló plakátjaimnak volt nagy visszhangja. De ennek megvan a sajátos „történelmi” előzménye. Az 1970-es években ugyanis megjelent a védettségről szóló rendelet, amelyben felsorolták a védett madarak eszmei értékét. Teljesen áttekinthetetlen, csak jogászok számára használható „száraz” lista volt ez a Magyar Közlönyben. Ekkor én esztétikai tanácsadója voltam a Természetvédelmi Hivatalnak, ahova Rakonczay Zoltán vett fel az amerikai utam után, nagyon fellelkesülve az USA-ban látott nemzeti parkok színvonalán. Neki tanácsoltam e plakátsorozatot, amelyet fél év alatt el is készítettem. Hatvan valahány madár színes ábrája volt e plakáton, és a többieket később – évek során – rajzoltam meg. Elvileg ezeket a plakátokat „terítették” az iskolákban – ingyen –, de került azért a pályaudvarokra, meg a lakossághoz is. E plakátok révén lettem – tulajdonképpen – ismert, és ez talán az oktatásban is a „fő tettem”. Annak idején ezért kaptam meg a Környezetvédelemért kitüntetését a Természetvédelmi Hivataltól.

Ön ismert könyvillusztrátor is!

• E munkákon kívül öt bűvázsebkönyvet is illusztráltam: Díszmadarak, Állatkerti madarak, Házi állatok, Madarak II., Lovak.

Legutóbbi madaras illusztrációi hol jelentek meg?

• A Magyar Vöröskönyvben. E könyv felsorolja a kiveszőfélben lévő állat- és növényvilág fajait; ez nemzetközi rendszer, számos más államban is létezik. A könyv arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy melyik kiveszőfélben lévő fajokra kell vigyázni.

Vállal-e ma illusztrációs munkát?

• Bármilyen szép munka is, ma már nem vállalom, mert a szemem eléggé tönkrement – inkább táblaképeket festek –, mert ilyen miniatűr illusztrációkat nagy türelemmel és szeretettel lehet csak csinálni.

A természet ismerőjeként hogyan látja napjainkban a természet és az ember viszonyát?

• Nem értem az embereket! Hiszen – elvileg – a föld legmagasabb rendű élőlény, és tényleg csodákra is képes. Rövid idő – mindössze hat évtized – amit megéltem, és ez idő alatt óriási változások történtek a világban. Az emberiségnek meg kell tanulnia, hogy ez az élőhely véges, és szükségünk van levegőre, vízre, mert nem lehet helyrehozni, mesterségesen tisztítani és visszaállítani valamiféle ökológiát. Sokkal nehezebb és kilátástalanabb a természet, mintsem eredeti állapotának helyrehozatala, odafigyelni és vigyázni rá. A természet oly pazarló, meggondolatlan, ostoba, rövid távú kizsákmányolása folyik, amin csak felháborodni lehet. Ami pedig a bőszi vízlépcsőt illeti: tudós nem vagyok, de azt tudom, hiába védjük a madarakat törvénnyel – mert ugye eszmei értékük van –, ha az élőhelyük megváltozik, nincs az a védelem, amely meg tudná őket menteni. Mert az élőhely drasztikus megváltoztatása tönkreteszti először a növényeket és „lánc” révén az ott élő kisebb állatokat, rovarokat. És azután az egyre följebb „megy”, s a „csúcson” az ember van... Ezt nem látjuk be!

Gyermekkoromban gyakorta láttam őrgébicseket – a verébnél valamivel nagyobb madár –, amely a nyárfák ágaira fészkel és rovarokkal táplálkozott. Ezt a madarat akkoriban a Duna mentén lehetett látni, és most évek telnek el, hogy lássak egy őrgébicset! Ugyanis a vegyszeres szűnyog- és gyomirtás – meg mindenféle „irtás” – megöli azokat a rovarokat, amelyekkel e madár táplálkozik (az őrgébicsek máját, szervezetét is megtámadja, mérgezi a vegyszer). És ez „csak” egy példa!... A Dunavíz csatornába szorításával – és egyéb szörnyűségekkel – beláthatatlan hibákat követnek el az emberiség ellen!

Kilencvenöt éve született Fekete István

„Ha mélyen magamba nézek, szeretetem határtalan határát, egyetlen szó fejezte ki, egyetlen régi-régi szó, amiben élők és holtak benne voltak, s ez az érthetetlen, de nekem mindent jelentő szó mondta ki, hogy GÖLLE.”

Fekete István író 1900. január 25-én született Gölle községben. Édesapja példamutatóan, önmagához hasonlóvá nevelte. Nem zárta el gyermekeit (Fekete Istvánnak három húga volt: Katalin, Ilona és Anna) a mezítlásos játszó társak elöl, sőt éppen ellenkezőleg, a szomszéd parasztyerekek úgyszólván mindennapos vendégei voltak a tanítói lakásnak.

Fekete István 5 éves korában került iskolába. Tanítója Gansler János volt, akit végtelemül szeretett. Barátaitól, iskolatársaitól nem távolodott el. Talán ez a szeretet és ragaszkodás formálta későbbi életét is. Úgy hívták a faluban, hogy „Mestörpista”. Ha szóba kerül a neve az idősebb generáció tagjai még most is így emlegetik.

Pajtásai, iskolatársai: Berta János, Deres László, Puska Péter, Kovács Ilonka, Szabó Julianna, Puska Erzsébet, Sándor Lajos, Deres Kálmán, Biró A. András, Esküdt Ernő, Puska István, Csertóka Lajos, Cser András, Puska Cser Ferenc, Zsiga József, Varga Gábor, Bodó Béla, Buni István, F. Cser Sándor műveiben örökké élnek.

Az ő társaságukban fedezte fel a szülői házon túli világot: a csodálatos Kácsalját, amelynek fűzfás, nádas, lósóskás emléke anyai könyvében fölmerül, a távolabbi Cöndét, szarkafészek akácaival, a szőlőhegyet és az öreg szentpéteri erdőt. Fekete István eggyé vált a göllei parasztyerekekkel, erkölcsiségben ettől nőtt jegenyemagasra!

„Elsüllyedtem a homályban és a csendben, és azt hiszem valami álmos, nyugalmas boldogság dobogott halkuló szívemben. De ez a boldogság nem a nappalok öröme volt, inkább az álmokhoz tartozott, mert időtlen volt, megfoghatatlan, mégis valóságos.” – írta.

A boldog göllei évek 1910-től Kaposváron folytatódtak. Akik olvasták a Ballagó Idő című regényét emlékeznek rá, milyen lelki törést jelentett Fekete István számára a város. Kezdetben úgy szerette Kaposvárt, hogy egy percre sem feledhette Göllét. Hatvan évvel később így idézi fel annak a napnak a Kaposvárra költözködésnek a szülőföldsírató hangulatát:

„Tele lett a szemem könnyel és a szájam a könnyek különös savanykás ízével.”

A szülőfalu tehát Fekete István természet- és emberszeretetének simogató bölcsője volt. Bármilyen messzire is vitte a sorsa, s temetkezett rá a múlt idő, Gölle maradt

számára az egyetlen hely a világban, amelynek feledhetetlen emléke, békét, megnyugvást, új erőt adott.

„Kerestem az utat, a patakot, a nádas, a cserszagú erdőt... és közben megtaláltam a Hazámat.” Ezek a sorok a Ballagó Idő című életrajzi regényéből valók.

1916-ban Sík Sándor ifjúsági lapjában jelent meg első verse. A „Zászlónk” c. lap után, mint fiatal gazdatiszt, Ajkán folytatta. Itt bontakozott ki írói munkássága. Vadásztörténetei Kittenberger Kálmán vadászlapjában, a „Nimród”-ban jelentek meg, elbeszéléseit pedig a Herczeg Ferenc szerkesztette „Új Idők” közölte. E sikerek után egymást követték az elbeszélések, regények.

Az író özvegyével való levelezéseim, beszélgetéseink során kiderült, hogy Fekete István számára a haza Somogyot jelentette. Göllét ő haláláig végtelenül szerette, s – hogy mondta – élete legboldogabb korszaka volt.

„Somogyi embernek a Haza elsősorban a faluját jelenti és csak ezután jön – tágabb értelemben – az ország, amelyért annyian meghaltak az értelmetlen és – reméljük – soha vissza nem térő háborúban.”

Műveiben megelevenednek az emberek, azok örömei, bánatai, utak, nádasok, tavak, erdők, rétek és mezők. Lírikus alkata, tapasztalatai és élményei teremtik meg sajátos, egyéni stílusát. Nincs olyan írása, melyben ne tűnne ki ember- és természetszeretete. Ha göllei ismerősök látogatták meg, Gölle említése páholyt jelentett a szívében: „Budai lakásomban – pedig negyed százada lakom benne – talán először érzem magam otthon, mert az igazi otthont kitörölhetetlenül ébren és álmomban is mindig a szülőfalum jelentette.” Ez nem csoda, hiszen életének legfogékonyabb korszakát – az első tíz évét – töltötte Göllén. Itt került meg nem szűnő kapcsolatba a természettel, a falu szépségeivel, egyszerű, de nagyon értékes embereivel.

Magyar Ferenc, az Új Ember főszerkesztője írta róla:

„Együtt lélegzel most is a nagy nádasok hajlongó lélegzetével, együtt repülsz a dankasirályokkal, a fecskék villongásával és a sirályok csárogó kiáltásával, mert minden ragyogás és minden hang, kívül és belül, már Te magad lettél. Ha felragyog előttünk a magyar táj egy-egy rejtett szépsége, meglegyint egy mezei virág ritkán érzett illata, felszáll a rözse füstje egy csökhunyó előtt: Veled találkozunk...”

A Somogyi Néplap (Hírlap) megkülönböztetett figyelemmel kíséri és ápolja Fekete István emlékét. Leskó László írta a következő sorokat: „Csakugyan ilyen értékes, ennyire izgalmas, ennyire szerethető település Gölle? A könyv olvasója, aki már járt ott, felteszi magának a kérdést. Mert valljuk be: mi, idegenek nem látjuk ennyire szépnek, ennyire szerethetőnek. Egynek látjuk a sok közül. Igen ám: de saját szülőhelye mindenkinek szép az emlékeiben, bármekkora városban is él később”.

Nemzedékek fogadták el Fekete István sajátos jelrendszerét. Mélyen humánus szemléletével, az emberek tiszteletével és szeretetével, a tiszta magyar nyelvével vált az ifjú olvasók tanítómesterévé, s így lett a göllei „Mesterpistából – István mester!” – írja róla Takáts Gyula költő.

Fekete István sokoldalúsága a szépirodalmi munkásságon kívül is szembetűnő. Írt regényeket, elbeszéléseket, regényes életrajzot, önéletrajzot, prózát és verset, történelmi regényt, emlékiratokat stb. Kötetei – bármelyiket is olvassuk – élmény az olvasónak: Zsellérek, Hajnal Badányban, Emberek között, Gyepelő nélkül, Tíz szál gyertya, Ballagó Idő, Barangolások. Ifjúsági regényei: Tüskevár, Téli berek, Vuk, Bogáncs, Kele, Lutra, Hu, Huszonegy nap. Elbeszélései is tükrözik a természet iránti rajongását: A köd, Öreg utakon, Egy szem kukorica, Ködös utak, Őszi vásár, Rózsakunyhó, Tarka rét, Harangszó és a Búcsú, – mind-mind erről tanúskodnak. Írt tankönyvet Halászat címmel. A kunszentmártoni halászmester-képző iskolában az 50-es években ebből a könyvből tanultak a hallgatók.

A Pepi-kert című könyve pedig tudományos mű, mely a szarvasi arborétumot mutatja be.

Fekete Istvánhoz a természet, az erdő, mező fái, bokrai, szelei és viharai, madarai, állatai mind-mind anyanyelvükön szólnak. Talán az olvasó nem is sejti, hogy az író távcsövével órákig, sőt napokig figyelte könyveit modelljeit.

„Mindent ismert a természetről, amit csak emberileg, azaz az Ő szavával élve – tudósilag – lehetett. Okosan szerette, mert tudott mindent fáiról, bokrairól, füveiről, virágairól, gombáiról, illatairól, életrendjéről, természetéről, erdő és mező minden lakójának örök törvényéről” – írja róla Majtényi Zoltán.

A környezetvédelem és a természetes élet szelid profétája volt, akkor, amikor az ember azt hitte, hogy a Tudomány és Technika majd mindent megold. Most döbbenünk rá, hogy az ő írásai őrzik érdeinknek, vizeinknek tisztaságát, a természet örök rendjét. Tehát bátran mondhatjuk, hogy ő volt az első magyar környezetvédő, aki írásaival figyelmezteti a mai kor emberét és ezen keresztül üzen a felnövekvő, jövő nemzedékeknek is.

Eddig összesen kilenc nyelven jelentek meg könyvei. Írásainak számos idegen nyelvű kritikai méltatása is született, életműve határokon túl is elismerést aratott. Fekete István úgy írt, hogy mindenki megértse: egyszerűen, mindenkire.

Fia íj. Fekete István így vall édesapjáról:

„Lénye olyan tiszta, természetes és egyszerű volt, mint írásai. Sikerei nem ragadták el, az elismerő ünneplések nem változtatták meg magatartását. Íróársait sosem kritizálta és azt soha az életében nem hallottam tőle: ...én ennél jobb író vagyok. Szerénységére és eredeti hitvallásához való hűségére jellemző, névjegye, amelyen sikerei nyomán sem állt más a neve alatt, mint ez: Okleveles gazda. – Nem az, hogy író, nem az, hogy filmrendező. Temperamentumos, szókimondó ember volt, aki nem vágyott „magasabb körökbe” és gyermekkori barátai, beleértve a göllei parasztgyerekeket is – haláláig barátai maradtak. Végtelenül nagy szívébe pedig az egész világ szeretete belefért. Nekem ő volt a föld legjobb és legbecsületesebb embere és az is marad, amíg élek.”

Életének utolsó heteit lányával töltötte, Voralbergben. „A Bodeni-tavon etette a hattyúkat, fényképezte a havasokat és – haza vágott. A délutáni sétákon az Ache gyors sodrású havasi folyó partján kérdeztem: Ugye szép? – Szép mondta, – de Te nem láttad a Kapost...”

Életrajzi regényének II. kötetét sajnos már nem tudta megírni. Ez a szép és nemes feladat az író özvegyére, Edith asszonyra és Fekete István irodalmi hagyatéki gondnokra várt. A kézirat elkészült, s már nyomdában van. Így remélhetőleg hamarosan újabb könyvvel fog gyarapodni az író életműve.

Legutóbb Fenyves Mária írt róla:

„Életében szolgálta a jót, és lobogásra és világosságra gyűjtötte azokat, akik keresték és várták a szépet, hogy öröme, szeretetre gyűljanak és gyűjtsanak másokat is.”

„...az idő múlhat, a szépség és jóság, a szeretet és az igazság nem múlik el az évszázadokkal, hanem örökös, mint a testetlen valóság...”

Bodó Imre

Az éjszaka rovarvadászai

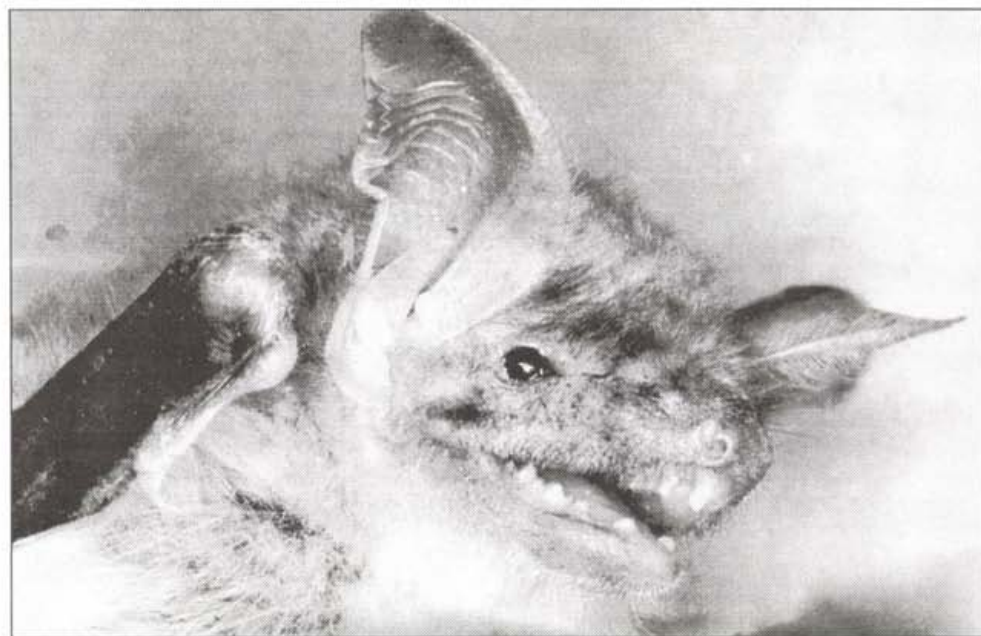
Hegyesorrú denevér

Amint langyosakká válnak a tavaszi esték és a különböző rovarok mind nagyobb számban repülnek az erdőszéleken, a folyók mentén, gyümölcsösökben vagy a házak körül, ugyanott feltűnnek, nesztelenül csapongani kezdenek a denevérek is. Barlangokban, faodúk mélyén töltött téli álmukból különböző időpontokban ébrednek, vannak fajok, amelyek már március elején, sőt akár február végén repülnek. Sajnos még ma is akadnak emberek, akikben az ártalmatlan, bőrszárnyú állatok megpillantása babonás hiedelmeket ébreszt. A hatvanas években a Balatonfelvidéken magam is láttam borpince ajtajára szegzett, kiterjesztett szárnyú denevért, ami talán a rossz szellemek távoltartására szolgált.

A balga előítéletek eredetét nehéz lenne megállapítani, annál is inkább, mert évezredekre nyúlnak vissza. Mágikus erőt tulajdonítottak nekik, ráadásul a madarakhoz sorolták őket. Így volt ez a régi babiloniaknál, a perzsáknál vagy az araboknál, sőt még Mózes 5. könyvének 11. fejezete is madárként említi őket. Ezt az elméletet cáfolta J. Swan, amikor 1635-ben ezt írta: A denevér pedig nem madár, hanem egy olyan egér, amelynek szárnyai vannak. Lehet, hogy innét származik a ma is fel-felbukkanó bőr-egér elnevezés. Ma már szerencsére a legtöbb ember tisztában van azzal, hová sorolja a denevéreket, de ami életmódjukat, szokásaikat illeti, a velük foglalkozó szakembereknek még bőven akad kutatnivalójuk.

Denevérek és repülőkutyák

A ma ismert legrégebbi denevérmaradványok a paleocén földtörténeti korból valók és körülbelül 70 millió évesek. Képviselőik ma, a sarkvidékeket kivéve, az egész Földön megtalálhatók és miután szárnyaik vannak, ezek és a jótékonyan segítő szelek támogatásával Ausztráliát és a különböző nagyobb szigeteket is meghódították. A denevérek rendjén belül két alrendet, a nagy illetve a kis denevéreket különbözteti meg a rendszertan, utóbbi csoportba tartoznak egyebek mellett a hazai fajok is. A kis denevérekhez sorolt fajok gyakorlatilag kizárólag rovarvők, míg a másik csoport tagjai, a repülőkutyák, gyümölcsökkel élnek, legfeljebb néhány fajuk fogyaszt némi rovar is. Ez utóbbiak csak a trópusokon fordulnak elő, Afrikában, Ázsiában és Ausztráliában több mint 200 fajuk él. Helyenként nagy károkat okoznak, mert esténként

Korai denevér (Bécsy László felvételei)

ezrével lepik el a gyümölcs ültetvényeket és nagyon gyorsan leszüretelik a termést. A nappali órákat a hatalmas trópusi fák ágain, fejjel lefelé csüngve töltik, de amikor leszáll az este megelégnülnek és ezrével emelkednek a levegőbe, hogy a táplálkozóterületek, a gyümölcsöket kínáló fák felé induljanak.

A kis denevérekhez tartoznak azok az Amerikában élő fajok, amelyeket vámpíroknak nevezünk. Ehhez a névhez film- és regénycímek, számos vérfagyasztó és teljesen alaptalan hiedelme fűződik. A közönséges vámpír például kizárólag rovarokkal táplálkozik, éppen úgy, mint a mi denevéreink. A vele közeli rokonságban álló rőt vérszopó denevéreknél viszont kétségtelül a vér a kedvenc csemegéje. Persze nehogy egy hatalmas, szárnyaival csapkodó félelmes lényre gondoljunk, ez a vámpír nagyon apró állatka, testhossza mindössze 7 cm. Rendkívül félénk természetű, meghazudtolva ezzel a vámpírokról általánosságban keringő legendákat. A rőt vérszopó denevérek az éjszakára is kint maradó háziállatokat, lovakat, teheneket, kecskéket, sertéseket keresik fel. Kis csoportokban, alacsonyan repülnek és ha például egy fűben heverésző tehenre bukkannak, először óvatosan jó néhányszor körülrepülik. Csak egy idő után ereszkednek a földre és mászva vagy ugrálva közelítik meg a zsákmányt. Amikor melléje érnek, óvatosan rálibbennek, majd hihetetlenül éles metszőfogaikkal „meglékelik”. Egy mindössze 4 mm-es sebet ejtenek, de fogaik annyira élesek, hogy a pihenő állat nem érez fájdalmat, észre sem veszi, hogy titokban „megcsapolták”. A vámpír nem szívja, hanem nyalogatja a sebből kifolyó vért. Laboratóriumi vizsgálatok szerint egyszerre 15-20 milliliter vért képes elfogyasztani, de a kutatók feltételezik, hogy ez a mennyiség a szabadban jóval több is lehet. A 20 milliliter egyébként az állat teljes testsúlyának mintegy 40%-a.

Találtak már egy békésen álldogáló ló hátán és oldalán 14 táplálkozó vámpírt és az is előfordult, hogy az apró denevérek a szabadban alvó emberre ereszkedtek. Működésük igazi veszélye mégis abban rejlik, hogy egyik állatról a másikra szállva különböző betegségeket terjesztenek. Egy korábbi felmérés évi egy millióra becsülte a vámpí-

rok okozta fertőzések miatt elpusztult szarvasmarhák számát, ami legalább 100 millió dolláros veszteséget jelent.

Hogyan tájékozódnak a denevérek?

– teszik fel sokan a kérdést, nem is alaptalanul, hiszen nehéz elképzelni, miként képes a denevér apró szemeivel követni a sötét éjszakában szálldosó lepkéket, szúnyogokat, cserebogarakat. Az igazság az, hogy az állatok ilyenkor nem a szemeiket használják, hanem egy olyan belső „műszert”, ami látászerveiket messzemenően helyettesíti. A repülő denevérek ugyanis másodpercenként 30-60 ezer rezgésszámú ultrahangot bocsátanak ki a szájukon vagy a patkósorrú denevérek az orrukon keresztül. Olyan sugarokat, melyeket mi emberek nem vagyunk képesek érzékelni. Ezek visszaverődnek az útjukba eső felületekről és segítségével a denevérek nem csak az eléjük kerülő tárgyakat, faágakat kerülik ki, de pontosan „bemérik” a közelben dongó szúnyogokat, a csapongó éjjeli lepkéket és merész ívben utánuk kanyarodva kapják be őket.

Persze hosszú út vezetett addig, amíg mindez ismertté vált. Egy Spallanzani nevű olasz tudós a XVIII. században végzett ezen a téren igen érdekes és logikus kísérleteket. Teljesen elsötétített helyiségben vékony drótszálakat feszített ki, melyekre apró csengettyüket erősített. Először baglyokat eresztett el a szobában. A madarak vaksin verdestek, minduntalan nekimentek a drótszálaknak, hiszen a baglyok az abszolút sötétben egyáltalán nem látnak. Ekkor a tudós denevérekkel cserélte fel őket. Az állatok nyomban repülni, keringeni kezdtek, de a helyiségben teljes volt a csend, egyetlen csengő sem szólalt meg. Ma már tudjuk, hogy ultrahangjaik segítségével ügyesen kikerülték a drótszálakat. Amikor Spallanzani kísérletképpen leragasztotta a szemeiket, ugyanez volt az eredmény, de amikor apró papírzacskót erősített a fejükre, megszólaltak a csengők, a denevérek elveszítették tájékozódási képességüket. Ha tavaszi vagy nyári estéken figyeljük a fák ágai körül csapongó állatokat, magunk is meggyőződhetünk róla, milyen hihetetlen biztonsággal mozognak, kerülik ki az útjukba kerülő gallyakat vagy a városi, falusi utcák felett vadászó példányok a drótszálakat.

A hazánkban élő denevérek kizárólag rovarokkal táplálkoznak. Tühegyes fogaikkal kapják el a zsákmányt, cserebogár rajzás idején gyakran hallani azt a ropogó hangot, amikor a denevér fogai a pőruljárt rovar testébe fúródnak. Az elfogott zsákmányt a levegőben fogyasztják el. Ha a bogár úgy helyezkedik el a szájukban, hogy megrágása nehézségekbe ütközik, gyorsan és könnyen segítenek magukon. Farokvitorlájukat repülés közben előre nyújtják és az így képződött kis zacskóba pottyantják a bogarat. Onnét kiemelve már a kívánt módon kapják a szájukba.

Szülészobák

A denevérek párzási ideje az őszi hónapokra esik, de a nőstény petéje csak a téli álom befejeztével, tavasszal érik meg, az ősszel bekerült és tárolt hímivarsejtek csak ekkor tudják megtermékenyíteni. Röviddel ezután a nőstények fajonként változóan faodúkban, tornyokban, padlástereken gyülekeznek és ezeket a helyeket ettől kezdve rendszeresen felkeresik. A szakemberek nagyon találóan szülészobának vagy gyerek-szobának nevezik azokat a tanyákat, melyek megválasztása általában jellemző az egyes fajokra. Vannak, amelyek tágabb faodúkat, ablakkeret mögött lévő üregeket választanak, a nálunk még viszonylag gyakori közönséges denevér pedig a tornyokat vagy az elhagyott padlásterek gerendáit kedveli. Egy-egy ilyen „szülészobában” nagyon sok állat összeverődhet, egymás mellett kapaszkodva lógnak a gerendákon. Május közepe és június vége között szülik meg többnyire egyetlen kölyküket. A kicsinyek csupaszon és zárt szemekkel jönnek a világra, de hátulso lábaik és azon a kar-

mok már ilyenkor igen fejlettek. Születésük után a farokvitorla lehajtott részéből képzett zacskóba kerülnek, onnét már saját erejükből kell, anyjuk bundájába kapaszkodva, egyre feljebb mászniuk, hogy a mellbimbókat elérve szopni tudjanak.

A nőtény eleinte mindenhová magával cipeli a kölyköt, ami nem kis terhet jelent, hiszen a kicsivel saját testsúlyának körülbelül egyharmadát kell a levegőbe emelnie és ott rovarok után csapongania. A denevér teje rendkívül tápdús, a fiatal állat gyorsan nő és anyja nemsokára már a gerendán „felejt”, amikor esti vadászkörútra indul. Egy-egy nagyobb gyerekszobában néha több száz csemete lóg türelmesen, természetesen fejfelé. A visszaérkező öreg állatok pontosan ismerik saját kölykük hangját és nyomban melljük repülnek.

A fiatal denevérek szemei már 7-8 napos korukban kinyílnak, testükön fokozatosan kinő a szőrtakaró és 5-6 hetes korukban már első röpgyakorlataikat végzik a környéken. Eleinte szorosan anyjuk nyomában járnak, jelzőhangok segítségével tartják a kapcsolatot. Megfigyelték, hogy a kicsi kezdetben nyomban heves „sírásba” kezdett, ha az anyaállat eltávolodott és a kapcsolat megszűnt, mire a nőtény nyomban visszakanyarodott és helyreállította a „kontaktust”.

Szabályozható testhőmérséklet

A denevéreknek van egy nagyon különös képessége, az hogy testhőmérsékletüket a külső hőmérséklethez tudják igazítani. Hűvösebb idő esetén vagy a teelés idején normális, 35-42°C-s testhőmérsékletük tetemesen alábbszáll, szívverésük és légzésük mind lassabbá válik, míg végül az állat hőmérséklete a környező levegőével válik egyenlővé. A mély téli álmom idején az állatok testhőmérséklete fajonként eltérően 0 és 10°C. között változhat, néhány reflex kivételével mozdulni sem tudnak. Ha egy ilyen denevért kézbe vesszünk, hosszabb időnek kell eltelnie ahhoz, hogy teste felmelegedjen és repülni tudjon.

A denevérek, fajok szerint változóan, faodúkban, barlangokban, pincékben, bányajáratokban telelnek. Gyűrűzések bizonyítják, hogy például a hazai közönséges denevér állomány jelentős része nem idehaza, hanem a szlovákiai mészkőbarlangokban telel. A Magyarországon ma még szerencsére viszonylag gyakori hegyesorrú denevér viszont rendszeresen idehaza vészeli át a téli hónapokat. Erre alkalmas, kissé páras barlangokban több száz vagy akár több ezer állat is telelhet. Úgy csüngenek a barlang mennyezetén, mint egy óriási méhraj. Az 1960-as években az egyik, Dobogókő környéki mély barlangban többször is elkísértem dr. Topál György barátomat, aki a Természettudományi Múzeum megbízásából denevéreket gyűrűzött. Akkoriban abban a barlangban még több ezer állat telelt. Felejthetetlen látványt nyújtott a rengeteg szorosan egymás mellett csüngő, békésen alvó denevér. Mi akkoriban évente legfeljebb egy alkalommal jártunk lent, karbidlámpákat használtunk, igyekeztünk a lehető legkevésbé zavarni a telelő állatok nyugalmát. Azóta a helyzet sajnos megváltozott, a barlangot „felkapták”, fáklyákkal és gyakran jártak lent, így nem is csoda, ha ma legfeljebb néhány tucat hegyesorrú denevér választja pihenőhelyül.

A denevérek jelölését 1921-ben A. A. Allen amerikai tudós indította el, Európában pedig Eisentraut berlini professzor kezdte meg a munkát 1932-ben. Magyarországon, ellentétben a madárjelöléssel, amiben igen előkelő helyet foglalunk el, a denevérek terén kissé lemaradt, az első alumíniumgyűrűket csak 1951. decemberében erősítették rá a telelő denevérek alkarjára.

A denevérek között akadnak rendszeresen vonuló fajok, de teljesítményeik nem mérhetőek a madarakéhoz. Eisentraut professzor vizsgálatai szerint például 16 megkevert gyűrűs tavi denevér átlagosan csak 186 kilométernyire távolodott el a jelölés helyéről. Messzire repült viszont az a korai denevér, amelyet egy téli délutánon az

Állatkert egyik odvas fájának mélyéről húztunk elő. A rákövetkező nyáron Minszk közelében, Budapesttől kerekén 900 kilométernyire ellenőrizték. A gyűrűzések során kapott adatok egyébként azt bizonyítják, hogy a denevérek általában jóval tovább élnek, mint az egyéb apró emlősök, például a cickányok vagy a rágcsálók. Több ízben találtak már 10-12 éves példányokat, de akadt denevér, amely 17 évig viselte karján a számokkal ellátott jelzőgyűrűt.

Drasztikus állománycsökkenés

A denevérek száma egész Európában megfogyott, egyes fajok száma helyenként katasztrofálisan lecsökkent. Ennek számos, együttesen ható oka van, és éppen úgy közrejátszik a vegyszerek, növényvédőszeres intenzív használata, mint az állatok nyári pihenőhelyeinek vagy éppen a téli szállásoknak megfogyatkozása, eltűnése. Az erdőlakó, odúban tanyázó fajok egyre nehezebben találnak rejtekhelyet maguknak, de a modern épületek sem kínálnak annyi lehetőséget például a szülőszobát kereső nőstényeknek, mint a régi házak nagy padlásterai. A vegyszerek hatására megfogyatkoztak a denevérek táplálékállatai, de sokan az Európában egyre inkább divatba jövő barlangi turizmust is felelőssé teszik az állományok megfogyatkozásáért.

Természetesen sokan vannak, akik szeretnének segíteni. A fatörzsekre szerelt speciális denevérodúk segítségével nem csak megtarthatók, de még növelhetők is az állományok. Nagyon fontos a telelőhelyek és a szülőszobák védelme, ezenkívül a denevérek érdekében végzett általános felvilágosító munka. Magyarországon 1991-ben megalakult a Magyar Denevérkutatók Baráti Köre és ma szerte az országban már több, mint 150 tagja van. Akit a védelmi munka közelebbről érdekel és szeretne tenni denevéreink érdekében, a következő címre írhat: Magyar Denevérkutatók Baráti Köre. 5452 Mesterszállás Szabadság u. 13.

Schmidt Egon

Az Erdélyi Mezőség környezet- és tájvédelmi jelentősége

Az Erdélyi-Mezőség Kőváry László erdélyi történétíró (1819-1907) százötven évvel ezelőtti leírása szerint „a haza középpontján: Kolozsvár, Torda, Vásárhely, Régen, Dés, Szamosújvár városok között 50-60 négyszögmérföld kopár vidék.” Más meghatározással Erdélynek a Maros és Aranyos, valamint a Kis- és Nagy-Szamos közötti része. *Kulturális örökségünk szerint* ez a táj Tétény vezér szerzése, aki Doboka várát megvéve, a Meszes-hegységnek Ady által is szomorúan megörökített Terbetéjén átkelve sietett ide a Tisza síkságára. Itt kell keresni Rákosi Viktor elnémult harangjait, Székely Mózes zátonyát, Makkai Sándor holttengerét, Sütő András édesanyjának könnyű álmait. Bár kopár ez a táj, lelke van és azt is éreztetni kell az ifjúsággal.

A népének megmaradást nyújtó növénytermesztés és állattartás, valamint az ezekre alapozott házi- és kezdetleges kisipar, az alkalmi halászat és pákászat mellett, a XIX. szd.-fordulóig nem változtatta meg visszafordíthatatlanul a természetes környezetet. Zárt tóvilága, rövid szakaszú és kisvízű patakjai mentén kialakult igen változatos növényzet és állattartás többnyire a természetes ciklusok szerint változott, ismétlődött. Élővilágában sok a különleges és endemikus faj (erdélyi hérics, vékonylevelű bazsarózsa, tátorján, péterfi-csüdfű, Janka-liliom, bőkoló zsálya, boldogasszony papucs, télmetető, lápi póc, nyálkás compó, cigányhal, mocsári béka stb.), melyek megmaradása érdekében kisebb-nagyobb területeket nyilvánítottak védetté.

Az elmúlt öt évtized gazdasági és társadalmi átrendeződése mélyreható és visszafordíthatatlan változásokat idézett elő a táj biológiai rendszereiben, sőt még a lakosságban is! Katasztrofálisan megfogyatkoztak a valamikor ligetes erdői, eltűntek hajdan híres tavai, feltörték ősgyepet, s mindezek következtében riasztóan megfogyatkozott állatvilága: a vándormadarak útjainak éppúgy alig maradt nyoma, miként a táj népe hiedelemvilágának.

A történelmi múlt tájképeinek felidézése, meg a helyenként még megőrződött természetes életterek helyszíni egybevetése az erőltetetten, felgyorsítva megváltoztatott környezettel az erdélyi Mezőségen számos lehetőséget kínál minden nemzedék környezetvédelmi nevelésére, elsősorban kirándulások útján. Különösen előnyös helyzetet teremt erre a nagy iskolavárosok (Kolozsvár, Marosvásárhely, Dés, Beszterce, Szamosújvár) közelsége.

Egy Kolozsvár – Szék társas tanulmányi kirándulás maradandó élményt nyújthat diáknak, tanárnak egyaránt. Ezt a képzeletbeli kirándulást legcélszerűbb *Kolozsváron* a Belmagyar utcában kezdeni. Az Unitárius Főgimnázium előtt lenne a találkozás. Ezen a helyen lehetne elmondani azt, hogy Erdély ajándékozta meg az emberiséget az egyik legtürelemesebb vallással, amikor 1568. január 13-án a Tordán tartott országgyűlés határozatot hozott a vallási türelem és a lelkiismereti szabadság biztosítására. Az a „kerek kő” (a kolozsvári Feleki-hegyről származó homokkő – konkrécio), amelyről Dávid Ferenc akkoriban beszélt Kolozsvár polgárainak, ma is megtekinthető az unitárius templomban, s útravalóul a kőről elolvashatók Dávid Ferencnek a dévai börtön falára vésett szavai: „semmi erő soha nem tartja föl azt, ki igaz.” Itt tekinthető meg egyébként Szervátiusz Jenő csodálatos faragású Úrasztala is. A Főgimnázium előcsarnokában a polihisztor Brassai Sámuel (1800-1897) biztat, aki „a botanika, matematika, logika, asztronómia, harmónia, esztétika, grammatika, ökonómia, teológia, a görög és latin meg tucatnyi európai és ázsiai nyelvek tudója”. Ő támogatta Herman Ottó pályáját is, aki a mezőségi tavak madártani fontosságát megismertette a világgal.

A Szent Péter-i templomnál véget ér a Magyar utca és vége van a XX. század eleji Kolozsvárnak is. Ezt a templomot a tíz évvel ezelőtti lebontástól talán a körülötte levő szobrok mentették meg, melyek régen a Szent Mihály katedrális előtt állottak. A szobroktól fél km-nyire, a közúti felüljáró mellett még megtekinthető annak az oroszlanos emlékoszlopnak a maradványa, amely Bem apó 1848-as kolozsvári győztes bevonulását örta eddig a feledés homályától. Ezen a kis kiemelkedőn tanulságos leckét lehet tartani az utóbbi ötven esztendő legkíméletlenebb környezetpazarlásáról. Széttéekintve, észak-keletre a szép, szőlőskertes Szent György hegy látható, dél-keletre pedig a dezméri domb. Ezek között volt az alsóvárosi *Hóstát* (Vorstadt, 1571) viruló bolgár kertészete, amely friss zöldséggel látta el naponta Kolozsvár lakosságát. Ezen a jó minőségű öntéstalajon él ma a „vándorló város” egy része; összezsúfolt panelházakban vagyonuktól megfosztott, szülőföldjükre elvándorolni kényszerült földművesek, falusiak. Az összezsúfolóadás következtében keletkező nagymennyiségű szennyet a kissé lennebb, a Kis-Szamos melletti tisztító berendezés alig győzi emészteni. S a szemétből elszomorító mennyiség kerül a lakótelep környékére, meg a Kis-Szamosba is, mert az emberek még nem tanulták meg, hogy a közös környezetre is úgy kell vigyázni, mint saját tulajdonunkra.

Az új betonváros most összeér *Szamosfalvával*. Ez a település tájszerkezetileg már a Mezőség része. Déli szélén, a vasút mellett van sorvadó, sós, enyhén radioaktív gyógyfürdője, melyet a XX. század első felében bizakodással, ma már csak fanyalogva keresnek fel a gyógyulni vágyó betegek, főleg öregek. A falutól keletre, délkeletre lehetne keresni a régen híres sóstavak, források helyét.

A kiegyezés utáni erdélyi oktatási-nevelési hálózat egyik legfontosabb intézménye a Kolozsvári Tudományegyetem. Ennek az új egyetemnek (ti. Erdély első egyetemét

1581-ben Báthory István alapította) megnyitása után rendszeressé vált Erdély természeti értékeinek a feltárása, kutatása; mintegy folytatásaként annak a bűvárkodásnak, amelyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület elkezdett. Az új egyetem európai rangú természetkutatói szorgalmas terepvizsgálataik közben gyakran kijártak ide a szamosfalvi sóstavakhoz is. A XIX. század végén Szamosfalva sóstava 8-15 m széles és 1 km-nyi hosszú volt. De még a XX. század közepén is, nyárutón, bíborlott a táj a sziki sutatalp, a sziksófü, a sziki lelleg és a sziki útifű szinte összefüggő gypétől. Jelenleg a szamosfalvi sóstó és rét helyén orrfacsaróan füstölgő mező van, ahol a város szemete bűzölög éjjel-nappal, melytől elszietve kell folytatni az utat.

Szamoszentmiklós előtt tanulságos felhívni a figyelmet az elhanyagolt és leromlott, ám néhány évtizeddel ezelőtt még virágzó, dús kaszálókra, melyeknek latyakos-lápos mélyedéseiben még az 1920-as években is pákásztak, csikásztak. Magát a települést az tette nevezetessé, hogy itt a régészek egy i.e. III-II. századbeli kelta település maradványait és 1889-ben pedig egy hun fejedelem sírját tárták fel.

Apahida (Apát-hídja, Apahidá=csúnya víz) alatt az út átkél a Kis-Szamos bal partjára. A híd után közvetlenül a jelenkori környezetgazdálkodás egyik súlyos gondját okozó tyúkfarm ötlük szembe-szagba; oly erősen, hogy sietni kell tőle. Kissé távolabb a Kis-Szamos vize ellenőrizhető. Műszerek nélkül is megállapítható, hogy a kolozsvári víztisztító berendezések nem végezhettek kielégítő munkát, mert a víz feketés-ólomszürke, zavaros, szaga van és hójával van nagyon értékes élőbevonatnak. Ha a téves román nevet most kapta volna, valóban megérdemelné! A hídtól nyugatra, északnyugatra feledtetően fogad az Erdélyi Mezősége jellemző növényzettel borított rét, melynek sédbúzás-ecsetpázsitos-fehér tippanos társulásai háboríthatatlanul ma is megadhatják az 5-6 tonna szénatermést. Apahida kaszálóin Rettegi György (1765) is „nyolc jó kalongya szénát csináltatott”, s annyira meg volt elégedve, hogy emlékezetre méltónak érdemesítette. Az apahidai *Száraz-völgy* nyílásából felsejlenek a kolozsvári *Szénafüvek* suvadás által keletkezett „koporsói”, kecskehátjai, amelyek szerte a Mezőségen másutt is megtalálhatók. A Morgó rétegeinek megszakadása kb. 600 m magasságban történt, s a Nagy Koporsó ma kb. 545 m magas és mintegy 100 m-nyire van a hegytömeg csuszamlásától. A csuszamlások között kisebb-nagyobb sósvízű tavak keletkeztek, bennük és partjaik mentén jellemző növényzettel, melyek közül nevezetesebbek: a dárdás laboda, sziki libatop, kisvirágú pozdor, sziki pitypang, dárdás nádtippan, mocsári pajzsika. A szárazabb napos oldalakon több érdekes és védett növényfaj tenyészik. Fontosabb fajok: a Volgamenti hérics, a macskamenta, erdélyi zsálya, erdélyi hangyabogáncs, mezősegi búzavirág, rutén búzavirág, urali fejvirág, körislevelű ezerjófű, hólyagos tátorján, tavaszi kikerics, apró nőszirm, törpe mandula. És persze a csodálatos árvalányhaj mezők, a Mezőségen öt árvalányhaj-faj él.

A *Kis-Szamos völgye* Apahida alatt kiterjed, termőföldje jövedelmező gazdálkodást biztosított népének a múltban is. A ma is meglévő, bár romos építészeti emlékek és a nép ajkán még élő dalok tanúsíthatják a sok zaklatás és katasztrófa utáni megújulást. *Válaszúton* kell megállni rövid elmélkedésre. A község neve már 1370-ben szerepel Bonchida és Lóna határjárás jegyzékében. Ősei és birtokosai az utóbbi időkig a besenyő Tomaj nemzetségből származó Bánffyak, akik 1383-ban már itt éltek. A falu előtt, az utat keresztező *Borsa-patak* felsőbb szakaszán akkoriban földugott halastó volt, mely 1499 tavaszán átszakadt és nagy kárt tett a településben, de még emberéletet is követelt. Ezt az emlékezetes természeti katasztrófát 1658-ban a II. Rákóczi György ellen betört tatárok pusztítása követte. E faluban halt meg maga Rákóczi György is két évvel később, 1660. május 22-én, a Szidi Ahmed budai basával Gyalu mellett vívott tragikus végű csata után. Harcostársainak tömegsírja még ma is látható; „glimei” néven emlegeti a helyi lakosság. A II. világháború végéig még épségben levő, a XVIII. század elején épült reneszánsz kastély ma már nem hívogat: „Vándor

lép be nyugton; itt nem lesz idegen, ha csüszsz a családon, a hazán s Istenen". Mert régen még II. József császár, a kalapos király is belépett ide 1773. június 25-én, Besztercéről Kolozsvárra menet, és Bánffy Györgytől négy szép paripát is vásárolt 600 forintokon (Rettegi György 1718-1784). Az épület jelenleg a fogyatékos gyermekek iskolája, de nem ők tették tönkre: virágos udvara, gyönyörű parkja, mely szinte összeért a Kis-Szamos jobb partján lévő még híresebbel, a bonchidaival, ma szomorú pusztaság, amelyet látni is fájdalom. Elhagyva az udvarházat, tőle 1 km-nyire az út baloldalán a népdalgyűjtő *Kallós Zoltán szülőháza* pillantható meg.

A *Bonchidára* jobbra térő úttól lefelé volt gróf Bánffy (Kisbán) Miklós korszerű, európai színvonalú, a II. világháború végéig még virágzó mezőgazdasági területe. A Szamosjénőig és Iklódig terjedő igen kellemetlen szag elámulja, hogy itt környezetvéltőztetés történt. Nem messze a vasúttól van a híres-hírhedt bonchidai sertéshízlalda, melynek nem exportálható illata terjeng az egész környéken. A környezetvédő a szennyvíz-levezetőket keresi, amelyek sajnos nem oxidációs medencékbe, hanem a 30 hektárnyi, egymás utáni nyílt vizű tóba ömlenek. Ezekbe egy újító-eredetű környezettudós nádat telepített az 1970-es években, mely – úgy mond – meggyorsítja a szerves-szennanyag lebontását. Az 1980-as évek elején azonban a három tó már feltöltődött, a szennyvíz pedig agyagsárgásan ömlött a Kis-Szamosba.

A *Lónai patakon* átkelve, melynek völgyében áll az 1219-ben épült híres *Dobokai vár*, *Kérő* következik. Figyelmet érdemelnek az itteni kénes-sós fürdők, melyeknek vize, forrásainak keletkezése, a szamosfalvi fürdőkkel való hasonlósága, földtani szerkezetileg bizonyítja, hogy a Mezőség körülményeit tanulmányozó célhoz érkezett.

Szamosújvár előtt ismét útbá esik a Kis-Szamos, s ellenőrizni lehet, hogy Kolozsvártól 40 km-nyire mennyire változott, tisztult a vize. Sajnos gyakran még itt is érzik benne a kolozsvári gyógyszerárugyár fenolos szaga. „Anno 1770 30-ma Julii gr. Korniss Zsigmond beszélé, hogy Dénél sok heringet fogtak (a Szamosból), melyekből ő is ett. Nagy csuda, hogy kellett a tengervízből ide származni.” (Rettegi György) Az 1992. évi Szamos-expedíció kutatócsoport halszakértői részére „nagy csuda” volt halat találni a folyó itteni szakaszában.

Szamosújvár helyén a XIII. században Gerla falu volt; innen a régi neve: Gerlahídja. Jelenlegi (illetve a XX. század első feléig létező) arculatát a tatárok elől Moldvából ide menekült és Apafi Mihály fejedelem által 1672-ben betelepülésre engedélyezett örmények alakították ki. A város épületei közül kiemelkedő, 1748-ban készült, nagy templomában az 1950-es évekig még örményül prédikáltak. Régi várát Martinuzzi György 1540-ben átépítette. Kápolnácskájában találták meg 1780-ban Báthory Boldizsár holttestének maradványait, kit 1594-ben Báthory Zsigmond vasbaveretett, majd titokban megfojtattott. Ma azonban már hiába keresi az arra járó a hajdan híres-díszes Martinuzzi kastélyt, mert 1786 óta fogháznak használják. Régen Möricz Zsigmondosan inkább Rózsa Sándor nevét emlegették a börtönnel kapcsolatban, utóbb meg kellett szokni hallgatva gondolni az 1956-os mártírokra és a diktatúra megannyi ártatlan áldozatára.

A *Füzes-patak* völgyén bekanyarodva, majd ettől déli irányba haladva, hamisítatlan mezőségi tájra ér a természetjáró. A *Bonc patak* mentén, a széki úton Szamosújvártól 6 km-re, szép tölgyfás dombok karéjában a *füzesmikolai templom* látható, melynek híressé tett szent képét 1764-ben az Erdélybe menekült Poniatoczkai lengyel király tiszteletére és fogadására először Szentbenedekre, majd Kolozsvárra vitték.

Szék, jellegzetes szalmakalapos, kéklajbis, bőingujjas, illetve fekete-piros viseletű lakóinak kiejtése szerint *Szik*, a régi időkben Székvárosa, tipikus mezőségi dombok közé van meghúzódva. S az erdélyi fejedelemség megszüntével mintha az idő is megállt volna fölötte. Még útját sem aszfaltozták! Pedig római kori sóbányáiból sokáig és sokfelé hordták el a sóját. Református templomának legrégebbi része a XIII. század

végéről való. Zárkózottá kényszerült népének viseletét és szomorkásan énekelt dalait nem kisebb hírességek gyűjtötték, tanulmányozták, mint Lajtha László, Csenki Imre, Csenki Sándor, meg kortársunk Kallós Zoltán.

Az Erdélyi-Mezőség kiszáradt tengerfenék. A feltöltődés a földtörténet harmadkori végén kezdődött, amikor a Keleti-Kárpátok belső peremén és az Erdélyi Szigethegység övezetében erős vulkáni tevékenység volt. Ekkor rakódtak le az Erdélyi-medencére jellemző Dési tufa rétegek, majd a tenger lassú visszahúzódásával egyidejűleg a szerkes mészkő, márga és gipsz rétegek. A tenger feltöltődése, kiszáradása eredményezte a sötömbök keletkezését: Kolozs, Szamosfalva, Szék, Désakna, Szeretfalva, Szováta, Parajd, Udvarhely, Marosújvár, Torda térségében. Egy kortárs földtantudós, Tövissi József szóbeli közlése szerint, ha az Erdélyi-Mezőségen 300 m-nyire lefűrnak, biztosan találnak sót! Az Erdélyi-Mezőség talapzatát puha kőzetek (agyag, agyagos-márga, homokos-márga, homokkő, homok) alkotják, melyet könnyebben alakított a víz, létrehozván jelenlegi csuszamlásos, suvadásos, dimbes-dombos, kecskehátas felszínét.

A Mezőség tavainak keletkezését több tényező együttes hatásával magyarázzák: 1. a lassú folyású patakoknak törmelékkel való elzáródásával (Kolozs, 1940. július 9.); 2. a völgytalp lassú emelkedésével (a tavak nagy része így keletkezett kb. 6-10 ezer évvel ezelőtt); 3. mesterséges gátak építésével (állítólag még a kőkorszak embere csinálta, de a közhiedelem szerint Mátyás király parancsára készültek). A Mezőség tájképéhez mindenképpen, jellegzetesen hozzátartoznak! A múltban számuk nagyobb volt. Erődi K. 1908-ban még/már csak 20 tavat tanulmányozhatott, és sajnálatosan tapasztalta azt, amit csaknem félszázaddal ő előtte Kőváry László bosszúsán tett közhírré: „e tavak ellen az itteni birtokosok irtóháborút indítanak. A lecsapolás néhány szekér szénáért...”

Szék szomszédságában két tó is létezik: egyik a *szentgotthárdi patak* völgyében, a *Hársas tó* (Kisszéki tó), a másik a *Bonc patak* völgyében levő *Csukás tó*. Kétségtelen, hogy ez utóbbi a legszebb, legtermészetesebb és legmélyebb a ma még létező tavak közül; hossza 1720 m, szélessége 816 m, területe 68,7 ha. Sókivárással keletkezett ugyan, de van gátja is. A kolozsvári biológusok kezdeményezésére természetvédelmi területté nyilvánították, ennél fogva tilos benne a kenderáztatás és a mesterségesen táplált haltenyésztés. Iszaposodás és tápanyagdúsulás persze ebben is van, mert körös-körül szántóföldek övezik, mindazonáltal mélysége eléri a 12,70 métert. Vize tiszta, enyhén lúgos, mint általában a mezőségi tavaké.

Az Erdélyi-Mezőség növényzetét az éghajlati és felszíni tényezőkön kívül nagymértékben befolyásolta az ember. Az embernek itteni megjelenése előtt, kb. 3000 éve a Mezőséget sok helyen összefüggő tölgyesek, gyertyános-tölgyesek borították. Az erdők irtása, a legeltetés és a földművelés (főleg a domboldalak hosszirányú szántása) eredményezte a jelenlegi környezeti viszonyokat. „Egy hánykódó tengert képzeljenek el... melynek hullámain fűtől zöldellő végtelen hegyoldalak képezik, míg alant a völgyben nádas tavak tükröi ragyognak”. – írta Kővári László 1840-ben.

A tavakban, s elsősorban a Csukás tóban élő moszatok faji összetétele és mennyisége, az 1960-as évek elején még a természetes életfeltételeket tükrözte. Az akkoriban meghatározott taxonok száma felülmúlta a 200-at, s közöttük akadt a tudományra nézve új is a sok ritka és addig még nem közölt faj mellett. Környezettani vonatkozásban fontos megjegyezni, hogy a Hársas tóban 1987 koratavaszán megjelent és víz- illetve jégvirágzást okozott az egyik legtoxikusabb moszat, a *Prymnesium*, vélhetőleg a haltenyésztés következményeként. Könnyen megtörténhet, hogy a vizek tápanyagdúsulása, a környezetszennyezés fokozódása más mérgező moszatformák (főleg *Cyanophyta*) tömeges elszaporodását is előidézi. A szakirodalomban már jelezték ezt a veszélyt (Nagy-Tóth F. 1991).

A moszatokon kívül szép számmal él az Erdélyi-Mezőségen olyan magvas növény, amely tudományos és környezetvédelmi vonatkozásban rendkívül fontos. Feltétel-

nül meg kell említeni a következőket: csikófark, harmadkori maradvány és a csüdfű csak Magyarorszáton élnek; vékonylevelű bazsarózsa csak a mezőzáhi pusztagyepen; a Volgamenti hérics, tavaszi kikerics és a macskamenta csak a kolozsvári Szénafüveken; tatár lleleg híres ritkaság, a kolozsvári Szénafüveken és Apahida verőfenyves domboldalainak gyepeiben; sulymos búzavirág ritka, Szamosújvár, Szék és Szentgotthárd határában; mezősegi búzavirág védett ritkaság, elterjedésének legnyugatibb pontja az Erdélyi-Mezőség. A Mezőség flórája lényegében középeurópai jellegű, sztyeppnövényzeti elemekkel. Összetételében 28 faj (2,18%) bennszülött (endemikus), 10 faj (0,80%) pedig Dako-Balkanikus (dacikus) (Csűrös I. 1973).

A Mezőség moszat- és magas növényfajainak a jellegzetességeit, sajátos előfordulásait, környezetéletani (ökológiai) tulajdonságait és elterjedését tekintetbe véve feltételezhető, hogy itt *génekocok*, fajkirajzasi központok léteztek, s vannak talán még ma is.

Egy ilyen rövidke kirándulás meg nem taníthat mindenre, amit látni, megsejmelni lehet, csupán az érdeklődést ébresztheti fel. S főleg azt érzékeltetheti, hogy a tájnak lelke van, melynek jelenjén átsüt a múlt. Ám sem a múltat, sem a környezetet sohasem kell siratni, mert azok már nem lehetnek olyanok, mint voltak, mint ahogyan emléképzeteinkben élnek. De a múlt nélküli táj nem szülőföld; az e nélkül ott élő csupán küldetésben levő telepes. „Azon hely, melyen magunkat szabadnak érezhetjük, melynek története dicsőségünk, virágzása boldogságunk, jövője reményünk, hol házunk áll, hol idegennek nem tartanak – ez a haza, s kinek ez nem adatik meg, attól odaadást nem kívánhatsz” (Eötvös József).

Nagy Tóth Ferenc

Fontosabb irodalom:

Csűrös I.: Az Erdélyi-Mezőség élővilágáról. Tud. Kiadó. Bukarest, 1973. – Erődi K.: A Mezőség tavai. Földrajzi Közlemények, 1908. – Kőváry László: Tájékek Utazási Rajzokban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1984. – Nyárády E. Gy.: A kolozsvári Szénafüvek suvadásos területeiről. Földrajzi Közlemények, 1941.

Megalakult a Bodrogekői Művelődési Egyesület

A létrehozandó egyesület célja a Bodrogeköz gazdasági és szellemi értékeinek feltárása, feldolgozása olyan céllal és módon, hogy a szülő- és lakóföldhöz való tartozás érzését erősítse. Működési területe kiterjed e kistáj magyarországi és szlovákiai területére, s szolgáltni kívánja a tartalmas, békés és hasznos együttélés ügyét. Az egyesület tagjai lehetnek a Bodrogeköz mindkét részben élők, illetve az innen elszámazottak, tudományos kutatók, tanárok, lelkészek, népművelők, gazdasági szakemberek, önkéntes gyűjtők, tekintet nélkül nemzeti hovatartozásukra (magyarok, szlovákok, ruszinok, lengyelek és mások). Várjuk jogi személyek (önkormányzatok, iskolák, múzeumok, könyvtárak, levéltárak, művelődési és gazdálkodó intézmények, egyéni vállalkozások) jelentkezését is, akik e tájegység fejlődését, népének sorsát és kötődését kívánják elősegíteni. Az egyesület központjai: Sárospatak (Rákóczi Múzeum), Pácín (Bodrogekői Kastélymúzeumi) és Királyhelme (Királyvári Chlmec; múzeum).

Az egyesület együttműködést épít ki a határ mindkét oldalán működő művelődési és tudományos egyesületekkel. Működése során kiadványokat (könyveket, periodikát) ad ki, tanfolyamokat, népfőiskolai programokat, előadásokat szervez a Bodrogeközben, s eredményeit ismerteti az egész országban. Az egyesület ösztönözni és támogatni kívánja az öntevékeny népművészeti hagyományörző munkát, a falusi turizmust, a házi vendéglátó szolgáltatások kiépülését, a háziipari tevékenységet (pl. szőtesek készítése, élelmiszer-előállítás), kőutazások, tanulmányutak, idegenforgalmi események szervezését, a magyar-szlovák kulturális érintkezést.

Kérjük, hogy személyében és környezetében támogassa az egyesület létrehozását. Számítunk cselekvő részvételére, észrevételeire, tanácsaira.

Az előkészítő bizottság nevében:

Dr. Balassa Iván

Dr. Dankó Katalin

ÉVFORDULÓK

Hetvenöt esztendeje kisebbségben

A szlovéniai magyarok

A Szlovén Köztársaság északkeleti részén őslakos magyar nemzetiség az egykori jugoszláv-magyar határ mentén végighúzódó falvakban él Hodostól Pincéig, megszakítatlan közösségben. Ez a terület az első világháború végéig ezer éven át Magyarországhoz tartozott, és csak a trianoni békeszerződés megkötése után csatolták az akkor alakult jugoszláv királysághoz. A szlovéniai őslakos magyarság a volt Alsólendvai és Muraszombati járás területén él. A Lendvai járás Zala megyéhez, a Muraszombati járás pedig Vas megyéhez tartozott. A huszonnyolc, ma nemzetiségileg vegyes magyar-szlovén kistélepülés, amely a trianoni békeszerződés alapján került Jugoszláviához, az 1921-es évi jugoszláv népszámlálás adatai alapján zömében magyar volt.

Amikor a jugoszláv királyi katonaság megszállta és birtokba vette e területet, az itteni magyarság számára ez nemzeti tragédiát jelentett. Az értelmiségiek: tanárok, orvosok, járásbírók, ügyvédek, közjegyzők és velük együtt a népiskolai tanítók, állami hivatalnokok elhagyták a vidéket. Egy részüket kitoloncolták, mások a fenyegetések hatására menekéltek el. Maradt az egyszerű falusi földművelő polgár, és az itt maradt magyarság teljes egészében e csoportba tartozott, néhány hektár földterülettel rendelkező szegény parasztok voltak. Semmilyen említésre méltó gyárüzem a területen nem létezett. Az egyedüli helyi hetilap, az *Alsó-Lendvai Híradó*, amely 1889-ben jelent meg először, 1919-ben megszűnt. A szlovéniai magyarság 1919 után egyik napról a másikra magára maradt, nemzeti iskola, sajtó és értelmiség nélkül.

A trianoni békeszerződés meghatározta a királyi Jugoszlávia és Magyarország között a határt, de igazságtalanul figyelmen kívül hagyta a lakosság nemzeti összetételét. Emiatt az itteni magyarság zúgolódott, és kiéleződött a helyzet a jugoszláv-magyar határ kérdésében. Kisebb katonai összetűzésekre került sor, Magyarország azonban a békeszerződést 1920. június 4-én aláírta, és ezzel a muravidéki magyarság az új Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állami közösségébe került.

Az új állam 1921-ben általános népszámlálást rendelt el. Már ebből az összeírásból is látni, hogy számos falu zömében magyar volt nemzetiségileg, mégis elszakították őket az anyaországtól.

1. táblázat

A muraszombati járás egykor zömében magyar falvainak nemzetiségi összetétele az 1921-es évi népszámlálás alapján

A település neve	Ősszlakosság, fő	Ebből		
		Magyar	Szlovén	Egyéb (fő)
Csekefa	238	22216	-	
Domokosfalva	684	595	86	3
Hodos	471	393	76	2
Kapornak	252	235	11	6
Kisfalu	110	101	6	3
Kisszerdahely	209	197	5	7
Pártosfalva	435	298	117	20
Szentlászló	461	439	22	-
Összesen	2860	2480	339	41
%	100	86,7	11,9	1,4

Ha megnézzük Muravidék térképét, megállapíthatjuk, hogy különösen a Lendvai járásban a táblázaton feltüntetett magyar települések teljesen összefüggő területet alkottak, egyetlen szlovén település sem volt köztük. Ennek ellenére az akkori királyi Jugoszláviához csatolták. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a trianoni szerződésben kötelezettséget vállalt az állam keretébe került kisebbségek jogainak biztosítására a nemzetközi szabályok szerint. Az SHS Királyság vidovdáni néven ismert, 1921-es évi alkotmánya azonban már nem vette át megfelelő módon a kisebbségek tekintetében vállalt nemzetközi kötelezettségeket. Kifejezetten megemlíti a kisebbségeket az Alkotmány 16. szakaszának utolsó bekezdése: „A más fajú és nyelvű kisebbségek elemi oktatásban részesülnek anyanyelvükön, olyan feltételekkel, amelyeket törvény fog előírni.” Ezek a törvények a későbbiek során lépésről-lépésre megszüntették a muravidéki magyarság anyanyelvén való oktatását.

Már 1920-ban a Jugoszlávia című újságban sorozatosan írásokat olvashatunk a muravidéki magyar nyelvű iskolák ellen. Többek között ilyen címekkel: *Meg kell szüntetni a magyar nyelvű iskolákat. Át kell helyezni a magyarul tudó tanulókat szlovén környezetbe, szlovén nyelvből vizsgát kell tenni a magyar tanítókkal.* Az ilyen támadások az itteni sajtóban rendszeresek voltak, aminek az lett a következménye, hogy 1924 után a muravidéki magyarságnak papíron ugyan volt anyanyelven iskolája, valóságban azonban nem. Ezt igazolja a Jutro című napilap 1925. szeptember 11-i számában megjelent írás is: Megszüntették a magyar nyelvű tagozatokat az elemi iskolákban címmel. A magyarok tiltakoznak. Külön tanulmányt lehetne arról írni, hogy a muravidéki magyarok ellen nemzetiségi jogainak csorbítására 1919-től 1932-ig az SHS Királyság milyen eszközöket használt fel. A helyszűke azonban ezt nem engedi meg.

Már az 1920-as évben elrendelték, hogy minden volt, itt maradt állami hivatalnoknak, ügyvédnek, járásbíróknak, tanítónak vizsgát kell tenni a szlovén vagy szerb nyelv ismeretéből, csak így kaphat alkalmazást az új rendszerben. Többségük ezt a meghatározott idő rövidege miatt nem tudta megtenni, ezért Magyarországra költözött. Helyükbe szlovének léptek, és így a közigazgatásból és az igazságszolgáltatásból kiszorították a magyar nyelvet. Ez ellen ugyan dr. Strasszer Ámin ügyvéd és Strausz Flórián kanonok esperes, plébános tiltakoztak, de eredménytelenül.

Még a vallásgyakorlás terén is szerették volna kiszorítani a magyar nyelvet. Már 1920-ban támadták a lelkészeket a magyar hitoktatás és prédikációk miatt. Azzal vádolták őket, hogy magyar nemzeti szellemben nevelik a hitoktatáson a gyerekeket. A Szent István napi ünnepet, augusztus 20-át, amelyet az itteni magyarság még mindig rendszeresen ünnepelt, a sajtóban azzal a címmel kifogásolták, hogy *Különös ünnep Muravidéken.*

A muravidéki magyarok számára nagy csapást az jelentett, amikor az összefüggő magyar falvak közé új, teljesen szlovén falurészeket hoztak létre szlovén családok betelepítésével. Ezzel egyrészt felborították a nemzetiségi arányt a nagyobb szlovén jelenlét érdekében, másrészt pedig gazdaságilag még szegényebbé tették az itteni magyarságot, mert a volt Esterházy-uradalom földjei a betelepítettek kezébe kerültek. Az első szlovén telepéseket, 42 családot 240 családtaggal, Szlovénia belső területéről telepítették 1921-ben Petesháza határába. Ebben a kezdeti időben még ígérték, hogy majd a magyarok is kapnak földet, de ez csak ígéret maradt. A második betelepítés 1922-ben volt, amikor Petesháza határában Benica néven új falut létesítettek 32 családdal, 161 családtaggal. A legnagyobb betelepítés 1925-ben történt, amikor Hídvégre 73 családot 473 családtaggal, Gyertyánosba 30 családot 243 családtaggal telepítettek be. Pince határában új falut létesítettek Pincemajor néven 50 családdal 236 családtaggal.

Az Esterházy-uradalom több mint 3500 hold erdőjét a Zágráiban székelő agrárbank 1925. után bérbe adta a Bjelováron székelő Nasicska nevű részvénytársaságnak, amely

azonnal megkezdték az erdők irtását. A Dobronaki határban lévő Ginyóci erdőt mintegy 100 hold területen 1929-ben már teljesen letarolták.

A Crensovci (Cserföldi) agrárszövetség Klekl József nyugalmazott plébános elnökségével 1930. augusztus 22-én kérvénnyel fordult a földművelési miniszterhez, hogy engedélyezze a letarolt erdőterület szántófölddé változtatását, ahova új telepes falut létesíthetnének. Kérvényét azzal indokolta, hogy a szlovén betelepítéssel a Dobronaki plébánia kerülete szlovénebb jellegű lenne és ezáltal könnyebb lenne a vidék szlovénosítása. Klekl kérelmét támogatta Benkó muraszombati húsgyáros, Faflik muraszombati szállodatulajdonos és Litrop, a turniscei község bírja. Klekl kérvényében még azt is belefoglalta, hogy az új település neve Petrovoselo (Péterfalva) lenne, aki királyi trónörökös és ezzel a király iránti hűséget is kifejeznék. A miniszter azonban nem adott engedélyt, indoklásában az áll, hogy az erdőterületet továbbra meg kell őrizni erdőnek.

Annak idején nyíltan kimondták, azért telepítenek, hogy szlovén szigeteket létesítsenek a magyar falvak között és biztonságossá tegyék az új országhatárt. Ezekkel a telepítésekkel az Esterházy uradalom birtokát egészében még nem osztották fel. Az itteni magyar lakosságot ekkor még azzal hitegették, hogy kapnak földet, abban az esetben, ha hű állampolgárok lesznek. Minden faluban néhány család kapott is földet, de csak néhány évre.

2. táblázat

Az alsólendvai járás egykor zömében magyar falvainak nemzetiségi összetétele

A település neve	Összalakosság, fő	Ebből			Összalakosság, fő	Ebből:		
		magyar	szlovén	egyéb		magyar	szlovén	egyéb
		1921				1931		
Alsólakos ¹	376	336	33	7	997	643	337	17
Felsőlakos	653	614	30	9	-	-	-	-
Bánuta	132	132	-	-	134	37	97	-
Csente	945	715	230	-	902	525	372	5
Dobronak	1492	1362	112	18	1357	694	644	19
Gyertyános ²	603	568	26	9	703	370	328	5
Göntérháza	419	414	3	2	393	143	250	-
Hídvég ²	248	247	-	1	531	38	487	6
Hosszúfalu ³	1472	970	499	3	1393	422	957	14
Kámaháza	160	151	9	-	144	54	90	-
Kapca	744	620	107	17	726	41	685	-
Kót	237	183	54	-	206	29	177	-
Lendva ⁴	2529	1533	840	156	2439	878	1320	241
Petesháza	933	858	50	25	1136	367	627	142
Pince	455	446	1	9	552	214	237	101
Rádamos	605	593	11	1	565	154	411	-
Völgyifalu	620	603	12	5	558	415	135	8
Zsitkóc	296	242	39	15	308	102	203	3
Összesen:	12919	10587	2056	276	13044	5126	7357	561
Százalék:	100	81,95	15,91	2,14	100	39,29	56,40	4,30

1) Az 1931-es népszámlálás alkalmával Alsó- és Felsőlakost egy településnek vették Lakos név alatt.

2) Gyertyános, Hídvég, Petesháza és Pincefalvak lakossága az 1921-es évi összeíráshoz hasonlóvá azért növekedett, mert időközben telepesek jöttek a faluba.

3) Hosszúfaluhegy lakossága Hosszúfaluhoz számították.

4) Lendvahegy és Hármasmalom lakosait Lendvához számították.

A sovinsizta körök nyomása nagy volt, és állandóan azt hangoztatták, hogy a magyaroknak nem jár föld. 1930-ban megkezdődtek az előkészületek a következő népszámlálásra. Nagy volt a propaganda annak érdekében, hogy minél kevesebb magyar legyen az összeírás után. Azt ígérték a magyaroknak, ha szlovénnek íratják magukat, akkor még felosztatlan uradalmi földekből ők is kapnak. Nagyon sok magyar ember ekkor még hitt ennek a propagandának, és szlovénnek íratta magát (2. táblázat)

A betelepítések, félvezetések és ígéretések következtében a felsorolt falvakban az 1921-es évi népszámláláshoz hasonlóan a magukat magyar nemzetiségűnek valló polgárok aránya 1931-re 39,30 %-ra csökkent, a szlovénoké 56,40 %-ra, és az egyéb lakosoké pedig, zömében szerbek és horvátok 4,30 %-ra nőtt.

A népszámlálás után tovább folytatódott a betelepítés. 1932-ben újabb szlovén telepések érkeztek Kámaházára: 21 család 101 családtaggal annak ellenére, hogy az akkori képviselő ajánlotta, a telepéseknek szánt földet adják a magyaroknak. Ezt a javaslatot az agrárbizottság elnöke elutasította, mondván, hogy a magyaroknak kemény ököl jár, és ezzel kell őket lojális állampolgárokká nevelni.

1932-ben Hosszúfaluba jöttek telepések: 12 család 55 családtaggal. Ezzel megszűnt a magyarok számára az a remény, hogy földet kapjanak. A muravidéki magyarság az őshonos területén egyetlen évtized alatt számbeli kisebbségbe került. Megkezdtek a kivándorlást, kezdetben Dél-Amerikába, később Franciaországba, majd Németországba.

A népszámlálásra hivatkozva a rendszer azt bizonygatta, hogy alig van már magyar a Lendvai járásban, nem érdemes a magyar kisebbségi iskolákat továbbra is fenntartani. A félvezetett magyarság tehát önmagát károsította meg. Idővel azonban mégis ráébredtek arra, hogy a rendszer ügyes asszimilációs politikát folytat velük szemben. A harmincas évek közepén a vidékünkön élő magyar nemzetiség követelni kezdte a kisebbségi iskolák visszaállítását. Ez a követelés némi látszólagos megértésre is talált. Azt kezdték híresztelni, hogy a szülők külön kérvényére nyitnak kisebbségi iskolát abban az esetben, ha lesz elég kérvényező. Az 1938/39-es és az 1939/40-es iskolaévben tömegesen kérvényezték a szülők, hogy gyermekeik számára magyar nyelvű kisebbségi iskolát nyissanak. A kérvényhez mellékelni kellett a gyerek anyakönyvi kivonatát és iskolai értesítőit. Ezeknek alapján, több mint egy évi várakozás után a lendvai járás oktatásügyi osztálya 1940. végén és 1941. elején tömegesen visszautasította a kérvényeket. A visszautasítást azzal indokolták, hogy a népoktatási törvény 46. szakasza értelmében csak azokat a gyerekeket lehet magyar nyelvű kisebbségi iskolába íratni, akik magyar nemzetiségűek, a betérjesztett bizonyítékokból pedig ez nem látható. Hiába mondták a szülők azt, hogy ők magyar nemzetiségűek, ez nem volt elég, hanem még külön bizonyítékot is követeltek. Hogy milyen legyen az a külön bizonyíték, azt nem mondták meg. A különböző nyomtatványok, amelyekből talán kiviláglott volna a nemzetiségi hovatartozás is, nem tartalmazták a nemzetiségre vonatkozó rovatot. Ezek szerint az iratok alapján tehát egyszerűen lehetetlen volt bizonyítani, ki milyen nemzetiségű, és a döntés is egyszerű volt: a rendszer érdekeinek megfelelő.

A muravidéki magyaroknak a királyi Jugoszláviában semmilyen önálló társadalmi és politikai szervezetük, önálló politikai szervezkedésre sem törvényes, sem személyi feltételük nem volt, hiszen tanult emberek hiányában erre képtelenek voltak. Hiányzott a gazdasági alap is, hiszen az itt élő magyarok kisparasztnak voltak, átlagosan 2-3 ha földterülettel. A parlamenti választási harcban a magyarok legtöbbször csak aprópénznek számítottak, minden párt a saját érdekében próbálta kihasználni őket.

Ígéret sok volt a választás előtt, a választások után pedig minden maradt a régiben, és az itt élő magyar nemzetiség élte továbbra a kisebbségi elnyomatás sorsát. Nemzetiségi iskolája nem volt, földet nem kapott. Ha az ügyeit akarta intézni az állami hivatalokban, és nem tudott szlovénul, a saját költségén kellett tolmácsot fizetnie. Ha magya-

mul köszönt a csendörnek, akkor már baj volt, és megkapta a magáét. A hivatalos helyeken szemébe vágják, hogy „beszélj az állam nyelvén, hiszen annak a kenyérét eszed” stb.

A beolvasztási törekvés minden téren jelen volt, legnagyobb méretben az oktatás terén. Ezt igazolja a 3. táblázat.

3. táblázat

Az általános iskolák tanulóinak nemzetiségi összetétele az 1940/41-es iskolaévben

Általános iskola	A gyerekek száma	Ebből, fő:	
		szlovén	magyar
Csente	137	89	48
Dobronak	278	274	4
Göntérháza	63	6	57
Gyertyános	122	69	53
Hídvég	125	104	21
Hosszúfalu	255	239	16
Felsőlakos	164	108	56
Kapca	159	126	33
Lendva	nincs adat		
Pince	52	30	22
Petesháza	181	103	78
Radamos	91	67	24
Völgyfalu	nincs adat		
Domonkosfa	99	73	26
Hodos	79	22	57
Pártosfalva	nincs adat		
Szentlászló	40	-	40

Forrás

Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela: Prekmursko šolstvo. Od začetka reformacije do zloma nacizma. (Muravidéki iskolaügy. A reformáció kezdetétől a nácizmus legyőzéséig.) Pomurska založba, Murska sobota – Murszombat, 1992.

Az ilyen mostoha körülmények között élő muravidéki magyar nemzetiségű polgár nem tehetett mást, mint tűrt, legtöbbször hallgatott annak a bölcs mondásnak a jegyében: hogy „ne szólj szám, nem fáj fejem”. A volt királyi Jugoszláviát nem tartotta hazájának, és titokban mindig az a bizalom táplálta, hogy ennek az emberi jogokat sárba tipró rendszernek talán egyszer vége lesz. Annak a rendszernek ugyan vége lett, de néhány év múlva a muravidéki magyarok újra kisebbségi sorsra jutottak.¹

Varga Sándor

¹ A tanulmány második részét a következő számban közöljük. (Szerk.)

Százötven esztendeje született Moldován Gergely

Ma még sajnos nagyon kevesen vannak az olyan románok, akik túl tudják tenni magukat a több évszázadon át beléjük nevelt magyargyűlöleten. Kevesen vannak az olyan románok, akik népüket és nemzetüket érzésben és gondolkodásban messze maguk mögött hagyva, felismerték a két nép egymásrautaltságát, akik túl tudták tenni magukat a gyermekded történelmi álmokon, s akik román létükre ki tudtak lépni az atavisztikus magyarellenesség bűvös köréből és szembe mertek – mernek – nézni a történelem és a jelenkor realitásaival. Az ilyen, átkaiktól megszabadult, s ma még sajnos csak mutatóban található románokat számon kell tartanunk, ismernünk kell objektívításra törekvő érveiket, hiszen az ő számuk gyarapodása jelzi majd, hogy a románság a nemzetévtválás folyamatában kezdi behozni azt a több évszázados elmaradást, ami hosszú időn át – és jórészt ma is – akadálya az egyetértésre vezető párbeszéd kialakulásának, és ami az összefogásra kínáló 1989 év végi történelmi esély egyoldalú elszalasztásához vezetett.

Az évszázados előítéleteken túllépő kevés románok egyike Moldován Gergely. A *hungarus* identitás egyik utolsó, a magyargyűlölettől nem fertőzött román értelmiség egyik legelső alakja. Az *értelmiség* szót ebben az esetben különösen fontos hangsúlyozni, hiszen a kétkezi munkások és a szántóvető emberek között még a közelmúltban sem élt általánosan az a féktelen magyarellenesség, amit a jórészt erre építkező román hivatalos politikai kitenyészített. A moldvai csángó magyarok például egészen az utóbbi időkig a legjobb egyetértésben éltek az egyszerű, falubeli, vagy munkahelyi román társaikkal, s csak a román televízió marosvásárhelyi román pogromra alapozó hisztérikus magyarelles uszításának sikerült számottevő rosszindulatot gerjeszteni a regáti románság nem értelmiségi – vagyis etekintetben korábban nem manipulált – rétegeiben.

Moldován Gergely 1845. március 12-én született Szamosújvárt, ahol apja építész és román kántor volt. Iskoláit szülővárosában kezdte, majd Kolozsvárott folytatta. Már diákkorában bekapcsolódott a román kulturális életbe: kezdetben az iskolai önképzőkörbe, s szerkesztője lett a *Hajnal* című magyar és a *Speranță* (Remény) című román ifjúsági lapnak. Édesapja halála után a szamosújvári püspök támogatásával és különböző román egyházi alapítványok segítségével végezte el jogi tanulmányait. 1876-ban ügyvédi pályára lépett, de hamarosan Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelőjének nevezték ki. Nagy ambícióval fogott a meglehetősen elhanyagolt tanügyi helyzet rendezéséhez és tíz esztendő alatt 42 állami, s 15 községi iskolát, óvodát létesített. 1886-tól a kolozsvári egyetemen a román nyelv és irodalom rendes tanára lett s itt dolgozott egészen 1919-ig. A szélsőséges román történészek és politikusok légből kapott elméleteinek bírálata miatt 1920 után félreállították. 1930-ban halt meg Kolozsvárott.

Munkássága alapvetően négy részre osztható.

1. *Tudományos tevékenysége* elsősorban a hazai románság történelmének, néprajzának leírására vonatkozott.¹ Ezekben a munkáiban a századfordulói kor színvonalán és módszerével dolgozta fel és mutatta be az erdélyi románokat. Munkáiban – utalva az ezzel kapcsolatos sanda politikai szándékokra is – vázolta a románság történelmét, a kor szokásának megfelelően foglalkozott a – minden népnél nehezen és csak romanti-

¹ *Moldován Gergely*: Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed, 1897. – *Uő*: A magyarországi románok. Bp. 1913.

kus árnyalatokkal megfogható – jellemrajzzal. Helyet kapnak ezekben a műveiben a helynevek, a család- és keresztnévek, az állatnevek, valamint a különböző szokások, hiedelmek, továbbá – némileg szűkszavúbban – a tárgyi világ jelenségei: az épületek, a viselet, a foglalkozások – elsősorban természetesen a juhászat.

Külön is érdemes kiemelni az Alsófehér megyei románság *mokán*, *mokány* településeivel foglalkozó leírását. Az erdélyi románok e sajátos rétegénél még az átlagosnál is nagyobb jelentősége volt az állattenyésztésnek, elsősorban a juh- és marhatartásnak. A *mokán* (mocan) szó egyébként a román nyelvben (1) havasi lakost, (2) juh- vagy marhatenyésztéssel foglalkozót, (3) műveletlent, modortalant, parasztot jelent. Magyarban a szilaj, keménykötésű emberre mondják, hogy *mokány*. Moldován Gergely szerint a román *mokánság* életmódja összefügg a kétfordulós határhasználatlaltal, amikor is az ugart rendszeresen legettették. Mérheterlen mennyiségű állatukkal az erdélyi *mokányok* bejárták egész Romániát. Ezek a gazdag, bémunkásokat alkalmazó *mokányok* jelentették Románia arisztokráciáját, akik közül sokan földet béreltek Dobrudzsában, de nyájaik megfordultak Moldvában és Besszarábiában is. Zárt, havasi életmódjuk révén a román kultúra sok archaizmusát megőrizték, tájnyelvük például nem ismeri, vagy legalábbis nem alkalmazza a magázását és az önözést: tu tată, tu mamă, mă parinte.² Ez a jelenség megtalálható más népeknél is, mint a magyaroknál (Miatyánk ki *vagy* a mennyekben; Felséges királyom, életem, halálom *kezedbe* ajánlom), de ismeretes a század első felében Tirol félreeseőbb településein is, ahol csak az idegent magázták, egymás között tegezésre fordították a szót.

A magyarországi románok történelmét bemutató munkájában Moldován Gergely hitet tesz a románság balkáni kialakulása mellett, de elveti azt a változatot, hogy a Dáciából kitelepített, romanizált lakosságból alakult volna ki a későbbi román nép. Szerinte Dácia lakossága a III. században történt Balkánra telepítést követően a görög-ségbe olvadt. „Ebből az elemből sem a román nép, sem a román nyelv ki nem alakulhatott – írja –, mert ha abból alakult volna ki, akkor bizonyára megvolnának benne a dáciai dák és latin kultúra hagyományai.”³ Szerinte a „Balkánon megalakult románság nem más, mint az az itáliai pásztorelem, amely a juhokban rendkívül gazdag Apuliából az otrantói szoroson vándorolt át Thessaliába és Epirusba, Albániába, ahonnan azután a nyájak igényei szerint haladt tovább a havasok tetőin, mint sem törődve többé az országok politikai mozgalmával és közigazgatási tekinteteivel.”⁴ Tudományos munkássága azonban nem szorítkozott a népraizra és a történelemre, foglalkozott a román irodalommal és irodalomtörténettel, vallástörténettel,⁵ sőt írt szépirodalmi munkákat is, elsősorban színműveket, melyek témáját a román népéletből merítette.⁶

2. Műveinek másik részét jelentik az *adatközlések*, amelyek tárgya általában a román népélet, hiedelemvilág és népköltészet.⁷ Ezek az írások fontos adatokat közölnek az erdélyi románság népi műveltségéről, hagyományvilágáról.

² *Moldován Gergely*: i.m. 1897. 141-147. old.

³ *Moldován Gergely*: i.m. 1913. 36. old

⁴ Uo. 37. old.

⁵ A román irodalom a múlt század második felében. Figyelő, 1873. – A román irodalom a XVI-XVII. században. Fővárosi Lapok, 1873. – A román nyelv és irodalom története. Nemzet, 1885. 335. sz. – Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával. Erdélyi Múzeum, 1890. – Az oláh helyesírás az akadémia előtt. Magyar Nyelvőr, 1888. – A román nyelvtan kézikönyve, 1888. – Rudolf trónörökös felkérésére ő írta a románságról című fejezetet az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben című sorozat VII. kötetében (1896).

⁶ Szép Iliána (1878-ban mutatták be Kolozsvárott), Falu ládája (1881), Flórika szerelme (1901, Budapest)

⁷ Román népdalok és balladák. Kolozsvár, 1872. – Román közmondások. Kolozsvár, 1882. – A román nép varázsköltészet. Erdélyi Múzeum, 1889.

3. Jelentős teret foglalnak el Moldován Gergely munkásságában a különböző *szakmai és politikai vitacikkek*. Azonban az esztendőiben születtek ezek az írások, amikor a fiatal román állam megalakulása után politikusaik a belső nehézségek elfedésére egyre növekvő érdeklődést mutattak Magyarország románok lakta területei iránt. Moldován Gergely, aki nem tartozott az erdélyi román szeparatisták közé, vitairataiban szembeszállt a román beavatkozási kísérletekkel.⁸ Ezek az írások elutasították a szélsőséges román nacionalizmust, de az objektivitás jegyében bírálták a magyar állam nemzetiségi politikáját is. A két nép közötti jobb megértés érdekében, a magyar viszonyok románul való ismertetésére 1892-ben megalapította az *Ungaria* című folyóiratot, amit aztán 1895-ben a románok magyar nyelven történő ismertetése érdekében *Román-Magyar Szemle* című mellékklappal egészített ki.

4. Végül meg kell említeni Moldován Gergely munkásságában a *fordítások* jelentőségét,⁹ amelyek ugyancsak a két nép kulturális értékeinek kölcsönös megismerését szolgálták.

Moldován Gergely nem véletlenül szentelte egész életét a román-magyar közeledés eszméjének. Mint román nemzetiségű állampolgár teljes mértékben átérezte annak veszélyét, hogy a két egymásra utalt nép egyfelől az osztrák, másfelől az orosz nagyhatalom játékszerévé válhat, ha nem ismeri fel sorsában és a rá leselkedő veszélyben a közösséget. Az oroszok, hogy besszarábiai terjeszkedésükről eltereljék a figyelmet, gátlástalanul szították a Román Királyság szélsőséges politikusait a Magyarország elleni nyílt fellépésre. Az osztrákok pedig a megosztás politikáját alkalmazva az erdélyi román szeparatistákat támogatták a magyarok ellensúlyozására. A kívülről szított magyarellenesség természetesen termékeny talajra talált a regáti és az erdélyi románság számottevő részénél. Moldován jól látta a veszélyt és a lehető leghatározottabban elutasította a bukaresti mesterkedéseket. „Uram! – írja a bukaresti román kultúr-liga elnökéhez intézett egyik nyílt levelében – Uram! Önök mesterek a hazudozásban. Az Önök Ligája a hazudozások és rágalmozások szövetsége. Ezért nem becstülöm önöket semmire.”¹⁰

Moldován Gergelynek megvolt az erkölcsi alapja ahhoz, hogy visszaautásítsa az erdélyi román nacionalizmust szító, az erdélyi románság védelmének hazug szerepében tetszelgő bukaresti politikát. Ő ugyanis mindkét félnek szemére vetette az egymástól való idegenkedést, az egymás lenézését, a megértés hiányát. Magyarok, románok című munkájában olvashatjuk: „A mi füleinknek ez a szó -ungur- sajátosan hangzik. Jelentése: nem véred, nem vallásod, nem jóakaród; ellentéted erkölcsben, hitben, gondolkodásban; olyan valami, minek szelleméből semmit sem szabad átvenni, amellyel vegyülni vérfertőzés, bűn.”¹¹ Majd pedig: „Ez a szó -oláh- az erdélyi magyar előtt azt jelenti: szolgál, jobbagy, hitvány, neveletlen, a parasztságnak netovábbja, olyan valami, amit komolyan számbavenni vagy akinek fájdalma iránt érdeklődni merőben felesleges.”¹²

E két megállapítás mutatja, hogy Moldován Gergely milyen jól ismerte a román-magyar kapcsolatokat alapvetően és mélyen megfertőző előítéleteket. Amelyek megléte miatt teljesen reménytelen a megoldás, ha csupán egyik vagy másik oldalról indul ki. Csak az egyszerre és egyidőben, kétfelől érkező közeledés vetheti előre a megoldás reményét. Enélkül minden jószándék gyanússá, minden közeledés félelmissé válik,

⁸ *Moldován Gergely*: Válaszirat a bukaresti román ifjak memorandumára, 1892. – Nyílt levelek Urecha A. Lászlóhoz, 1894. – A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai, 1896.

⁹ A román népköltészetből. *Képes Világ*, 1869. – Román népdalok. Életképek, 1876

¹⁰ Nyílt levelek a bukaresti kultúr-liga elnökéhez, Urecha A. Lászlóhoz. Kolozsvár, 1894. 302. old.

¹¹ *Moldován Gergely*: Magyarok, románok. Kolozsvár, 1894. 5. old.

¹² Uo. 32. old.

minden gesztus üres és eredménytelen marad. Ezért van az, hogy mi magyarok százszor és százszor kinyilváníthatjuk jószándékunkat, azt a másik fél mindig kétszínűségnek, vagy a gyöngeség jelének fogja tartani és az érdemtelenül ölébe hullott népek és területek elvesztése miatti folytonos szorongásában sosem lesz képes önmaga számára is megnyugtató megegyezésre, amíg nem tudja levetni öröklött és mesterségesen is éltetett előítéleteit, félelmeit, gyanakvásait.

Moldován Gergely már száz esztendővel ezelőtt példát mutatott arra, hogy miként lehet megszabadulni az előítéletektől, és az azokat tápláló téveszméktől. A dákoromán kontinuitás romantikus képzelgése, amely a román nacionalizmust táplálja és a jogosság érzetét hivatott pótolni, a román-magyar kiegyezés, vagy legalábbis közeledés, egyik alapvető akadály. Moldován Gergely már a múlt század végén maró gúnnyal írt erről a rögeszméről a „bukaresti román ifjaknak” küldött levelében: „A románok történetét elkezditek 106-ban Krisztus után és kimondjátok, hogy ez a föld a miénk, mert 106-ban a rómaiaké volt.”¹³ „A román történészek összekutatták eddig a világ könyvtárait, a görög írókat fenekestül felforgatták, de nem kaptak egyetlen emléket sem, ami a dácziai eredet mellett szólana.”¹⁴ „A harmadik század végével Erdélyben megszűnnek a római emlékek és egyetlen kődarab sem mutatja nekünk többé, hogy ez a föld románok kezében lett volna. A nyelvnek egyetlen szava sem hozható fel a dácziai eredetűség mellett.”¹⁵ Majd bölcsen hozzáfűzi: „És ez mit von le a román nép becsületéből? Semmit, éppenséggel semmit. Az azonban már erősen jellemezhet minket, hogy van egy rögeszménk, amit ki nem verhet belőlünk semmi és senki.”¹⁶

Moldován Gergely kódós történelmi államokkal, nemzedékeken keresztül megrögzött előítéletekkel leszámloló gondolkodása és az emiatt rázúduló kicsinyes támadásokat semmibevevő bátorsága példát nyújt arra, hogy milyen irányban keresheti a román politika az Európa felé vezető utat. Amely egyszersmind kivezethet abból a csapdából is, amely a saját maga által félrevezetett tömegekkel találja magát szembe minden, a magyarsággal szemben toleranciát mutató, megegyezést kereső megnyilvánulás esetén. Moldován Gergely emelt fővel vallotta, hogy úgy is lehet valaki jó román, ha nem vágja magát hamis történelmi pózokba és nem hangoztatja lépten-nyomon magyarellenességét. „Igaz román vagyok – írja tiszteletet parancsoló öntudattal –, az akarok maradni; nem engedem, hogy nálamnál jobbnak tartsa magát senki sem. (...) Soha sem tagadtam meg népemet, véretem és nem fogom megtagadni sohasem. De én ezen tisztá, szeplőtlen románságomat össze tudom egyeztetni magyar állampolgári jogommal.”¹⁷

Moldován Gergely azonban nem csak a románságnak mutat példát mértéktartó és igazságos szemléletével, hanem nekünk magyaroknak is. A százötven esztendővel ezelőtt született román tudós, akinek sikerült feloldani azt a sokak számára ma is megoldhatatlannak tűnő konfliktust, amely az állampolgárság és a nemzetiség kettőségéből ered, évszázados előítéleteken túllépő gondolkodásával mindannyiunkat maga után hív erre az útra. Lehet, hogy a benne megtestesülő ideál csak a következő évezredben valósul meg és lesz általános, sőt az is lehet, hogy örökre megmaradunk önpusztító gyűlölködésünkben. Moldován Gergely példája akkor is csillagként ragyog felettünk száz esztendő távolából. A csillagok pedig, mint tudjuk, nem azért fénylenek, hogy föltétlenül elérjük őket, hanem hogy mutassák az utat, amerre haladnunk kell.

Halász Péter

¹³ *Moldován Gergely: Válaszirat...* 1894. 12. old.

¹⁴ *Uo.* 17. old.

¹⁵ *Uo.* 17. old.

¹⁶ *Uo.* 19. old.

¹⁷ *Uo.* 48. old.

Gáspár Simon Antal és a bukovinai székelyek utolsó földönfutása

Száz esztendeje született Gáspár Simon Antal és ötven esztendeje, hogy véget ért a bukovinai székelyek utolsó nagy menekülése, Bácskából való szétszóratusuk és völgyégi letelepedésük.

A bukovinai Gáspár Simon Antal kiemelkedő képességű népi előadó volt. Rendkívüli emlékezete érdeklődéssel és tudásvágygal párosult, s ehhez járult az a felelősségérzet, amely a Népművészet Mestere kitüntetettjeként töltötte el. Kötelességének tartotta, hogy mindent elmondjon, elénekeljen, hátrahagyjon az utódoknak, amit élete során megtanult. Tudásának alaprétege, s egyben legértékesebb, legrégiesebb része az a dal-, ének-, hiedelem és szokásanyag, amelyet szülőfalujában, a bukovinai Istensegítsen szívott magába. Ezek között megtaláljuk jó néhány változatát a Kodály 1914-es bukovinai gyűjtőútján feljegyzett, s azóta már közismertté vált keserveseknek, históriás énekeknek, táncdaloknak.

Különösen figyelemreméltó virrasztó ének és betlehemes anyaga. Istensegítsen mindkét szokásnak az az archaikusabb formája élt, mely szerint a résztvevők csak férfiak illetve fiúk lehetnek. A halott melletti virrasztáskor kézzel írott – nagyjából Csiksomlyón kiadott Kájoni János-féle énekeskönyvből másolt – un. halottas könyvekből énekeltek. Anti bácsi gyönyörű kézírásával kétszer is leírta halottas könyvét, s élete végéig használta. A betlehemes játékban pedig gyermek- és ifjú korában minden szerepet eljátszott – s ezért is tudta a későbbi gyűjtések során a teljes játékot elmondani, elénekelni.

Fiatal legényke korában szabóinasnak került Debrecenbe. Apja betegsége miatt hazakényszerült, s ettől fogva a katonáskodásig minden évből több hónapot töltött mezőgazdasági bérmunkán, moldvai bojárok birtokain. Végigharcolta az I. világháborút, elkerült Olaszországba, Galíciába, Oroszországba, Szerbiába. 1941-ben ő is Bácskába települt a teljes bukovinai székely közösséggel együtt, majd néhány év múlva, 1944-ben nagy családjával végigjárta a Bácskából menekülők kálváriáját. Végül Nagyvejkén (Tolna m.) telepedett le, s innen költözött később a Csepel-szigeti Halásztelekre.

Az első gyűjtő, aki Gáspár S. Antal rendkívüli tudását „fölfedezte” Domokos Pál Péter volt. Ő 1949-1950-ben Baranya megyében, Szárászpuzstán élt az áttelepült moldvai csángó magyarok között. Itt kerültek egymással kapcsolatba, Domokos Pál Péter itt kezdett gyűjteni tőle, és már 1950-ben Budapestre hozta, ahol más bukovinai és moldvai énekesekkel Gáspár S. Antal is lemezre énekelte dalai egy részét. Ettől kezdve, egészen 1978-ig, haláláig néprajzi, népzenei gyűjtők légiója járt Anti bácsinál, így dalainak többsége különböző időpontokban többször is szalagra, lemezre került.

Hagyatékának további érdekes, értékes része az a nagyszámú kéziratos füzet, amelyet önkéntes néprajzi-gyűjtő pályázatra írt és küldött el – ezek főként önéletrajzi feljegyzések, szokásleírások. Forrai Ibolya gondozta azt a szép kiállítású facsimile kötetet, amely *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts* címmel 1986-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál, és egy ilyen kéziratos füzetet tesz közzé.

A következőkben a *Harminc éves évforduló. 1941-1971. A Bukovinai magyarok hazatérése* című kéziratra azt a részét közöljük, mely Bácskából való menekülésüket beszéli el.

Domokos Mária

A bukovinai magyarok hazatérése

(részlet)

(1944. Pütkösöd)

Egész héten, s biztosan előtte és és utána es szüntelen végeláthatatlan sorokba jöttek a menekülők lovas kocsikkal. Ekkor arra gondoltam ezek a szerencsétlen népek akiket ez az áldatlan háború ki űzött a hajlékukból vajjon meddig kell bújdosniok míg otthonra találhatnak. És eszembe jutott hogy vajjon mi is nem jutunk-e erre sors(r)a. De megbízattam magam hogy erre sorsra nem juthatunk mert mi itthon vagyunk nem idegenbe. Azomba csalódtam rövid üdő múlva nekünk es bújdosni kellett. De addig reménykedtünk hátha megkímél a gondviselés, egy újabb romlástól. Ez a reménység adta azt az erőt hogy utolsó napig szorgalmasan dolgoztunk a földeken. Kapáltunk, arattunk, be takarítottunk minden termést Ebbe az esztendőbe jó termés volt. Három kh. földön búzából termett 62 mázsa. Zab 15 mázsa, Bükköny 18 mázsa. Kukoricza tíz szekervel volt haza víve és még több mint öt szekervel le szedve a földön volt maradvány. Napra forgó 17 mázsa. Azután burgonya, takarmányrépa, lucerna. 1944. Október 5-én az éjjeli örök kopogtak bé az ablakon éjfél után, hogy készüljünk fel mert menekülni kell. Ez a kétségbe ejtő hír ki rekesztette az eszünköt. Jaj most mit csináljunk? Mindenünk ott maradt csak a pusztá életünket mentettük. Nagy szorongással s búval neki fogtunk pakolni de mit lehet egy egylovas szekerre fel rakni a kilencz tagú család mellé egy kevés gúnyát felvevőt, s ágyi gúnyát, de még annak se volt hely. A feleségem sietséggel neki fogott hogy kenyeret süssön, azt hitte hogy talán lesz annyi üdönk hogy meg tudjuk várni amíg a kenyér ki sül. De éppen a mikor bé vette a kemencébe akkor jött a parancs indulni kell a tészta a kemencébe maradt. És mű el indultunk megismételni a Mádéfalvi menekülést. Három négy km-t haladtunk a falutól, ott megállított a bánáti sováb menekülők végeláthatatlan hosszú kocsí sora a mely négy sorba el foglalta az egész széles út testet. Nem engedték hogy mű közikbe keveredjünk. Ott álltunk egész estig.

Hozzánk jött Németh Kálmán plébános és azt mondta, hogy mindenki menjen vissza a falujába nem kell menekülni. Ez a hír meg örvendeztetett és siettünk haza. Hogy a fel dült házat rendbe tegyük és az állatokat és baromfit meg etessük.

Szereda napján volt ez a menekülési indítás. Csütörtökön pénteken még a mezei munkát bé takarodást végeztük többet nem gondoltunk menekülésre, bár a Bánáti sovábok végeláthatatlan sorba folytak szekerekkel traktorokkal és autókkal Németszág felé. De mű nem gondoltuk hogy még reánk es sor kerül. Október 7-én szombaton még el mentem Topolyára a malomba 5 mázsa búzát be cseréltem, nem es gondolva hogy azt a lisztet mások fogják megsütni és meg enni. Nyugodtan fel virradtunk vasárnapra Október 8-ikára.

Istensegítségből eljött László Antal plébános hogy misét mondjon az Istenvelünki híveknek. A pap mindig hozzánk szállott meg a kocsijával, mert én voltam sekrestyés harangozó és templom gondnok egy személyben. Éppen akartam harangozni a mikor telefonon parancs jött Kuláról a járási hivataltól hogy Istenvelünk kösség azonnal készüljön fel menekülésre. Erre a hírre elmaradt a szent mise és úgy fel kavarta rendet és csendet hogy teljes fejtelenség lett a kösségbe. Sírás futkosás pakolodás. Velünk meg ismétlődött az a helyzet hogy a kenyérünk újra a kemenczébe maradt mert a németek kizavartak a faluból több embert megverték a német katonák akik nem siettek el indulni.

Én es befogtam a lovamat az asszony az ágyi gunyából csak azt tudta fel pakolni ami jobb volt, a viselteseket ott hagytuk mert nem volt hova fel pakolni. A felvevő gunyát es csak javát. Mindenünk ott maradt amit hoztunk Bukovinából bútor, szerszám osztováta és minden ami egy gazdaságba szükség ott maradt és az a sok termény négy drb hízott disznó és sok baromfi lúdak, réczék, tyukok semmit se tudtunk el vinni ott maradt minden és nekünk menni kellett. Csak a lóval, tehenvel és egy üszővel indulunk a nagy világba. Ott maradt amit nehezen Bukovinából el hoztunk és amit Istenvelünkön szereztünk négy év alatt.

Megindult az Istenvelünki menekülő karaván Topolya felé nehezen haladtunk mert sok menekülő kocsi egy mástól nem tudott haladni közbe rengeteg nagy tömeg zsidót kísértek és a tisztok amíg a zsidók el vonultak le állították a szekereket. Végre megindultak a szekerek. Másnap reggel értünk Bajmokra. Mielőtt elhagytuk Bajsát, egyik szomszédom Gergely Tamás mivel negyed magával nem volt terű a szekeren, mű pedig tizen voltunk a mű szekerünkön édes anyámat a kicsi unokámmal Gyurkával felvette az ő szekereére és el hajtott előre. Bajmok végénél egy korcsmánál megálltak. Mikor mű oda értünk nem lehetett ott megállni tovább kellett hajtani Bajmoktól kb. két km re megálltunk etetni. Mellettünk haladtak a többi szekerek. Ahogy jöttek aszondja Bokros Joskáné Antal szaladjatok vissza a korcsomához mert a Tamás szekere felfordult és anyád és a kicsike erőst megütték magikot még a karjig es eltörött. Az asszony és én ész nélkül szaladtunk vissza. Igaz hogy a ló fel borította a szekeret és megütték magikot. Nem hagytam tovább ezen a szekeren. Elvittem a mű szekerünkhöz és többet nem bíztam másra. Megindultunk újra de olyan nagy volt a kocsik száma hogy négy öt sorba mentek a szekerek az úton. Meg közelítettük a Bajmok és Bácsalmás között levő trianoni határt ott légi támadást kaptunk és essze zsúfolódott a sok szekér. Nem lehetett menni se előre se vissza. Ebben a szorongatott helyzetbe elérkezett a feleségemnek a szülés ideje. Elképzelhető az a nagy bánat a mely engem el fogott. Most mit csináljak? Mezőségbe vagyunk nincs a közelbe egy hajlék Bácsalmás messze van, légi riadó van nem szabad mozogni. A feleségem irtózatoss kínokat szenved a gyermekek a szekeren. Hezza fogok le szedem a gyermekeket a szekertől félre viszem hogy ne hallgassák a jajgatást. Ekkor az egyik koma asszonyom azt mondja nekem menjek mert a harmadik szekeren van az Istensegítsi bábaasszony. Szerencsére meg es találtam oda hívtam és nem sokára megszületett a tizenkettedik gyermekünk aki a legnagyobb élet veszélyben érkezett, mert a hol el haladtunk mindenfelé szórták a repülők a bombát és gépfegyvereztek nem es említve hogy a Hajosi erdőbe a partizánok es meg támadtak. A bábasszony azt tanácsolta hogy ha be érünk a faluba egy háznál kérjük meg hogy engedjék meg a kicsikét megfürösztteni. Az első háznál meg próbálkoztam de nem hogy a fürösztést meg engedték volna, de még vizet se engedték meríteni a kútból a kaput bé zárták hogy ne mehessünk bé. Bácsalmáson es nagy fel fordulás volt onnat es menekülésre készen álltak. Nem tudtunk sehoh szállást kapni az út szélin megálltunk s ott virradtunk édes anyám és a gyermekek az út széli árokba feküdtek. A feleségem a kicsi újszülöttel a szekeren én meg a ló előtt ültem és ettettem.

Éjjel el szunnyadtam és arra ébredtem hogy szabad marhákat tereltek, és rá hajtották az árokba pihenő édes anyámra és a gyermekekre. A marhák reja tapostak édes anyám és gyermekekre akik fájdalmasan jajgattak mert kinek lábára kinek kezire vagy más tagjára tapostak reja. Ezzel újra többsült a kín és bánat. Bácsalmáson Bajára lettünk irányítva hogy ott kelünk át a Dunán és Dombóvár és Kaposváron szállásolnak el. De a Bajai hidat le foglalták a németek meg közel se eresztettek magyar menekültet. Akkor tovább irányítottak Kalocsára hogy ott komppal megyünk át a Dunántúlra azomba itt se sikerült ittes a németek dirigáltak. Mikor értünk Kalocsára nagy zápor esőt kaptunk meg ázott mindenünk. Úgy gondoltam hogy a beteg feleségemet a kicsikével bé viszem a kórházba és majd ha megállapodunk valahol majd vissza jövök értik. Azomba

ez se sikerült. A németek az orvosokat el vitték és nincs senki felelőse a kórháznak. Kalocsán a város szélén töltöttük az éjszakát és reggel megindultunk Dunaföldvár felé. Ez az útszakasz es erőt megviselt. Minden órában jöttek az oláh repülőök és gépfegyvereztek. Ilyenkor ott kellett hagyni a szekeret és háromszáz méternyire el kellett távolodni. Ilyenkor az egész család az én karomra került és el vinni a szekertől távol. És mikor megszűnt a támadás vissza hordani a szekerre. Sok légi támadás miatt nehezen haladtunk este későn értünk Dunaföldvárra. A mikor a hídra értünk újra légi támadást kaptunk szórták a bombát a hídra nem esett egy se mind a Dunába hullott. Duna földváron meg álltunk a piac téren és ott pihentettünk másnap 10 óráig. Nem volt semmi enni való a gyermekek éhesek voltak nem volt amit enni adni. Pénzünk volt de nem lehetett vásárolni sehol semmi ételmi szert se boltokba sem a gazdáknál a gazdáknál minden kaput be zártak hogy a menekülők bé ne mehessenek még vizet se engedtek az udvarokon levő kutakból meríteni. Dunaföldváron reggel aszondja a feleségem hogy valahol melegítsek vizet hogy a kicsikét megfűrösse. Sokat járkáltam de mindenütt a kapu zárva volt sehol se engedtek be sok járkálás után egy kaput találtam ami nem volt bé zárva. Oda bé mentem de meg es bántam. Egy hosszú vén asszony jött ki és mérgesen reám förmedt mit keresek? Erre mondom én: Mama legyen szüves egy kicsi meleg vizet adni hogy meg fűrösszék egy új szülött kicsikét. Erre olyan feleletet kaptam a vén asszonytól hogy még ma es elpirulok mikor eszembe jut. Azt mondta: az ő szavait idézem: „Miféle népek maguk hogy még a meneküléskor is gyermeket csinálnak? Nem szégyellik magukat? S még mondott csúnya szavakat de én siettem onnat hogy ne halljam tovább azt a becstelen szavait.

Vissza mentem a szekerhez s kérde az asszony hogy mért nem vittem vizet. Nem mondtam meg hogy le pirított egy vén asszony legalább ő ne sértődjék meg a sok szenvedés mellett. Azomba ott van a másik baj és szenvedés nem tudok enni adni a gyermekeknek és a családnak. Panaszodom komámuram János Jósának hogy az egész család éhes és nincs honnat venni legalább kenyeret. Aszondja a komám Jóska én otthon daráltattam volt kukoricát s adok abból főzzenek puliszkát. Adott es, de abba se volt köszönet a nyers kukorica lisztet bé tette a szekerem az ülés alá azon ültek négy öt nap az annyira meg dohosodott hogy messziről ment a bűze. De nagy úr az éhség gondoltam megpróbálom főzök puliszkát hátha meg lehet enni. Azomban Dunaföldváron nem volt mód főzésre mert indulni kellett. Helyet kellett adni a most érkező menekülőknek. Megindultunk éhesen. Én nem éreztem hogy éhes vagyok csak a gyermekeket sajnáltam mert még előtte való nap es alig ettek valamit és erőt éhesek voltak nem es szólva a gyermekágyas feleségemről aki kellett volna a kicsit szoptassa de nem volt a mitől teje legyen ő es éhezett és a kicsike es. Ilyen keserűséggel bújosodtunk jártuk a kalváriát szenvedett kicsi és nagy egy formán.

Dunaföldvártól kb. egy km-re újra légi támadást kaptunk, veszedelmesen gépfegyvereztek tizenkét ellenséges repülő. Az úton öt hat sorba hajtottak kocsikkal traktorokkal a Bánáti és Bácskai sovábok. A nagy légi támadásra nagy lett a bonyodalom. A kocsik végelláthatatlan sorba öt hat kocsi vagy traktor egymás mellett az egész út elfoglalva ha elől megálltak akkor meg kellett állni az egész sokaságnak. Az ellenséges repülőök dolgik végeztével el távoztak és megindult a menet. Az én szekerem előtt levő menekülőnek a lova megbokrosodott megállt én nem tudtam el kerülni mert nem volt hely, addig kellett ott várjak amíg az előttem levő szekér megindult. Amíg ott kellett várjak addig a magyar menekülők szekerai el haladtak és minden felől sovábok vettek körül. Az egyik sováb azt mondja nekem: Mit keresel te itt köztünk? Erre keserümben azt válaszoltam: Biztos hogy nem titeket, hanem azokat a kikhez én tartozom. A sovábok erre kezdték gyalázni a magyarokat. Erre én es mondani kezdtem azt ami fáj. Ti sok haza áruló mért gyalázzátok azokat a kiknek a hazájába híztatok és gazdagodtatok amíg a haza fiai százezer számra kellett el bújosson idegenbe, ti meg bitangoltátok

tok a magyar földet szégyen és gyalázat. Erre több sováb vett körül és fel akarták borítani a szekereket. Egy el szaladt és hívott egy német tisztet hogy büntessen meg a mért én őket haza árulóknak neveztem és piszkoltam a németeket. Oda es jött egy fél üdős tiszt nem tudom hogy milyen rangu volt. Azt kérdezte mi baj van, németül. A sovábok még olyat es mondtak reám amit én nem mondtam. Egyszerre még tízen es vádoltak. Azomba a tiszt azt kérdezte hogy ki vagyok és mit keresek itt. A sovábok kórusba mondták ungar. A tiszt azt mondja nem azt kérdem hogy miféle náció, hanem azt hogy miért van itt erre egyik azt mondja hogy magyar menekülő. Erre azt kérdezi és ti? Mű es menekülők vagyunk. Nó ha ő es menekülő es ti is Mit akartok velem? Hadjatok békét neki. Így aztán fel hagytak rajtam, de bennem még jobban megerősítették a németek elleni gyűlöletet. Ezek után nemsokára az útunk el vállott a sováboktól. A magyarok Balaton felé a sovábok pedig Győr felé vonultak. Hogy megtisztultunk a sováboktól Cece kösség határában megállapodtunk. Este felé volt a lovak es fáradtak voltak meg kellett pihenni. Ekkor énes neki fogtam hogy abbol a dollott törökbuza lisztből puliszkát főzni. Kész lett a puliszka. A magyar köz mondás azt mondja hogy: legjóbb szakács az éhség. A velünk menekülő ovoné Sima Roza Budapesti leány es evett. Csudálkoztam hogy finyás úrileány létére, még dicsérte azt a jónak egyáltalán nem mondható dohos keserű puliszkát amit el fogyasztott. Másnap reggel be mentünk tolna megyei Cece kösségbe. Ott a piac téren megállott a menet hogy megetessük es megitassuk az állatokat. Ott újra légi támadást kaptunk onnan újra kellett menekülni. Minket Dunaföldváron Zala megyébe Pacsára irányítottak es azt az útát követtük. Simon-tornyát immá jól el haladtuk volt a mikor azt a hírt kaptuk hogy az Istensegitsiek forduljanak vissza mert más irányba kell menni. A Hadikiak es Andrásfalviak mentek előre es mű meg fordultunk es vissza mentünk Simontornyára. Ott érdeklődtünk hogy kinek a parancsára fordítottak vissza? Akkor kisült hogy egy fiatal ember aki vezetőnek szánta magát annak az ötlete hogy nem elégedett meg Dunaföldváron adott út irányon, Cecén valaki azt mondta hogy Győrbe menjünk. Ezt meg tudtuk hát a nagyobb része a menekülteknek nem volt hajlandó másfelé menni mint a hova irányítva voltunk. Így hát kétfelé szakadtunk egy része ment Győr felé s a többsége Zala felé. A családom es megoszlott Erzsí leányom a kis fiával es urával az apósáékkal mentek Győr felé es mű mentünk a meg adott irányba. Nyolcad napja hogy menekülünk Enying határába egy urasági majornál a kapuba áll két mienk fajta ember es egy úr. Mikor oda értünk azt mondja az uraság jó emberek ne menjenek tovább itt ebbe a gazdaságba húzzanak bé az állatokat etessék meg es a kinek nincs kenyere az itt kap lisztet es süthet. A mai napon Horthi Miklós fegyver szünetet kért az oroszoktól es itt várják meg hogy a tárgyalás mit eredményez.

Erre mind bé álltunk a nagy udvarra. A gyerekeket es asszonyokat bé rendezték a szobákba, a lovaknak szénát adtak a cselédek bőségesen. Az asszonyok neki fogtak kenyér sütéshez. Az úrnő megtudta hogy újszülöttünk van magához hivatta es ajándékot adott a kicsinek es a feleségemnek jobb enni valót. Az asszonyok egész éjjel sütték a kenyeret. Másnap reggel kíváncsian vártuk hogy mi lesz, vége lesz-e a háborúnak. Tíz órakor azt a hírt hallottuk hogy Szálasi nem engedte meg a fegyver szünetet Horthit el távolították es ő tovább folytassa a harcot. E hir után újra megindultunk a bujdosás útján. Elérkeztünk a Balaton terére. Utunk a Balaton mellett három napig tartott. Itt a lakosság adakozott a menekülteknek élelmet, kenyeret. Balatonszemesen mikor éppen bé értünk a kösségbe újra megtámadtak az oláh repülők iszonyatosan bombáztak es gépfegyvereztek le szedtem a családot a szekerről es egy ház mellé húzodtunk ott vártuk hogy minden pillanatba meghalunk. Ott mellettünk egy katolikus pap fohászkozik: Uram Jézus könyörülj rajtunk! Mikor eltávoztak azok az átkozott repülők, kérdezi a pap (me glássa a feleségem karján a kicsi újszülöttet) ilyen kis gyermekük is van milyen idő? Mondom hogy most született a mióta menekülünk. Azt mondja akkor

nincs még megkeresztelve. Mondom hogy nincs, nem volt ahol megkeresztelni. Azt mondja a pap akkor jöjjenek gyorsan a templomba hogy megkereszteljem hogy ne-hogy keresztetelen meghaljon ebbe a veszedelmes üdőbe. Komaasszonyunk János Jósokáné a kereszt víz alá tartotta. A pap a kicsikét megajándékozta tíz pengővel hogy azt gyümölcsöztessük és ha megnő akkor legyen emlékaajándék. a harmadik éjjet Balatonkeresztúron töltöttük. Másnap este Sármelléken háltunk és másnap Zalaapátin át el értünk Pacsára. A Pacsai járásbiróság minket 14 családot Nemesszentandrásra irányított a többieket Szentpeterúr Bucsuszentlászló Sándorháza és még a körülöttünk levő falukba szállásolták el. Ez a keserves menekülés 14 napig tartott Bácskától Zaláig. A Nemesszentandrasi kösségi előljáróság szeretettel fogadott és iparkodott hogy jó el bánásban részesüljünk. Azomban ingem ott es aza kellemetlen sors jutott hogy a családom négy házhoz lett el osztva és a ló a szekervel az ötödik helyre reggelként szaladgáltam az egyik háztól a másikig hogy nem történt e valami baj a gyermekeim-mel két három nap így telt el de aztán el mentem a bíróhoz s kértem hogy a családo-mat vagy egybe rendeli vagy megyek tovább így aztán megvitatták a vezetők és adtak nekem egy üres házat a melynek a gazdája Sándor Jancsi Bucsuszentlászlon lakott és az itteni háza üresen állott. a rigó hegyen. Ott aztán el fért az egész család. És helye lett a lónak és tehennek és üszőnek amit magunkal hoztunk Bácskából. Október 22én értünk Szentandrásra ott nagyba folyt a be takarodás szüretelés sürgős munka volt mű es kivettük a munkából a részt meg a legkissebbes dolgozott úgy hogy elláttak elelemmel a kinek dolgoztunk én a lóval fuvaroztam és a család az összes ment szüre-telni vagy a mi munka akadt. Lassan belé nyugodtunk volna a sorsba de egy hét mulva hogy oda érkezünk hát azt dobolják hogy a menekültek el kell hagyják a kösséget és kell menni német országba erre erőst fel háborodtam. Én nem megyek német országba még ha agyon lőnek es. Nekem elegendő volt a németekkel még a hiriket se akarom hallani nem hogy közējük menjek. De nem hagytak fel minden nap dobolták hogy a menekültek induljanak németországba a menekültek közül többen mentek volna es de én azt mondtam én nem mozdulok még egy lépést se. Azt mondták hogy itt hadszintér lesz azért kell el menni. De többszöri fel szollításra sem voltunk hajlandók németországba menni. Egy német tiszt el jött a mi lakásunkba mert megmondták hogy én lebeszélem még a többit es hogy ne menjünk semmi féle parancsra az országból ki. A tiszt egy magyarul beszélő sovábót hozott tolmácsnak. Hogy be lépet a házba azon-nal adta a parancsot hogy készüljünk fel és induljunk németországba. A tolmács ma-gyarrá fordította hogy mit mond a tiszt. Erre én azt feleltem, nem megyünk sehova mű má menekültünk vagy ötszáz kmtert tovább nem megyünk. Azt mondja a tiszt itt harcok lesznek itt nem lehet maradni aki nem teljesíti a parancsot az agyon lesz löve. Erre a feleségem közbe szólt: Uram kilenczen vagyunk a családba én a kilencz golyo árát megfizetem hogy ne károsodjék németország, és lőjjenek le de még sem lépünk le a hazánk határáról. Erre a tiszt egyet káromkodott és el ment. Ezután nem kényszerítettek az indulásra azomba Németh Kálmán döntötte el azt a kérdést. Ugyanis Elment a legfőbb német parancsnokságához És azt kérdezte a leg magasabb rangu német vezetőt: Uram azt kérdem lehet e egy törzs népet erőszakkal németországba vinni a mely törzs szó szoros értelmében gyűlöli a németeket. És minden áron tiltako-zik nem akar kimenni németországba. Erre a náci vezető haragosan megtiltotta a hajcsáraiknak senki idegen nációt ne vigyenek ki németországba. Így szabadultunk meg az el hurcolástól németországba. Azok pedig aki Györbe menekültek elvitték a leventéket es s a katona köteles férfiakat német országba, de mi akik Zala megyében voltunk a németországi el húrcolástól megmenekedtünk. De ki rendelték munkára ott a hely színen. A férfiakat erdőre fa vágni és hadi munkára még a gyermektelen aszso-nyokat és leányokat is. Minket a Szentandrasi menekült férfiakat a Peleskei erdőbe rendelték fa kitermelésre ott dolgoztunk egész télen a felszabadulásig. A felszabadítók

1945 Március 30-án értek Nemesszentandrásra Nagypéntek Március 30-ika. Délelőtt nyomasztó csend. Egyszer megszólaltak Szentmihály felé a fegyverek. Tudtuk hogy a németek húzodnak vissza. A kösségbe több autó meg állt a legénységgel és várták az újabb parancsot. A Sándorházára vezető uton zárt sorokba közeledtek a szovjet katonák. Erre a németek el menekültek de mű es kaptunk egy sor tüzet. A lövések elől mű es el húzodtunk a szomszéd Sabján István bácsi pincéjébe. Három család. Mikor megszűnt a lövés ki néztünk a pincéből és lássuk hogy az ajtó előtt áll két orosz katona. Meg kutattak minden helyet hogy nem rejtőzik e német katona.

Mikor minden helyet megvizsgáltak akkorra többen gyültek eszse. Mindenik a germánt kereste. A német keresésbe az egyik fiatal katona reja akadt egy kosár tojásra amit az egyik Hadiki menekült asszony Nagy Pálné gyűjtögetett munka fejében. A mikor a muszka testvér meglátta a sok tojást egyet rikkantott: „jeje” (tojás) ott hejbe meg ivott nyersen s a többit ide adta hogy csináljak rántottát. Jó mondom én csinállok az egészből de zsirt adjál. Nem akarta megérteni hogy mit kérek de aztán megértette hogy mászla. A „jabtvoj máty” keress! Erre gondoltam magamba nem haragitom meg magamra inkább ami nekünk van abból megcsinálom a rántottát. Elévettem egy 10 literes lábast oda tettem egy kg zsirt és azt a sok tojást mind megrántottam, körül ülték az edényt és kenyér nélkül mind meg ették a sok tojást. Kináltam kenyérral de nem fogadták el. Kenyér nélkül ették meg az egészet, és akkor kérték a bőrt. En mondtam nekem nincs borom. Hanem körülöttünk a rigó hegyen sok borospince állott és ott találtak eléget ittak amíg nekik tetszett és a többit el csapták a hördőből. Azomban az én jó szovjet katonáim nem elégedtek meg hogy ettek ittak hanem még fejérnép es kellett. A bőrt mérték nélkül itták és bőrok többnyire nőha direktermő volt s ez aztán teljesen megvadította. Jöttek és követelték tőlem hogy irányítsam olyan hejre a hól „bárisnyák” vannak. Ez volt nekem a legnagyobb írtózat. Mikor nekem ott van a feleségem három leányom. Mit csináljak hova rejtsem el. Mert ezek aztán nem néztek semmire. Valahogy elrejtettem akiket félteni kellett és a kicsikéssel magam maradtam. Izgatott voltam hogy nehogy meg leljék mert az összes csapat ami ott a kösségbe volt mind azután jártak. Másnap reggel csendesség volt ki mentem hogy a lovamnak enni adjak. A tehent és az üszőt be adtam a Bucsuszent Lászlói szerzeteseknek hogy a tejiért és a borjáért tartsák addig amíg haza tudom vinni a ló még meg volt amivel menekültünk a kösségbe fuvarozgattam abból édegetlünk a fuvarért senkitől nem vettem el pénzt csak ételmelet saját jó szántából amit akart adni. Nem alkudtam senkivel. Nagyszombaton reggel ki mentem hogy enni adjak a lónak hát nincs az istállóba a ló. Erőst megszomorodtam. Mi lesz velem ló nélkül evel a nagy családdal. Bémegyek és mondom az asszonynak hogy a lovat el vitték. Átol mentem a szomszédba hát uram, ott van a „Csinos” nevű lovam a kútághoz megkötvé előtte egy sütő teknő zabbal és még le es volt takarva pokrocival.

Megörvendtem de nem sokáig mert jött egy katona oda hozott egy beteg lovat és az enyémet el vitte. Antal fiam iskolás gyermek volt sirt hogy viszik a lovat a katona reja tartotta a golyó szórót hogy meg löje.

Erőst nagy volt a fejletlenség lövöldözések. Én a beteg lovat bé köttem az istállóba próbáltam hogy eszik-e de az nem evett csak hevert. Felvirradtunk 1945 húsvét napjára mély nyomot hagyott ez a húsvét az emlékezetembe. Amit láttam hallottam azt nem es lehet le írni. A Bucsuszentlászlói Ferenczes templom és zárda megvolt szállva szovjet katonákkal mise szolgálat nem volt. Húsvét másodnapján Szentandrásról elmentek a katonák csend volt a faluban a katonák meglöttek egy Tarkovits nevű Szentandrás gazdát, még péntek este és mivel most csend volt elmentünk a feleségemmel a temetésre a nagyobb leányom otthon maradt a gyermekekkel a temetésről haza menet hozzák nekem a hírt hogy szaladjak gyorsan mert egy sebesült tiszt Erzsi leányomat fegyverrel űzi. Meg es futamodtam hogy lássam mi van. Ott állott a kapu

előtt egy hintó abba két szürke ló mind a kettő sebesülve volt a lovak és a katonáknak kötés volt a fejükön. Mikor oda értem a ház elé akkor immá a harmadik lovat vették el tőlem és el mentek Sándorházára. Aztán későre elé került a leányunk és ő elmondta hogy hógy történt. Ahogy elmentünk hazulról ő neki fogott varrani. Egyszer csak a kapu előtt megállott egy hintó és le szállott eza két bé kötött fejű orosz katona bé mentek a szobába és az egyik szollott valamit oroszúl a másiknak és tojást kértek. A leányom megjédt és ki akart menni. Az ajtót meg nyitotta hogy ki lépjen és ekkor az egyik katona utánna kapott és megragadta a fején a fejkendő. A fejkendő az orosz kezibe maradt de a leányom ki szabadult és futott az útra és az uton előre a katonák utánna és kiabáltak utánna és golyó szóroval utánna löttek ekkor egy szakadékba bé ugrott a szakadék mély volt és a katonák tovább nem tudták üldözni és így boszúból elvitték a lovamot és hagytak helyette olyant hogy aztán azt nem vették el soha. Erzs leányom az ijedségen kívül nem sértődött nem lett komoly baj. Másnap a szovjet parancsnokság rendeletet adott ki hogy minden család fő köteles három napi élelemmel munkára jelentkezni.

Szigoru parancs volt aki nem jelentkezik mondja a parancs az főbe lesz löve. Másnap reggel öt kösség férfi népe gyülekezett a Bucsuszentlászlói kösség házánál Nemesszentandrásról, Sándorházáról, Kisbucsról, Hetésből és a Szentlászlóiak. Sokan voltunk nem tudtuk hogy hová visznek. Megindultunk. Szentivánra irányítottak. A németek fel robbantották a vasuti hidat és új hidat kellett csinálni a munkát szovjet szak katonák irányították. Ott alkalmunk volt meg látni hogy milyen nagy károkat csináltak a németek. De a három nap alatt az országúton végelláthatatlan sörba megszakitás nélkül folyt négyes sörba a foglyok serege. Három napi élelmet parancsoltak hogy vigyünk magunkal mikor el fogyott nem engedtek haza ugy kellett megszökni.

Az előbbi részletbe említettem hogy Erzs leányom a férjével és kis fiával Győr felé mentek az apossáékval. Hanem a németek onnat a férfiakat mind ki vitték német országba. Acstaszélyen Győr megyébe valami urasági cseléd házakba szállásolták be. Az Erzs anyosa a maga családjával bé húzodott a belső szobába és Erzs leányom az urával és a kis Gyurikával az elő szobába jutott hely az elő szobába nem volt tüzelő kémény zuzmarás télen a kicsike ugy ki hült hogy keze lába megbénult.

A drága nagymama el hagyta hogy tönkre menjen a másfél éves kicsi gyermek. És a mikor a németek bevonultatták a férfiakat, az én vöm levante volt, akkor a leányom elhozta a kicsi beteg gyermeket akit orvosi kezeléssel kezdtünk próbálkozni hogy valahogy hejre tudjuk szerezni az egészségét. De mivel nekünk es meg volt az a kicsike aki a menekülés közbe született el hoztam Erzsit az anyósától hogy gondozza a kicsi beteg gyermeket. Bácskában az ovodában Teréz leányom volt az ovoda dajka. Azért az ovoné es velünk menekült, és mikor megállapodtunk Szent-Andráson ő elment nagy Pestre ill Budára. Es kért hogy Terézt engedjem el hogy segítsen neki a holmija el szállításában nem akartam de addig könyörgött csak két három napra kell és ő vissza küldi azonnal. El engedtem fel utaztak a fő városba telt mult az üdő de Teréz leányom nem jött se három nap múlva de még három hét múlva se jött. Ez alatt az oroszok teljesen békerítették Budát aztán nem lehetett se ki se be így aztán minden reményünk szerte foszlott hogy még valaha meglássuk, ami igen elkésérített. Egy nap hírt kaptunk hogy a székely menekültek menjenek Tolna és Baranya megyébe.

Nekem nagy gond volt az utazás két beteg lóval, de nem lehetett el maradni a többiektől. Az indulás Április 28ikára Szombaton vólt tervezve. At előtti nap meg érkezett nagy örömrre Teréz leányunk a három hónapos óstrom annyira le soványította hogy csak a csontja s a bőre maradt. Örvendtünk hogy még életbe megláttuk. Nem reméltük hogy még meglássuk. Most immá egybe volt a család nyugodtabban lettünk és Április 28án egy Szombati napon elindultunk új hazát keresni.

Nehezen haladtunk első sorba a lovak gyengesége miatt, másodszer a németek minden hidat felrobbantottak és e miatt sokat késtünk. Estére Dióskálba értünk és ott meg kellett hálni, mivel üsmeretlen úton setétbe nem mehettünk mivel az utak es tönkre voltak téve. Másnap vasárnap estig elérkeztünk Simonyiba ott valami urasági majorba szálltunk meg. Itt igen veszélyes röktönzött hidon mentünk át, hogy nem bíztam hogy élve átjutunk. Hétfőn Böhönyébe éjszakáztunk valami összelövöldözött rom házakba, Kedden Kaposváron az első szabad Majust ünneplő nép sokasága miatt csak a város mellék utcáin tudtunk el haladni. Este Taszáron egy urasági gazdaságba hálunk meg. Szeredán Dombováron. A járás biroság Gyulajra irányított. Döbröközön megháltunk és Csütörtökön elmentünk Gyulajra de ott még azt se engedték meg hogy megpihenjünk. Innet vissza mentünk Kúdra és ott meg hálunk és másnap megindultunk Bonyhádra. Mikor Kisvejkére értünk a Kisvejkei bíró azt mondta: jó emberek ne menjenek tovább.

Nekem telefonáltak a telepítési kormány biztosság hogy a menekülteket szállásoljam be ideiglenesen nem tudják olyan gyorsan le telepíteni az(t) utak szélin áll több száz szekér. Mútatott egy jó tágas gazdaságot hogy foglaljuk el a lovaknak van széna és a menekültek akiknek nincs enni valója mi adunk.

És két család fő holnap reggel menjen bé Bonyhádra csak úgy gyalog és ott majd meg mondják a tenni valokat. Szombaton reggel az volt a kérdés hogy ki lesz az a két család fő aki elmegy a telepítési kormány biztossághoz. Mindenki huzódott. Ferencz Antal és én mentünk el az akkor üsmeretlen Bonyhádra.

Ott azt kérdezték hogy van e jó helyünk ideiglenesen? Maradjunk ott addig amig hely lesz számunkra es. Vissza mentünk és meg nyugtattuk a többieket hogy itt addig várunk amig reánk kerül a sor. A körül levő falukba mindenütt voltak hónfoglalok még ott Kisvejkén es voltak egy néhány család Istensegitsi és Hadiki akik még mostes ott vannak az élők es az utodjaik. Mucsfán Andrásfalviak telepedtek meg, Aparon, és Hanton is. Tevelen, Kisdorogon, Bonyhádvarasdon, Zombán, Kétyen és több falvakba a Hadikfalviak. Bonyhádon, Majoson, Hőgyészen, Diósberénybe, Kalaznon, Varsádon az Istensegitsiek szállták meg. Azomba még sokan voltunk akiknek még nem volt helyük, és ezek közti tartoztunk mű es az a 14 család akik a Zalamegyei Nemesszent-andráson vészeltük át a felszabadulást.

Vasárnap többen el mentek szét nézni a falvakban és megkeresni a falusfeleket. Így tudtuk meg hogy a feleségem két asszony testvére Mucsfán települt le. Mucsfa Kisvejkétől kb. 3 km-re van. Át es jöttek Hétfőn hoztak enni valót és bőrt, és hivtak hogy menjünk át Mucsfára nézzük meg milyen házat kaptak. El es mentünk és mikor Mucsfára értünk hát szembe jő velünk Pék Gergé. Azt kiáltja felém bácsi jerünk vissza mert a telepítési kormány biztos úgy rendelkezett hogy foglaljuk el Nagyvejkét. Gyorsan fel kell fogni a lovakat és indulni kell, Nagyvejkére. Kisvejkétől kb 3 km re van. Azomban a nagy név nem igen illett e falura mert kisvejke kétszernél többvel nagyobb volt. nagyvejkénél. tiszta sováb falu egyetlen magyar lakossa sem volt. A házainak száma 120 volt templommal iskolával. A kösség vezetősége es rosszul beszélt magyarul. Mikor be értünk a faluba azt kérdeztük a kösségi bírót hol találhatójuk. Az egyik házból kijött a bíró és ezzel fogadott: Emberek egy kicsit korán jöttek. Az üres házak még nincsenek leltározva. Máskülömben nem jól választottak ez a kösség Tolnának egyik legszegényebb kössége és a földjei soványak a földek minősége háromnál kezdődik első és másod osztályos földjei nincsenek. De most az elszállásolással csak úgy tudja megoldani hogy négy ház van leltározva és ebbe négy házba költözzenek bé s ha majd fel leltározzuk a többit akkor mindenkinek birtokába adjuk azt a házat a mely megfelel család szerint. Azomba a leltározással nem siettek s mi négy öt család egy háznál essze zsuffolva nem volt valami kellemes. Azért három nap után elmentem a bíróhoz és azt mondtam hogy a mennyiben nem tudnak minden családnak házat

adni akkor kénytelenek leszünk tovább menni oda ahol el tudnak rendezni. Erre aztán minden család házat kapott az szerént milyen nagy volt a családja. Én el kaptam az ötös számú házat.

Május 7 én láttuk meg Nagyvejkét másnap elmentem a faluba széjel nézni. A sovábok nem igen jó szemmel néztek de hát Istenem mű nem' tehetünk arról hogy Hitler háborut indított s elvesztette és most a folkbundisták es a mű sorsunkra juttak, hazátlanok lettek. Mert ha Hitler nem kezd háborut akkor Bácskából nem kellett volna menekülnünk. Megnéztem a falut és az egyik ember el beszélte hogy a sovábok a falut nem Nagyvejkének hanem Dajcseveg-nek és Kisvejkét azért ott magyarok es laktak Ungarise veg nek hívták. Mikor ezeket láttam és hallottam ugy tetszet hogy nem magyarországon hanem német ország közepén vagyunk. Mikor oda érkeztünk éppen keresztjáro napok voltak. El mentem a templomba hogy meg lássam a templomot és iskolát. A templom katolikus és az iskola es rom. kath. iskola. A Nagy vejkei plébános Sarlós György magyarosított nevü. A kántor tanító szintén magyarosított nevü németek voltak. A templom magasan állott a falu felett két oldalt lépcsők vezettek fel kb 50-60 lépcső fok az egyik oldalon. Mikor én fel mentem a templomhoz éppen akartak bé harangozni a templom előtt állott a pap és a kántor tanító a köszönésemet fogadták és kérdezetni kezdtek hova valok vagyunk honnat jöttünk és hogy itt meg maradunk-e. Engem egy érdekes látvány foglalta le a figyelmemet. Ugyanis a templom ajtaja felett a templom építése romai számokkal így MDCCCLXXV. évben. Erről eszembe jutott hogy őseink ekkor települtek Bukovinába és Alapították Istensegitsét és Fogadjistent. Elgondolkoztam a múlt és a jelen üdökről. Amit őseink átszenvedtek a bujdosással és most amit mi élünk át. Akkor a németek foglalták el a magyarok helyét, most még a magyarok lépnek birtokába jogos tulajdonuknak. Azt hiszem hogy nem követünk el bünt ezzel. En mint keresztény ember szánom a kesergőket, de mint magyar ugy látom hogy ez az igazság. Mig külföldön több százezer magyar van távol a hazájától nem jöhet haza mert nincs helye a hazájában addig itt a magyar kenyéren el hizott sovábok fokszbundisták a magyar haza ellenségei lettek. Hát akkor ugy gondolom hogy ők es oda mennek a hol az ők szeretett fajtájuk van. Ne akarjanak a magyarok hazájából német országot csinálni. Azomba méges sajnálandók voltak a kitelepített családok akik egyiknapról a másikra mindenüktől megfosztva ki utasitva az órszágból. Ezt mű a székely települők akik a szülőföldjükről le kellett mondjanak és el bújdossanak, át éreztük és szántuk. Egyes családok köztük én es megszántuk a kitelepített családot be fogadtuk és helyet adtunk és élelmeztük. Emlékezve hogy mű es voltunk ebbe sorsba, de minket nem sajnált senki. Megtörtént a családi házak kiosztása. Es megalakult felsőbb rendeletre a földigénylő bizottság. A rendelet szerint minden telepes gazda a házához tartozó földeket kapta. Házaspárnak két kh. hold járt. és minden családtag után egy kh. Akinek nem futotta a családjának járo föld, a házhoz tartozó földekből, azt máshonnan pótolták, ahol több volt mint a mire szükség volt. Nagyvejkét az első települő 14 család foglalta el ezek a családok:Ferencz Antal, özv. Béres Gáspárné, Pék Gergely, Daradics Ignác, Palló János, Lovász Gáspár, Bokros árvák, Szöts Ambarus Kobor Béla, Fazekas Andrásné, Nagyfalusi Rudolfné Sánta József, öz Szentes Gergelyné és Én Gáspár Antal a családommal. Ezekből alakult a földigénylő bizottság ezek: Ferencz Antal, Pék Gergé, Sánta József, Győri nevü Bácskai és én. Azomba én láttam azt a felelőséges munkát lemondtam és a később jött telepesek Ambrus Domokos és fia Vilmos vették át az én tisztségemet. Akik nem félték a felelősségtől és kedvük szerint intézkedtek. Nem vádолоm de sok mindent tettek olyat aminek nem lett volna szabad meg tenni vagyis megtörténni.

Lassan be népesedet Nagyvejke. Jöttek akik később indulhattak Istensegitsi menekültek jöttek jó néhány család Déváról Keresztúrról és így betelt a falu telepesekkel de a svábok es ott maradtak. Egynehányat elvittek a faluból de a többség el hújtak a

kiszállításkor és itt maradtak és vissza szálingoztak mindenki a maga falujába és így megduplázódott a lakosság száma. A Nagyvejkéi határ gyenge minőségű volt csak harmad osztálynál kezdődött. Első és másodosztályu föld nem volt az egész határban. Így aztán a vissza térő sváboknak es enni kellett. De a sován földek termése nem volt elegendő a dupla lakosság el tartására.

Így aztán mivel a sovábok es élni akartak rá kényszerültek a lopásra, ami aztán sok bajt hozott. Veszekedés még sokszor verekedésre es vetemedtek a Székely telepések a ki lakoltatott sovábokkal. Harag és gyűlölség mérgesedett el a telepések és a sovábok közt. Sovábok minden rosszat rá mondtak a székelyekre. Czigányoknak nevezték és dologtalanoknak, rablóknak és ami rosszat kitaláltak azt mind rá mondták a telepésekre. A sértések özöne nem csak a sováboktól hullott ránk hanem a benn születt magyarok is a sovábok pártján állottak és a haza térő székelyek ellen foglaltak állást és a sovábokat pártolták és a Székelyeket le nézték és a cigányokkal egy rangba sorolták. Ezért a székelyek erőst el voltak keseredve szinte megbánták hogy haza jöttek, nem gondolták hogy itthon es ilyen sorsba részesülnek. Ott az oláhok „bangyele” (hazátlanoknak) nevezték és itt a hazába jövevény cigányoknak hívták a sovábok és sovábokat pártoló magyarok. Így hát a hazatérésünk öröme szomorúsággal vigyúlt. Így sokat bánkodtunk a mostoha sorsunkon. Nő de beláttuk hogy nincsen öröm ürom nélkül.

Szellemi találkozásaim Csanádi Imrével

Hetvenöt esztendővel ezelőtt, 1920. január 10-én Zámolyon született Csanádi Imre író, költő, szerkesztő, aki nem csak szépirodalommal, hanem a régi magyar irodalom és a magyar népköltészet kutatásával, kiadásával is foglalkozott.

Nevét először Zámolyon, kisiskolás koromban, 1958 táján Pozsgay Teréz tanító né-ninktől hallottam, aki a lakóhely-ismereti munkafüzet községünk híres szülőttei után érdeklődő rovatába ezt íratta velünk: Csanádi Imre költő, Csoóri Sándor költő. Az iskolából hazatérve szüleimtől érdeklődtem a két híres ember után. Csanádi Imréről édesapám elmondta, hogy házuk a református templom mellett van, a zámolyi iskolában, majd a fehérvári reálgimnáziumban tanult. A háborúban talán tüzértisztként vett részt, orosz hadifogságba került, ahonnan sok év múlva hazakerülve egy pesti könyvkiadónál helyezkedett el. Azt említette még édesapám, hogy mindkét költő gyakran hazalátogat szüleikhez, ha máskor nem, augusztus közepén, a Lőrinc-napi zámolyi búcsú alkalmával biztosan itthon lesznek, akkor meg is láthatom őket. Valóban, évenként szinte valamennyi búcsúkor láttam is mindkettőjüket. Csanádi Imrét különösen gyakran, hiszen a búcsú színhelye a ma már emléktáblával megjelölt szülőháza előtt volt. Ott sorakoztak a bazáros sátrak, céllövöldék, forogtak a körhinták.

Már gyermekkoromban gyakran kértem Budapesten élő nővéremet, hogy hozza meg nekem Csanádi Imre vagy Csoóri Sándor verseskötönyvét. Az 1960-as években nővérem meg is ajándékozott egy Csoóri-kötettel, de Csanádi-könyvre nem akadt a pesti könyvesboltokban. Most már tudom, hogy Csanádi Imrének sokkal ritkábban jelentek meg a verseskötetei, mint Csoóri Sándornak. Általános iskolás éveimben rendre megvettem a Fejér megyei írók, költők *Pirkadás*, majd *Útközben* címmel kiadott antológiáit. Ezekben is örömmel bukkantam rá földijeim verseire. Nyolcadikosként, 1965-ben kaptam meg a *Mai magyar költők antológiáját*, amelyben számos Csanádi-és Csoóri verset olvashattam.

Fehérváron örömmel tapasztaltam, hogy iskolám, a József Attila Gimnázium, a Ciszterci Rend Szent István Gimnáziumának és a Magyar Királyi Állami Ybl Miklós Gimnáziumnak a jogutóda. Ilyenformán én tulajdonképpen ugyanabba a középiskolá-

ba járok, ahol három évtizeddel korábban Csanádi Imre is tanult, gondoltam, s mivel akkor már az irodalom egyre erősebben érdekelt, bíztam benne, hogy talán majd belőlem is lehet valami. Csanádi Imre *A halott költő könyve* című írásával találkoztam is az iskolai újságban. Arról írt ebben, hogy hetedik osztályos reáliskolai tanulóként, hogyan vásárolta meg a fehérvári Klökner-könyvkereskedésben az akkor már halott József Attila kötetét, s versei milyen hatást gyakoroltak rá. Harmadikos gimnazista voltam, amikor kezembe került a székesfehérvári Vörösmarty Társaság *Fehérvár* című, 1955-ben kiadott irodalmi és helytörténeti antológiája. Ebben Csanádi Imrétől két írást olvastam, amelyek későbbi hivatásom, a néprajzi kutatás felé irányították figyelmemet. A *Népdalgyűjtők Fejérben* című cikkében Székely Sándor XIX. század közepi csákvári, Bartók Béla baracsi, Kodály Zoltán csabdi és mányi népdalgyűjtéséről számolt be. A *Zámolyi parasztdalokról* megjelent cikkét nem kis büszkeséggel olvastam, hiszen ez teljes egészében szülőfalunkról szólt. Az történt ugyanis, hogy Csanádi Imre az 1950-es évek első felében egy magyar népballadás kötet kiadására társult Vargyas Lajos néprajzkutatóval. Azzal a reménnyel indultak el Zámolyra, hogy majdcsak találnak ott néhány szép balladát. Megénekelgették az öregeket, de a zámolyi gyűjtésből csupán egyetlen balladás dal két változatának szövege került be a kötetbe, az is csak az egyes balladákat magyarázó jegyzetek közé. Amit gyűjtöttek, azt Csanádi Imre közölte a *Fehérvár* antológiában. Legjobb zámolyi nótafájuknak Tatai Simon Józsefet tartották, akit én is személyesen ismertem. Egyik rokona kertszomszédunk volt, akihez hetente ellátogatott, így gyakran láttuk őt, amint házunk előtt botjára támaszkodva ballagott. Édesapám meg is jegyezte, hogy a József bácsi nem csak nagyon szép kosarakat tud kötni, hanem híres nótás is. Örömmel olvastam Csanádi Imre cikkében Tatai Simon József zámolyi parasztdalait, amelyek egy részét lakodalmakból, pinceszerekről már magam is ismertem. Nem felejtettem el azóta sem ezt a strófát:

*Valaki jár a kertembe,
fekete galamb képibe,
szedi virágomnak színét,
rozmaringomnak tetejét...*

Csanádi Imre e két írásának nagy szerepe volt abban, hogy még 1968 nyarán, néhány somogyi népballada lejegyzésével és tüzetes vizsgálatával, magam is elindultam a néprajzi kutatás felé.

Csanádi Imre és Vargyas Lajos *Röpülj páva, röpjél* című, 1954-ben megjelent balladaskötetét viszont csak a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen ismerem meg, amikor 1971-ben, mint másodéves néprajz szakos hallgató a magyar népballadáról szóló előadásokra jártam. Megilletődöttséggel vegyes büszkeséggel tanultam földim könyvéből, amelyben számos Fejér megyei: csákvári, Forna-pusztai, táci balladát is felfedeztem. Arra a következtetésre jutottam ebből, hogy a terepen való néprajzi gyűjtés Fejér megyében sem reménytelen vállalkozás.

Ezt a nem reménytelen vállalkozást 1975-ben már az István Király Múzeum néprajz-kutatójaként űztem, amikor megjelent a *Kortárs* zámolyi száma. Itt Csanádi Imre magáról, a családjáról, de szülőföldjéről is számos olyan adatot, megfigyelést közölt, amelyek az én kutatómunkám számára is igen hasznosnak bizonyultak. Ugyanerre az időszakra esett, amikor Csanádi Imrét a Tükörből *Új Tükör*-é átszervezett kulturális hetilap főszerkesztőjévé nevezték ki. Az első számot bevezető, programadó írásának címe – *Régi keretekben új tükör* – ma is a fülemben cseng. Mindig terveztem, hogy majd felkeresem őt néhány ismeretterjesztő néprajzi cikkem kéziratával. Erre azonban soha nem került sor. Előbb talán, mint fiatal kutatónak, nem voltak országos érdeklődésre számot tartó ismeretterjesztő írásaim. Aztán nagyon gyorsan, már 1978-ban Herder-ösztöndíjasként a Bécsi Egyetem Néprajzi Intézetébe kerültem, így egyrészt nem is

voltam itthon, másrészt figyelmem erősen a szaktudomány felé fordult, ahol megnyit-
tak előttem az európai kutatási és közlési lehetőségek. Röviddel Ausztriából való
hazatérésem után Csanádi Imre nyugdíjba vonult az Új Tükör főszerkesztői székéből,
így a sokáig tervezett szerkesztőségi találkozás lehetősége végérvényesen megszűnt.

Összegyűjtött versei 1975-ben és 1989-ben kerültek könyveink közé. Verseinek ve-
retes magyar nyelvét akkor már jól ismertem. Mindkét kötetét néprajzi szempontból is
feldolgoztam: megjelöltem bennük a népszokásokat, a népelet egyes részleteit bemu-
tató verseket. Még diák korában írta *Mezőföld* című versét, amelyben nemes egyszerű-
séggel jellemezte vidékünket:

Napeste. Por el-ül. Szekérezőrej. Tinók.

Józan próza-vidék.

Kék-zöld... Kukoricák. Gyéren fák. Zöldre zöld.

Ég. Hegysor. Kékre kék.

*Okkert a zöldbe: nagy, feszítő ékeket
egy-egy tarló bevés.*

*Mindent fölfal ugyan, nem tűr színt vagy jelet
a lassan, álmosan hódító szürkület.*

Az is sok, a kevés.

arácsonyi pásztorok című versében a pásztorok karácsonyi köszöntését, adomány-
gyűjtését énekelte meg, ami Zámolyon egészen a második világháborúig szokásban
volt. Ezt a témát egy cikkemben és rádióelőadásomban magam is feldolgoztam, ahol
Csanádi Imre verséből idézhettem:

*Karácsonyi pásztorok,
pásztorok,
azok pattogatnak,
azok durrogatnak,
azok túlkölgetnek,
azok tutulgatnak,
azok kolompolnak,*

azok csilingelnek,

*zörgetik a kiskapukat,
háborítják a kutyákat,
házról házra járnak,
pohár borért köszöntenek,
kalácsért kántálnak.*

Vallási néprajzi szempontból is figyelemre méltó módon örökítette meg egyik ver-
sében a tűzerek patrónája, Szent Borbála ünnepét, amit fehérvári karpaszományosként
maga is átélt. Ilyen és hasonló adatok miatt Csanádi Imre kötetei számomra ott sora-
koznak a magyar és az európai néprajz forrásai, a híres irodalmi művek, a nagy képtár-
ak értékes festményei, rajzai sorában, amelyekből azt próbálom kideríteni, hogy a
magas kultúra alkotásai évszázadok során mit rögzítettek, mit őriztek meg a nép
hajdani műveltségéből.

Utolsó előtti találkozási lehetőségünket a Székesfehérváron 1987 tavaszán megren-
dezett 8. Nemzetközi Ethnographia Pannonica Szimpózium foszlatta szét. Az 1987-es
ünnepi könyvhéten ugyanis Csanádi Imre Székesfehérváron dedikálta a Vörösmarty
Mihály Megyei Könyvtár által megjelentetett „fehérvári versek”-et. A dedikálás időpont-
ja sajnos egybeesett a nemzetközi konferencia megnyitásával, így Csanádi Imre könyv-
sátránál nem lehettem ott. Gelencsér József dedikálta nekem a *Városom, mostohám*
címmel erre az alkalomra kiadott kis füzetet. Akkor még nem gondoltam, hogy Csa-
nádi Imrétől csupán ez az egyetlen dedikált könyvem lesz.

Utolsó találkozási lehetőségként 1990 tavaszán a zámolyi református templom épí-
tésének 200. évfordulója alkalmával rendezett ünnepi istentisztelet merült fel, amelyen
költőtársa, Szénási Sándor vértessaljai esperes hirdette az ígét, s a Csanádi Imre által
versben megörökített XVII-XVIII. századi zámolyi templomról is megemlékezett:

*Mi más hajlék volt ez: puszta négy fal, tapasztott,
tojáshéj, akárki melyet földbe taposhat,
hadak tengerében
rít sajka, törékeny,
tárgya minden gonosznak.
Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság,
ország lappangott itt, mikor nem vala ország:
ő árvái Isten
vezérelvén hitben,
lett Bástya és Bátország.
Két vad pogány melyet zúzott-facsart mint sajtó,
nép dacolhatott itt, zsidók jaját sóhajtó,
helvét tant citáló,
magára találó,
térdet-fejet nem hajtó.*

Ezen az ünnepi istentiszteleten Csanádi Imre nem tudott részt venni. Hiába vittem hát magammal Zámolyra összegyűjtött verseinek köteteit, azok – akkor még nem sejtettem, hogy mindörökre – ajánlás nélkül maradtak.

Csanádi Imrével így csak szellemi találkozásaim voltak, a művein keresztül. Soha nem mondhattam el neki, hogy a néprajz felé való sodródásomban személyének, munkásságának is nagy szerep jutott. Halálhíre 1991-ben német földön ért. Ott tudtam meg, hogy Csanádi Imre elindult az égi útra, amelyen most már együtt halad az általa gyűjtött és megjelentetett magyar népballadák szereplőivel az idők végezetéig.

Lukács László

Hetvenöt éve halt meg Kálmány Lajos

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület és a Csongrád Megyei Közgyűlés Pedagógiai és Közművelődési Szolgáltató Intézete 1994. december 5-én – halálának feltételezett napján – Szegeden a Dugonics temetőben megkoszorúzta Kálmány Lajos, a méltatlanul elfeledett nagy folklorista sírját. A sírnál Bogdán Lajos, az Egyesület elnökségi tagja méltatta Kálmány Lajos életét, munkásságát.

Kálmán Lajos 1852-ben született Szegeden a Fölsővárosban. Apja megbecsült iparos, tízmár mester. A középiskolát szülővárosában a Piarista Gimnáziumban végezte. A néprajz iránti indíttatását tanárától Csaplár Benedektől kapta, aki Ipolyi Arnold kérésére diákjaival néprajzi gyűjtést szervezett. Ebből a „diák honismereti szakkör”-ből rajta kívül még többen is néprajzossá, folkloristává lettek, mint Pintér Sándor a palócság első kutatója, Kovács János szegedi etnográfus, Löw Immanuel a tudós, folklorista szegedi főrabbi.

A gimnázium elvégzése után anyja kérésére a temesvári szemináriumban lesz kispap. Fölszentelése után, mivel nagy természetű, összeférhetetlen ember volt, 1875-től 1894-ig szinte az egész Csanádi Egyházmegyét végigjárta. Egy-egy helyen ritkán volt egy évnél több időt. Káplánkodott Pécskán, Csanádapácán, Battonyán, Szeged-Rókuson, Szajánban, Törökbecsén, Szőregen, Csanádpalotán, Mezőkovácsházán, Csókán, Magyarszentmártonban, Németeleméren. 1884-ben Csanádpalotára kerül. Először helyettes, csak 1898-ban nevezik ki plébánosnak. 1906-ban agyvérzés éri, majd 1910-ben nyugdíjazzák. Ezután Szegeden egyik testvérénél húzódik meg. Visszavonultan élt, szinte csak a néprajzi tevékenységgel foglalkozott. Magányosan halt meg. Móra Ferenc Az utolsó magyar sámán című írásából tudjuk, hogy egy diák, akitől jegyzetpapíromak füzetlapokat vásárolt, talált rá, már több napja halva feküdt a szobájában.

Első állomáshelyén, Pécskán kezdi el a néphagyományok gyűjtését. Sajat költségén 1877-ben adja ki Koszorúk az Alföld vadvirágaiból címmel gyűjtését Dugonics András sírjára alcímmel. Kálmány Lajosnak és tanárának Csaplár Benedeknek is a néphagyomány gyűjtésében Dugonics András volt a példa. Érdekes, hogy sírja néhány lépésnyire van Dugonics sírjától.

A következő évben megjelenik a második kötet, amelyben Pécska környékének néphagyományait gyűjti össze. Szülővárosának támogatásával 1881-ben adja ki Szeged népe című gyűjteményének első kötetét Ós Szeged népköltésével. A második kötet 1882-ben jelenik meg Temesköz népköltése címmel. Ebben a Temesköz szegedi kirajzásának a hagyományait gyűjti csokorba. A harmadik kötet, amely 1891-ben jelenik meg főleg a szőregi gyűjtését tartalmazza. Hagyományok címmel 1914-ben két kötetben csak prózát; mesét, népi anekdotát ad ki. A második kötetben egyetlen mesélő, az egyházaskéri Borbély Mihály meséit adja közre.

Gyűjtő és publikáló munkája mellett több, főleg mitológiai tanulmányt is ír, főleg szőregi gyűjtésére alapozva. A jelentősebbek: Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya, A hold a nyelvagyományokban, Csillagok a hagyományainkban, Világunk alakulása a néphagyományokban.

Nem véletlenül nevezte Móra Ferenc Kálmány Lajost a legnagyobb magyar folkloristának. Gyűjtésének a mennyisége is hatalmas. Életében hét kötetet jelent meg., túlnyomórészt a saját költségén. Több ezer lapos kéziratot hagyatékából csak két témakör került földolgozásra az 1950-es években. Az egyik a Történeti énekek és katonadalok születésének a 100. évfordulóján, balladáit, amely nagyságát tekintve korában a leggazdagabb volt, 1954-ben jelent meg.

A mennyiség mellett a gyűjtésnek a minősége is példamutató. Szöveghűsége pontos, elsők közt ad információt az adatközlőkről.

Munkássága sok újat adott a néprajztudománynak. Gyűjtési köre, egy szűkebb táj vizsgálata, képet ad a „szögedi nemzet”, a szegedi nagytáj szájhagyományairól. Gyűjtésének értékét növeli a történelmi, társadalmi elmélyültség is, a még meglévő Rákóczi és Dózsa hagyományok összegyűjtése. Kötetei bevezetőjében alapos társadalmi rajzot ad, mintegy megelőlegezi a falukutatókat. Elsők közt vette észre a kisebb prózai formák – adomák, rigmusok, gyermek mondókák, hiedelmek, találóskérdések, gyermekjátékok – jelentőségét. Borbély Mihály meséinek a közreadásával elsőként vizsgálta az egyéniség szerepét a néphagyomány megőrzésében, továbbadásában. Elsőként gyűjtött népi imákat.

Móra Ferenc a már említett írásában fölvetette: „Lesz-e valahol, valamikor a legnagyobb folkloristának valami kis emléke szülővárosában?... Ha már szégyellnünk kell magunkat a jövő előtt az utolsó magyar sámán életéért, haláláért, legalább az emléke legyen javunkra szóló enyhítő körülmény.”

A megemlékezéssel szeretném felhívni a figyelmet Kálmány Lajosra. A mintegy száz évvel ezelőtt kiadott művei, de az 1950-es években megjelent két kötet is könyvészeti ritkaság, hozzáférhetetlen, gazdag kéziratot hagyatékát csak egy-két megszállott kutató ismeri. Kiadásuk hézagpótló, néprajztudományoknak csak nyeresége lenne.

Emlékét utolsó lakhelyén szerény emléktábla, Fölsővárosban a családról elnevezett Kálmán utca Kálmány Lajos utcára változtatása őrzi. A Szeged-Tarjáni kápolna szegedi tudósainak a bronzplakettjeivel díszített kapuján látható arcmása, valamint a szőregi plébánia falán egy rézdomborítás őrzi emlékét. Szobrának ott volna a helye a Dóm téren, a nemzeti Emléksarnokban a másik nagy szegedi néprajztudós, Bálint Sándor szobra mellett.

Bogdán Lajos

Telekiek nyomában a Maros mentén

Kevés olyan család van történelmünkben, amely oly számos kiemelkedő egyéniséget adott a magyar művelődés ügyének, a tudományos és politikai életnek, mint az erdélyi Teleki család. Elég, ha csak az Erdély sorsát nagyban befolyásoló Teleki Mihály kancellárra, a marosvásárhelyi könyvtáralapító Teleki Sámuelre, az ugyancsak könyvgyűjtő, nagy műveltségű Teleki József, a reformkori ellenzék vezéralakjára Teleki Domokosra, a tragikus sorsú forradalmár íróra Teleki Lászlóra, a nőnevelés bátor úttörőjére Teleki Blankára, az utazó-felfedező Teleki Sámuelre vagy a földrajztudós és államférfi Teleki Pálra gondolunk. Mellettük azonban még számos Teleki töltött be fontos helyet Erdély történetében, a XVII. század második felétől századunkig.

A család eredeti neve Garázda volt, ősi birtokaik a középkorban részben Magyarországhoz kapcsolt részekben, Boszniában és Bolgárországban voltak. A XV. század első évtizedében a török terjeszkedés miatt Magyarországra települtek, s új birtokokat szereztek, Zágorhidon, a Doboka megyei Széken és a Békés megyei Teleken. Ez utóbbi kettő adta a család későbbi állandósulást előnevet és családi nevét. A három ágra szakadt familia a XVI. század végén egyesült. Az utolsó széki Garázda lány, Anna, a teleki Garázda Mihályhoz ment férjhez. Leszármazottaik már elhagyták a Garázda nevet, s ettől kezdve a széki Teleki nevet használták. Teleki János borosjenői várkapitány és zarándi főispán volt, s az előkelő Bornemissza családba házasodott. Az ő fiúk voltak Teleki Mihály, az összes Teleki törzsátya.

Teleki Mihály 1634-ben született Váradon. A Rákócziak udvarában nevelkedett, s először II. Rákóczi György testőreinek kapitányává nevezték ki. Apafi fejedelem alatt – akinek felesége Bornemissza Anna, Teleki unokatestvére volt – gyorsan haladt előre a ranglétrán, volt több megye főispánja, a székely székek főkapitánya, az ország generálisa, és 1678-tól mint kancellár korlátlan befolyást gyakorolt Erdély sorsára. Részt vett a

Sáromberke, Teleki-kastély

Wesselényi-féle összeskűvésben, majd az Erdélybe menekülő bujdosók választották vezérüknek.

Tolnai Gábor így jellemzi: „Kemény önuralom sugárzik lényéből, körültekintő, számító logika és fölényt, biztonságot adó, de mindég jól leplezett cinizmus. Szenvedélynek nyoma sincs kormányzásában. Egy percig sem hallgatott a szívére, de annál többet az eszére; eszménye a hideg ész és fegyvertársa a logika. (...) Egyedül az érdek vezeti politikáját: az ország érdeke, melynek vezetésére a sors elrendelte.”

A török birodalom gyengülését látva fokozatosan eltávolodott korábbi híveitől, s Thökölyvel szembefordulva Béccsel próbált egyezkedni. 1685-ben titkos egyezséget kötött Lipót császár követével, melyben vállalta, hogy Erdélyt császári fennhatóság alá adja, s ennek fejében a Habsburgok elismerik a fejedelemség belső önállóságát, a vallásszabadságot. A megállapodás második része sajnos pusztá ígéret maradt, érdemeiért viszont Lipót 1685-ben grófi címet adományozott neki. 1697-ben Teleki fiainak a császár ünnepélyes diplomát is kiállított, melyben „római szent birodalmi grófi címet” és kibővített címet adományozott nekik. Kevés magyar család büszkélkedhetett ezzel a különleges címmel, hiszen csak a német-római császár adományozhatta. A Teleki család vagyonát és tekintélyét az ügyes diplomata kancellár alapozta meg. 1675-ben a fejedelemtől megkapta Gernyeszeg várkastélyát, a hozzátartozó mintegy két tucatnyi faluval együtt, ami a család ősi fészke lett.

Gernyeszeg a hegyekből lerohanó és az Erdélyi-medence sík vidékére érve megszelídülő Maros folyó völgyében, Szászrégen és Marosvásárhely közt, éppen félúton található. Ma kétezer lelkes, zömében magyar lakosságú falu. Jelenlegi kastélya az erdélyi barokk egyik legszebb alkotása, a Pest környéki, gödöllői, nagytétényi, péceli, aszói kastélyok „rokona”. Hunfalvy János „Erdély legnyájasabb kastélyának” nevezi.

Helyén egykor kövár állt, amit valószínűleg somkeréki Erdélyi István építtetett a XV. század derekán, s először 1477-ben említik „castellum Gernyezegh” alakban. A leírások szerint a négyszög alakú épülettömböt sarkain tornyok, bástyák vigyázták. Négy oldalról sánc vette körül, ebbe vezették be a Maros vizét. A főbejárat előtt felvonóhid volt. A régi váron már a birtokszerző kancellár is végzett átalakításokat, 1686-87-ben tataroztatta, és három kisebb tornyot építtetett rá. A várkastély Teleki Mihály kedvelt tartózkodási helye volt, innen indult 1690-ben a zernyesti csatába, ahol életét vesztette. A közelben lévő XV. századi templomban temették el. Századunk elején abba a kőszarkofágba helyezték el, melyet eredetileg II. Rákóczi Ferenc Törökországból hazatérő hamvainak készítettek, de azután fölöslegessé vált.

A várkastélyt legkisebb fia, Sándor (1679-1754) örökölte. 1751-ben készült egy összeírás, ami alapján fogalmat alkothatunk, milyen lehetett külseje és berendezése. Szabályos négyszög alapú, vizesárokka övezett belsőtornyos várkastély volt, kaputoronnyal védett bejáratához kőhid vezetett. A négyszögletes udvart emeletes épület vette körül, melyben volt ötszögletű „veresbástya”, nyolcszögű „aranyház”, hosszúpалota, kispalota, asszonyok, lányok háza, boltos ház. A személyzet, őrség szobái mellett gazdasági helyiségek, kamrák, „oskolaház”, a pap háza csatlakoztak hozzá. Gyönyörű stukkós boltozatú, faragott gerendájú lakószobák voltak, festett kazettás mennyezettel, az egyikben a Telekiek családfájával. Reneszánsz bútorok, mázas kályhák, faragott ablakkeretek, a falakat szőnyegek, képek díszítették.

Teleki Sándor halála után fia, László (1710-1778) kapta meg. Állaga lassan romlani kezdett, a falak omladoztak, így László 1772-ben lebontatta, s az alapfalak és boltozatos pincék felhasználásával, a kor ízlésének megfelelő U alakú barokk kastélyt építtetett. A kastély építéstörténetét Bíró József művészettörténész dolgozta fel. A pártját ritkító terv a kor neves építészetől, Mayerhoffer Andrásról származik, akivel Teleki már Pest megyei birtokán is építtetett. Az építkezés első szakaszában, 1778-ig a falak nagy

része tető alá került, de a szobák még nem voltak lakhatók. Teleki László váratlan halála után a kastély építését fia, József folytatta tovább.

Teleki József 1738-ban született Huszton. A magyarság sorsát, művelődését szíven viselő Telekiek közé tartozott. Bod Péter tanítványa lett 15 éves korában, majd a marosvásárhelyi kollégiumba került. Tanulmányai megkoronázásaként 1759-ben külföldi tanulmányútra indul, s újáról részletes naplót vezet. Ő már nem a reformáció-kori szegény vándorúti típusa, hanem az utazó nagyúr, aki felkeresi kora híres embe-reit, akiket műveikből már megismert, megfigyeli az egyes országok szokásait, törvé-nyeit, intézményeit. A baseli egyetemen jogot, majd természettudományokat hallgat. Itt tanít a század két kiemelkedő természettudósa, Daniel és Johann Bernoulli.

Józseffel egyidőben még két Teleki tanul Baselben, Sámuel és Ádám. Német-római birodalmi grófi címüknek köszönhetően mindhárman nagy megbecsülésnek örvend-nek, többnyire együtt fordulnak meg a helyi előkelőség összejövetelein. József a latin, francia és német nyelvtudása mellett itt kezd tanulni angolul és olaszul. Szorgalmasan látogatja a könyvtárakat, antikváriumokat, könyveket vásárol, ami végigkíséri életét. Az a gondolat foglalkoztatta, hogy létrehozza Erdély első természettudományos múze-umát.

Kilenc hónapos baseli és négy hónapos hollandiai tartózkodás után Párizsba megy, de ott már nem tanul. Megfordul a királyi udvarban, a főnemeselek, bankárok palotái-ban, irodalmi szalonokban, a színház és a képzőművészet érdeklí. 1761-ben tér haza, gazdag könyvgyűjteménnyel, melyben megtalálhatók a felvilágosodás irodalma, szépirodalma, filozófia, politika, a legújabb természettudományos művek. Itthon sajnos kevés alkalma nyílik elmélyedni könyveiben, hivatalos ügyek, utazások rabol-ták idejét. 1762-ben kamarás lesz, 1781-ben az erdélyi királyi tábla bírása, egy évvel később Békás megye főispáni helytartója, majd Ugocsa főispánja lesz. 1792-ben titkos tanácsos, 1795-ben koronaőr. Két és félezer kötetes könyvtárát és természettudomá-nyos gyűjteményét Marosvásárhelyen állította fel. De Pesten és Szirákon is értékes könyvtára volt. Gyűjteménye utódai kezén is szépen gyarapodott. Egyik unokája, akit szintén Józsefnek neveztek (1790-1855), s kitűnő nyelvész, történész volt, részt vett az akadémia megszervezésében, 1826-ban a harmincezerre gyarapodott könyvtárát az akadémiaának ajánlotta fel.

Teleki József-re maradt tehát a geryeszegi kastély építkezésének befejezése. Mivel a gróf több helyen is építtetett, s hivatala is elszólitotta Erdélyből, a munka csak na-gyon lassan haladt. Az építkezés menetét személyesen irányította, minden apróságba beleszólt. A tervező Pesten a magyar barokk legszebb kastélyát álmodta meg, de mire tető alá került a Maros partján, sok dologban változott, a nagyszerű elképzelés sokat egyszerűsödött a helyi mesterek, Schmidt Pál, Topler János és Schmidt Konstansz keze nyomán. A homlokzat kevésbé díszes, az ablakok megkeskenyedtek, eltűntek az oromzat szobrai. Az 1780-as években, többszöri félbeszakadás után készült el a kas-tély, a melléképületek, a francia park, de még a következő évtizedekben is javításokra volt szükség, s végleges formáját csak 1802-re nyerte el. Időközben, 1796-ban meghalt Teleki József is. A kastélynak az év beosztásának megfelelően 52 szobája és 365 ablaka volt.

1817-től Teleki Domokos (1810-1876) lett Geryeszeg ura. Bekapcsolódott az erdélyi reformkori küzdelmekbe, s az ellenzék egyik vezéregyénisége lett. A szabadságharc idején azonban visszavonult a közéletől. Az önkényuralom éveit Geryeszegen töltötte, és gazdászatnak, történelmi tanulmányoknak szentelte idejét. A székely határőrség-ről és a Hóra-féle felkelésről írt tanulmányt. Sokat áldozott iskolákra, 1852-ben a székelyudvarhelyi iskola részére tett alapítványt. Ezekben az években Gyulai Pál volt a titkára, aki Geryeszegen című költeményében állított irodalmi emléket „a vén kas-télynak a dombon”. Gyulai egy évet töltött Geryeszegen és a

Gernyeszeg, Teleki-kastély az udvar felől

hatezer kötetes könyvtár anyagát rendezte. Teleki Domokos 1861-ben tért vissza a politikai életbe, ettől kezdve haláláig képviselő, s Erdély egyik vezető közéleti tekintélye volt.

Teleki Domokos azonos nevű unokája 1882-ben lett a kastély gazdája. Már gyermekkorában gyűjtötte a régiségeket, művészeti emlékeket. A kastélyban valóságos múzeumot hozott létre. Régi pénzek, érmek, iparművészeti emlékek, családi képek, régészeti leletek, ötvöstárgyak, fegyverek, szőnyegek összegyűjtésével Gernyeszeget Erdély leggazdagabb kastélyává tette. Volt lapidáriuma és gazdag helytörténeti gyűjteménye is.

A pazar kastélyhoz díszes park tartozott. Az eredetileg francia rendszerű geometrikus parkot később angolparkká alakították át. Sétányait antik istenszobrok, groteszk törpefigurák díszítették. A kertben halastó létesült, kis szigettel.

1944-ben a kastélyt feldúlták, berendezéseit, értékeit elhordták. A gazdag régészeti gyűjtemény, a levéltári anyag megsemmisült. Később a kastélyba tüdőbetegek kórházát telepítették, ami ugyan megóvta a további pusztulástól, de nem a legmegfelelőbb felhasználás volt, állaga fokozatosan romlott. Az utóbbi időben a kastélyt a Magyar Máltai Szeretetszolgálat segítségével rendbe hozták, illetve folyamatban van a felújítás, kívülről már régi szépségében csodálható.

A Maros folyását követve alig néhány kilométert kell haladjunk, hogy Sáromberkére érjünk. Sáromberke szintén Teleki kastélyáról nevezetes. Ez a kastély is a XVIII. század utolsó évtizedeiben épült, Teleki Sámuel kancellár építtette, a marosvásárhelyi Topler János mesterrel. Két hosszú, egymással párhuzamos földszintes szárnya van, melyhez századunk elején egy harmadik épületet építettek hozzá, összekötve a két szárnyat. Az útra merőlegesen álló két épület közül a jobboldalit 1762-ben kezdték építeni. A baloldali eredetileg istállónak készült, majd átalakították lakóépületté. A szobák bolt-hajtásos, illetve síkmennyezettel, stukkó díszítéssel készültek.

Marosvásárhely, Teleki-téka udvara

Teleki Sámuel Teleki Mihály unokája, 1739 november 17-én Gernyeszegen született. Apját Teleki Sándor guberniumi tanácsost az erdélyi oktatásügy bőkezű támogatójaként ismerjük. Gyermekeveit a Fehér megyei Celnán tölti. Kilenc éves korában elveszti édesanyját, 15 évesen édesapját, amikor taníttatása is megszakad, s a családi birtok ügyes-bajos gondjaival kell foglalkoznia. 1759-ben külföldi tanulmányútra indul.

Az alig húsz éves fiatalembernek sok nehézséggel kell megküzdenie. Anyanyelvén kívül csak latinul tud, ezért a baseliak „lateinischer Graf”-nak nevezik. Hamarosan megtanul németül, franciául, olaszul. Unokaöccséhez, Józsefhez hasonlóan ő is Baselben kezdi tanulmányait, s csaknem ugyanazt az útvonalat járja végig. Itt másfél évet tölt, majd a Rajna mentén Hollandiába utazik, a leideni, utrechti egyetemen tanul. Neves professzorok történelmi, klasszika-filológiai és természettudományi előadásait hallgatja. Útja utolsó állomása Párizs, az ottani fényűző élet azonban idegen volt a puritán gondolkodású gróf számára. 1763 májusában Baselt újra érintve indul haza. A csaknem fél évig tartó utazás során is állandóan tanul, felkeresi az útjába eső városok neves tudósait, könyvtárait. A tanulmányút során érlelődik meg benne a könyvtárteremtés gondolata. Hazatérésekor magával hozta a későbbi téka magvát, a külföldön vett könyveket.

1763 évvégére tér haza Erdélybe, és sárdi birtokán telepszik le. Szomorúan ébred rá, hogy a hazai tanulmányi, művelődési lehetőségek messze elmaradnak az európaiak mögött. A tudományos világ híreiről csak megkésve értesül, tanulmányaiban nem talál társakra, a könyvek beszerzése sok akadályba ütközik. Az elmaradott viszonyok miatt elkeseredetten „tudósok sírjának” nevezi Erdélyt. Továbbra is minden idejét tanulásra fordítja, a közügyektől távol tartja magát, elszigeteltségéből sűrű levelezéssel próbál kitörni.

A sáromberki kastély építését 1769-re befejezik, s 1770-ben ide hozza haza feleségét, iktári Bethlen Zsuzsannát, aki méltó társa lesz. Fialtal kora ellenére ügyesen veszi kézbe a birtok ügyeit és a háztartást. Kilenc gyermekük születik, de közülük csak három éri meg a felnőtt kort. 1770-1777 között Teleki feleségével a sáromberki kastélyban él. Ezek életének talán legzavartalanabb, leggyümölcsözőbb évei. Számos

hazai és külföldi tudóssal tart kapcsolatot, s egyre inkább kezdi érdekelni hazája sorsa. Tanul, továbbképezi magát. Innen szervezi meg egyre bővülő könyveszerzési hálózatát, innen kölcsönöz könyveket, számos hazai tudóst innen irányít, támogat. Itt kezdi el az erdélyi közoktatás megreformálásáért folytatott küzdelmeit. A gyulafehérvári kollégium főgondnokává választják. Komoly összegeket áldoz iskolák létesítésére, könyvtárak gyarapítására, tanulók segélyezésére, támogatására. Ugyancsak ezekben az években kezd el foglalkozni régi tervének megvalósításával, Janus Pannonius műveinek kritikai kiadásával. Így elmondhatjuk, hogy Sáromberke ezekben az években a művelődési élet egyik hazai központja volt.

Telekit 1774-ben Küküllő vármegye főispánjának, 1777-ben erdélyi főkormányiszéki tanácsosnak nevezik ki, így kénytelen átköltözni Sáromberkéről Nagyszebenbe. 1785-ben Bihar megye főispánja, s Váradra, majd 1787-ben alkancellári kinevezése után Bécsbe költözik. Négy év múlva az erdélyi kancellária élére kerül, s leszámítva erdélyi útjait, a császárvárosban él. Mielőtt azonban továbbkövetnénk Teleki Sámuel életútját, térjünk vissza Sáromberkére.

Sáromberke másik híres lakója a dédunoka TELEKI SÁMUEL volt, akit környezete csak Samunak nevezett. 1845 november 1-én született, széppapja kastélyában. A családi hagyományokhoz híven a legjobb tanintézetekben tanul. Debreceni kollégista, majd Berlinben, Göttingában tanul. Matematikával, csillagászzal, természettudományokkal foglalkozik, és nyelveket tanul. Katonatiszti pályára lép, de 1881-ben otthagyja a katonaságot, s képviselő lesz. Így ismerkedik meg Rudolf trónörökössel, akivel baráti kapcsolatba kerül, rendszeresen vadásznak együtt a görgényi birtokon. Teleki kitűnő sportember, híres vadász, a társasági élet kedvence.

1886-ban afrikai expedícióra indult, s elsőnek hatolt be Kelet-Afrika egyenlítői vidékének területeire, ahová előtte fehér ember még nem tette lábát. Két nagy tavat (Rudolf és Stefánia-tó) és egy vulkánt fedezett fel, amit róla neveztek el. Szinte egyetlen olyan utazónk, akit a tudományos világ is elismert, s a nagy felfedezők közt tartják számon. Hatalmas néprajzi anyagot gyűjtött, melyek ma a budapesti Néprajzi Múzeum afrikai gyűjteményét gazdagítják. 1893-ban a Szunda-szigeteken és Elő-Indiában járt. 1894-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választják. 1916-ban Budapesten éri a halál.

Teleki Samu 1912-ben a sáromberki két barokk kastélyépületet egy manzárdemeletes épülettel kötötte össze, ami kocsifelhajtóval kapcsolódik a földszintes szárnyhoz. A bécsi Möller tervezte neobarokk épület harmonikusan illeszkedik a régiekhez, s egységes külsőt kölcsönöz neki. Az U alakban elhelyezkedő három épület egy díszparkot zár be. Mögötte, a Maros partjáiig egy szép park terült el, halastóval, lovagló pályával.

A kastély berendezése rendkívül gazdag volt. Bíró József háború előtti leírása szerint: „a legtöbb régiség maiglan e szokatlan kastélyt ékesíti”. „A kisebb méretek, a földszintes kastély hét szobája miatt kelti a kastély egy kincsekkel teletömött múzeum képét. A rokokó, copf, empire bútorok fölött török szőnyegek függnek, korabeli ráamájú arcképek; a könyvtárterem középkori bútor- s fegyvergyűjteménye páncélok, sisakokkal, régi fringiákkal, alabárdokkal zsúfolt, s itt van elhelyezve Teleki Mihálynak ékkövekkel kirakott, címerrel s felirással ellátott díszkardja is. Az ötvösművek, fedeles kupák, miniatűr arcképek tömege lép el a drága keleti szőnyegekkel bevont asztalokat; a Mária Terézia-szoba velencei tükrei dús faragású aranyráamáikkal csillognak; a dolgozószobában a kancellár hatalmas empire-íróasztalát látjuk, a Teleki-család kegyelettel őrzött relikviáját. S azután a vadásztrófeák, miket Teleki Samu hozott magával afrikai s indiai utazásairól!... Ilyeneket aligha látni valahol is magyar kastélyban, mint a sáromberki ebédlőben; elefántagyarak, a legkülönfélébb állatok kitömött figurái, csavaros agancsai díszítik a falakat s általánosan megsodált erdélyi nevezetes-

ség a két hatalmas bysson, egy indiai bivalypár roppant, fenyegető feje. Se szeri, se száma az itt összegyűjtött néprajzi ritkaságnak, néger fapárnáknak, vízhordó szerzőszámmá applikált állati testrészeknek, miket megnevezni csak egy ugyancsak képzett etnográfus tudna s aligha egy művészettörténész, kinek érdeklődését nem utolsó sorban, a nem mindennapi szivartárca-gyűjtemény is leköti..." A kastély a szép arképek és miniatűrök valóságos tárháza volt, több Barabás Miklós festménnyel.

Mindez a pazar enteriőr sajnos a múlté. A második világháború nagy pusztítást okozott. 1945 januárjában az Erdélyi Múzeum Egyesület megbízásából Bözödi György járja végig Észak-Erdély néhány kastélyát, hogy felmérje a károkat, s mentse a menthetőt. Ő írja jelentésében: „Sáromberkén minden képzeletet fölülmúló pusztulás képe fogadott. Utam során már hozzáedződtem az emberi butaság által okozott pusztítás változatos tüneteire – mely sok esetben több kárt okozott, mint maga a háború pusztítása –, mégis megdöbbenett az az állapot, melyben a sáromberki értékes levéltár maradványait találtam. Az előbbi helyeken mindenütt akadt valaki, aki jószántából igyekezett megmenteni, ami még megmaradt, itt azonban a községi vezetés maga is a pusztítás szolgálatába állt. A jelenlegi bíró régi baloldali harcos lévén, úgy fogta fel a dolgot, hogy mindent el kell pusztítani, ami a grófokra emlékeztet. A park fáit kiosztotta a község szegényei között, holott körös-körül van erdő, ahonnan tüzelőfát vágnak." A kastély bútorait, berendezéseit széthordták, a levéltár anyagát az udvarra szórták. A vadásztrófea-gyűjtemény megsemmisült, a képeket vagy ellopták vagy széttépték.

A kastély jelenleg jó karban van, mezőgazdasági szakiskola működik benne. Vele átellenben, az enyhén lejtő domboldalon található a családi kriptá. Közepén Teleki Samu nyugszik, míg az egyik sarokban a dédapa, Teleki Sámuel.

Emlékező utazásunkat MAROSVÁSÁRHELYEN fejezzük be. A székelység „fővárosa” az erdélyi magyarság egyik politikai és szellemi központja. 1754-ben ide helyezték az erdélyi Királyi Táblát, ettől kezdve pezsdült meg a város élete. Több vagyonos család kezd építkezésbe. A főúri paloták közül legművészibb a Tholdalagi László gróf által épített főtéri kispalota. Barokk palotákat emelt a Kendeffy, Haller, Bornemissza család. A Telekiek a városban négy helyen is építkeztek. Ezek közül legszebb a vár felé vezető úton Teleki Domokos főispán 1797 és 1803 közt épült emeletes palotája. Ezzel egyidejű Teleki Sámuel Tékája. Az L alakú épülettömböt a XVII. századi Wesselényi-házhoz építették hozzá, 1799-1802 közt. Az épületet Teleki felesége örökölte, s az átépítés után Teleki könyvgyűjteményének adott otthont.

Teleki Sámuel a könyvek gyűjtését külföldi útján kezdte meg, mintegy másfél ezer kötettel tért haza. Vásárlásairól pontos jegyzéket készített, amiből megfigyelhető univerzális érdeklődése. Erdélyből egykori tanárai és külföldön tanuló diákok segítségével tájékozódik az újdonságokról, ők segítik a vásárlásban és hazaszállításban. Hivatásos könyvbeszerzőt sosem tartott. Mintegy 25 európai városból vásároltat, vagyona jórészt könyvekre költi.

Az 1787-től Bécsben lakó grófnak több alkalma nyílik a külföldi kínálat nyomon követésére, s szinte egész Európát behálózó hálózatot épít ki. Könyvvásárlásaiban az a cél vezérelte, hogy a legjobb, legértékesebb könyveket szerezzék meg hazájának. Hiszen kezdettől fogva az a cél vezérelte, hogy könyvtárát a közjő szolgálatára bocsássa. Az állomány magába foglalja kora valamennyi tudományágát, a régi klasszikus szerzőktől a „modern” természettudományokig. 1792-től már könyvtárost is alkalmaz. Együtt készítik el a könyvtár katalógusát, ami 1794 és 1819 közt négy kötetben jelenik meg nyomtatásban.

Könyveinek egy része már 1788-tól Vásárhelyen van, míg a bécsi állományt 1797-ben, a francia hadjárat eseményei elől 12 szekéren szállíttatja haza. 1797 áprilisában rakják le a könyvesház alapkövét, s az építkezés minden apró mozzanatáról Bécsből intézkedik. 1802 őszére készül el az épület, s Teleki három hónapon keresztül szemé-

lyesen irányítja a könyvek elrendezését, tudományágak szerint. A gyűjtemény ezután is állandóan gyarapszik, a kancellár féltő gonddal irányítja rendezését, használatát. A több mint hatvan év alatt összegyűjtött könyvállomány mintegy 40 ezer kötetre rúgott. A felvilágosult gondolkodó, bőkezű mecénás, a hazai közművelődést előmozdító Teleki Sámuel 1822 augusztus 7-én, 83 éves korában halt meg Bécsben.

Végrendeletében gondoskodott a téka további sorsáról. „Egész könyvtáramat, a természetrajzi gyűjteménnyel együtt, a katalógusok szerint elrendezve marosvásárhelyi házamban gondosan őrizték, az utódoknak épen adják tovább, ővják meg a penésztől, piszoktól, egértől és molytól, végül pedig a tűz és a lámpa mindig maradjon a küszöbön kívül... A könyvtár és a múzeum a tudomány művelőinek és azoknak, akik látogatni óhajtják, meghatározott napokon és órákon legyen nyitva, a könyvek az igénylőknek egyenként adassanak ki, nevüket kézírással tüntessék fel – címüket is megjelölve –, a könyvtár melletti olvasószobájában használják azokat. Onnan soha – se titokban, se nyíltan – ne vigyék ki, el ne cseréljék, kiolvasván pedig, kéreessenek vissza, szorgalmas átvizsgálás után sértetlenül kerüljenek vissza a helyükre... Akik ezeknek a törvényeknek nem engedelmeskednek, a múzeum és a könyvtár olvasóinak lajstromából töröltessenek és tiltassanak ki. Ez az én akaratom, parancsolatom és végzéselem.”

Úgy intézkedett, hogy mindig a legidősebb fiú-utód legyen a könyvtár gondozója, aki köteles azt megőrizni, egyben tartani. A könyvállomány a kancellár halála után még évtizedekig gyarapszik, a korábbi megrendelések jóvoltából. A múlt század közepétől a rendszeres gyarapodás leáll, csak adományok érkeznek.

1948 után a Téka birtokába került több egyházi iskolai és kolostori gyűjtemény. 1962-ben egyesítik a helyi református kollégium 90 ezer kötetes könyvtárával (Bolyai Könyvtár), így ma csaknem 200 ezer kötet található benne. Kincsei közé tartozik a XV. századi Koncz-kódex, mely tartalmazza egyik legrégebbi nyelvemlékünket, a „Marosvásárhelyi sorokat”. Különleges értéket jelent a 66 ősnymtatvány, a félezer hungarica, és számos unikum, első kiadás.

Bejáratánál, a kapu felett cégér áll, a tudományokat jelképező könyvön ülő bagolylyal. A kaputól árkados folyosó vezet az empire könyvtárterembe, melynek ajtaja felett márványtáblán áll az alapító gondolata: „Muis patriis, gratisque posteris”, azaz a haza műzsáinak és a hálás utókornak. A Teleki-állomány a háromhajós csarnokban ma is ugyanúgy áll, ahogy a kancellár korában, csak kiállítóasztalok kerültek be utólag, melyeken a legszebb könyvek vannak elhelyezve. Szemközt az alapító életnagyságú portréja néz a belépőre. A könyvesházat Kazinczytól Németh Lászlóig minden látogatója a legnagyobb elismerés hangján említi. Németh László 1935-ben így vall: „Ha valamilyen képp lehetségessé válna, hogy hátralévő életem Erdélyben töltssem, Marosvásárhely választanám ki székhelyül, s a Teleki-Tékából csinálnék koporsót magamnak.”

A Teleki család néhány tagjának életútjából is látható, hogy e familia méltán érdemes emlékezetünkre. Nevüket örökre beírták Erdély szellemi Pantheonjába.

Udvarhelyi Nádor

Irodalom:

Bíró Donát: Teleki kastélyok a Maros mentén, Művelődés 1992/1. – *Bíró József:* A geryeszegi Teleki-kastély Bp. 1938. – *Uő:* Erdélyi kastélyok. Bp. 1943. – *B. Nagy Margit:* Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest 1973. – *Bözödi György* jelentése az Erdélyi Múzeum Egyesületnek. Céh 1993/1. – *Deé Nagy Anikó:* Teleki Sámuel és a Teleki Téka. Bukarest 1976. – *Uő:* Teleki Sámuel könyvesháza. Művelődés 1991/5-6. – *Erdélyi Lajos:* Teleki Samu Afrikában Bukarest 1977. – *Kelecsényi Gábor:* Múltunk neves könyvgyűjtői Bp. 1988. – *Kiss Gábor:* Erdélyi várak, várkastélyok. Bp. 1987. – *Nagy Iván:* Magyarország családai... Pest 1857-1868. – *Szépréti Lilla:* Régi és új világ. Kolozsvár 1981. – *Tolnai Gábor* (szerk.): Egy felvilágosult gróf Európában. Bp. 1987. – *Uő:* Fejedelmi Erdély. Bp. 1984.

Egy Bolyai-kutató emlékezete¹

A leányfalui művelődési ház folyosóján történelmi tabló örökíti meg a község egykori neves lakóit. Erről a tablóról egy szemüveges, szigorú tekintetű úr néz a szemlélőre, Dávid Lajos (1881-1962) „a kolozsvári egyetem matematikaprofesszora” – hirdeti a felirat.

Nyolcvanegy év sikerekben és megaláztatásokban, mellőztetésben gazdag életút. Miért hagyjuk veszni szellemi értékeinket? Milyen kor az, amelyik az elhallgatással azt a látszatot akarja kelteni: akiről, amiről hallgatunk, az nincsen, az nem létezik? Ötvenegy éve jelent meg az a tudományos munka, amely a Bolyai-kutatás alapműve lehetett volna. Hogy mégsem lett az – erről szól Dávid Lajos életútja, aki a Szamostól indult el, hogy az óceán helyett a Dunáig jusson, és végleg megpihenjen Leányfalun.

Kolozsvárott született, 1881. május 28-án, a család hatodik gyermekeként. A kolozsvári református kollégium elemi iskolájába járt, majd a gimnáziumba. Ebből az időből származnak első irodalmi kísérletei. Az *Örzi és a Betyár* című a város állatvédő egyletének havi folyóiratában jelent meg. Osztálytársa volt: Szabó Dezső, a későbbi író, akivel az önképzőkörben mérte össze erejét, és akihez mindvégig barátság fűzte.

Érettségi után beiratkozott a Kolozsvári Tudományegyetem matematika és természettudományi karára. Egyetemi évei alatt elsősorban matematikával foglalkozott, Schlesinger Lajos, Vályi Gyula, Klug Lipót professzorok irányítása mellett. Hallgatta még Farkas Gyula (fizika) és Fabinyi Rudolf (kémia) professzorok előadásait is. Még egyetemi évei alatt megjelent első közleménye: *Egy geometriai feladat* címmel 1903-ban. Doktori oklevelét: matematikából, elméleti fizikából és csillagászatból szerezte meg. 1903-ban készült szakdolgozatának címe: *A Gauss-féle médium arithmetico-geometricum...* (matematikából); *A mérlegrészek kis lengéseinek elmélete* (fizikából).

Egy évi katonai szolgálat után, állami ösztöndíjjal, két félévet a göttingai egyetemen tölthetett. Itt Klein, Hilbert, Caratheodory stb. előadásait hallgatta. Közben alkalma volt két hónapig Párizsban, a Sorbonne és a College de rance előadásait hallgatni (Picard, Hadamard). Külföldi utazásai némelyikén Fejér Lipóttal volt együtt.

1906-1907-ben néhány hónapig kiegészítő tanár a kolozsvári unitárius gimnáziumban. Ebben az időben kezdett el foglalkozni az algebrai iterációval – Schlesinger Lajos professzor biztatására. Munkájáról több közleményben számolt be.

1908 és 1912 között Székelyudvarhelyen volt tanár, fizikát tanított, és ott akkor modern, fizikai intézetet rendezett be.

1910-ben a kolozsvári egyetem magántanárrá képesítette az algebrai számok és függvények tárgyköréből. Próbaelőadásának címe: *Összehasonlító észrevételek az algebrai számok aritmetikai elméleteinek módszereiről*. Székelyudvarhelyről járt be hetente, kéthetente előadásait megtartani Kolozsvárra. Témái: bevezetés a számok geometriájába; az ötödfokú algebrai egyenletekről; fejezetek a középiskolai algebrából; a diszkrét és absztrakt csoportok elmélete; bevezetés a modulfüggvények elméletébe; a Riemann-féle felületekről stb.

Ebben az időszakban is több közleményt jelentett meg, hazai és külföldi kiadványokban (Mathematikai és Természettudományi Értesítő, 1911; Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn, 1913; Rendiconti de Circolo Matematico di Palermo, 1913). 1912-ben kilenc hónapot a göttingai és giesseni matematikai szemináriumokon töltött, részt vett Gauss műveinek kommentálásában is.

1914-ben, Budapesten, a VIII. kerületi állami főgimnáziumban kapott helyettes tanári állást. Az első világháború a galíciai harctérre „szólitja”, de betegség miatt leszerel-

¹ Köszönet Dávid Péternek, hogy rendelkezésemre bocsátotta Dávid Lajosra vonatkozó gyűjtését, mely alapján ez a visszaemlékezés elkészülhetett.

ték. 1916-ban, a Budapesti Tudományegyetem habilitálta a „függvénytan” magántanárává. Beke Manó és Fejér Lipót javaslatára – tekintettel eddigi munkásságára – felmenítették a kollokvium és a próbaelőadás tartása alól. 1918-ig itt tartott matematikatörténeti előadásokat. 1919. októberében már az állami polgáriskola tanárképző főiskola (az un. Paedagogium) rendes tanára. Itt működött 1929-ig. 1919 elején Babits Mihály levelében felkérte, hogy írjon cikket Eötvös Lórándról. A tanulmánya a Nyugat, április 1-i számában jelent meg, és ebben az évben szolt először a Bolyaiakról (Ifjak Szava, 1919)

„Mint matematikus, nyilván közel érezte magához a Bolyai-témát. De a belső kényszert, hogy – annak „ellenére” hogy matematikus – ezzel a nyilvánosság elé lépjen, a szunnyadó értékek nemzeti közkinccsé tételének vágya adta” – írja róla Dávid Péter 1982-ben.

1919 és 1923 között öt kisebb munkája jelent meg a Bolyai-témában. (Magyar Pedagógia, 1921.; Új Magyar Szemle, 1921; A Műveltség, 1921. stb.) Ezek az írások előkészületei a nagy műnek, az 1923-ban közreadott: *A két Bolyai élete és munkássága* címűnek, mely majdnem három évtizeden át erőssége volt a Bolyai-kutatásnak.

1925-ben a Debreceni Tudományegyetem matematikai szakelőadója. Ettől kezdve egyre nagyobb szerepet töltött be a debreceni matematika oktatásban.

Előadásokat tartott 1926-ban a Bolyaiakról az Urániában, közben írásai jelentek meg: *A középiskolai reform „frázisai”-ról* (Magyarország, 1924); *A modulfüggvény új elméletéről* (Debrecen, 1926); *Az egzakt tudományok neonacionalizmusáról* (Napkelte, 1928); *A matematikai módszer határaitól* (Debreceni Szemle, 1928); *A függvényről* (Stella Csillagászati Egyesület Almanachja, Bp. 1928)

1933-ban kinevezték rendes tanárrá. Megszervezte a matematikai intézetet, és megindította a *Közlemények a debreceni egyetem matematikai szemináriumából* című sorozatot, melyet ő szerkesztett. 1940-ig, míg debreceni professzor volt, 15 füzetben jelent meg. Ezekből négy foglalkozik a Bolyai-témával, három pedig a hazai matematikatörténet szempontjából érdekes.

A „25 éves Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Kara 1949-1974” című kiadványban (szerk. Szénássy Barna) visszaemlékezést olvashatnak egykori tanítványaitól: „Dávid professzor egyébként igen közvetlen kapcsolatot tartott fenn hallgatóival. Nem tűrte például azt, hogy méltóságos úrnak szólítsák. Nem is annyira szerénységből tette ezt, mert többször is kijelentette: méltóságos úr akárki lehet Magyarországon, de matematikaprofesszor nem!”

Dávid Lajos életében változást hozott az 1940-es év. A tudós életébe beleszólt, igaz áttételesen, a politika. Erdély egy része, így Kolozsvár, visszakerült Magyarországhoz, és a kulturális kormányzat új, nagy kolozsvári egyetem felállítását határozta el. Átmenetileg megszüntették a debreceni matematikai tanszéket, Hóman Bálint miniszter és helyettese – többszöri telefonos beszélgetés után – Dávid Lajos értésére adták: azt kívánják, hogy ő menjen Kolozsvárra.

Debrecenből többen követték: Gyulai Zoltán, Soó Rezső, Boross János, Fényes Imre; Szegedről: egy régi ismerős, Szőkefalvi-Nagy Gyula.

Bár nehezen szánta el magát, mint pedagógus, de mint tudós újabb lehetőséget látott a kutatásra. Marosvásárhely közelségét felhasználta, s tovább bővítette Bolyai-téma iránti érdeklődését. Megszerezte Bolyai Dénes keresztlevelének hiteles másolatát, apja, Bolyai János, ugyanott rögzített nyilatkozatával együtt. A bőrgyógyászati klinika igazgatójától, Berde Károlytól, szakvéleményt kapott Bolyai János betegségével kapcsolatban. *Bolyai Farkas életfilozófiája* címmel cikket írt (Pásztortűz, 1942), és előadói körutat tett Erdélyben *Matematikai tréfák és játékok* címmel (Kolozsvár, 1942, Marosvásárhely, Szászrégen, 1943)

A háború egyre pusztítóbb közelsége közepette készült el a *Bolyai geometria az Appendix alapján* című könyvének kéziratával. 1944. június 2-án, súlyos bombatámadás érte Kolozsvárt. Dávid Lajos ekkor elhatározta, hogy családját, a már 1936-ban

elkészült leányfalui kis házba menekíti. Ő maga pedig folytatta a már kiadás alatt lévő Bolyai-geometria gondozását. 1944 augusztusában, jelent meg a mű, a Minerva kiadásában. Kolozsvárt keltezett előszavában írja: „...az Appendix szerzőjének szülővárosában az első magyar nyelvű valódi Bolyai-geometria.”

„A Budapestre induló vonatra egy kis bőrönd Bolyai-geometriával szállt föl, a többi a Minerva kiadó raktárában várt néhány hétig, amíg zúzdába nem került” – emlékezik édesapjára 1982-ben Dávid Péter.

Dávidék élete nagyon nehezen indult 1944-1945 után. Lakás, könyvek, feljegyzések (a Bolyai-téma anyaga) mind elvesztek. A volt kolozsvári egyetem egy darabig „papíron” még fennállt, így Dávid Lajos onnan kapta fizetését. Később a Nemzeti Múzeum állattani osztálya állományába osztották be, majd 1950. szeptember 1-i hatállyal nyugdíjazták. Közben megjelent a *Bolyai és Lobacsevszkij* című írása. (Irodalom – Tudomány, 1946), valamint az *Appendix* és *Tentamen* című cikkei egy milánói enciklopédiában (Milánó, 1949)

Még 1946-ban megbízást kapott *A matematika története Magyarországon 1960-ig* című munka megírására. Feltételezhető, hogy az elkészült 895-1499-es időkről szóló részt később átadta Ligeti Bélának, aki 1953-ban kiadott munkája hivatkozásában Dávid Lajos kéziratát említi elsőként.

Matematika című munkáját 1951-ben sokszorosították a Geofizikai Intézetben, ahol állást vállalt. További állásai: az MTA könyvtárában tizedes osztályozást, szakozást segítő munkaerő; a XIII. kerületi Csecsemőgondozó-képző Iskolánál fizikaoktató; a II. kerületi Koltói Anna Leánygimnáziumnál ábrázoló geometria- és fizikaórák előadójának helyettese, majd a BME Központi Könyvtárában könyvfeldolgozó. Ekkor írja egyik feljegyzésében: „Van-e süllyedésemnek alsó határa?”

Közben ír és dolgozik, élénk levelezést folytat tanítványaival és barátjával: Szőkefalvi-Nagy Gyulával. 1952: az akkori tudományos minősítő bizottság úgy döntött, hogy „...az Ön eddigi munkássága alapján tudományos fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek.” Később viszont megbízást kapott az MTA III. osztályától, hogy Bolyai Farkas halálának 100. évfordulójára rendezendő ünnepi ülésre, a felkért előadó részére anyagot gyűjtsön. 75 évesen fogott hozzá. Három hónap állt rendelkezésére. Ebből született az 1959-ben megjelent munkája. Ebben Dávid Lajos kifejti, hogy Bolyai Farkas nemcsak mint kritikai, hanem mint alkotó lángelme is megállta helyét. Korábban Bolyai János, évtizedeken keresztül, felfedezése volt a „divat”, így az idős Dávid Lajos megállapítása frissítőnek hatott. Tanítványa Kalmár László, igen sokat segített utolsó megjelent műve: az *In memoriam Wolfgang Bolyai* című tanulmánya kiadásában (MTA III. o. Közleményei, 1959).

Másik *In memoriam Johannis Bolyai* című tanulmányát 1960-ban, a Budapesten megtartott matematikai kongresszuson szerette volna előadni, illetve egy bővebb változatát megjelentetni. De már sem előadni, sem megjelentetni nem tudta. A kongresszuson ugyan még részt vett, de egészsége már annyira meggyengült, hogy időnként kórházi ápolásra szorult. 1962. január 9-én a Margit-híd melletti kórházban elhunyt. A leányfalui temetőben nyugszik, 1970-ben távozott feleségével és 1956-ban meghalt András fiával együtt.

Dávid Lajos 1923-ban megjelent Bolyai-életrajzának második, bővített kiadására posztumusz műként 1979-ben került sor, a Gondolat Kiadó gondozásában. Bodócsi István, Nagy Tibor, Fényes Imre, Szabó Árpád, Gazda István segítségével köszönhetően. A közelmúltban fedezték fel és adták ki az 1944-es munkáját is. Ez 30 év késéssel az utókor „bocsánatkérése” a tudóstól, és 50 év lemaradás „hiánypótlása” a hazai Bolyai-kutatásban.

Székelyhidi Ferenc

Blaskovich György és János¹

A Tápió-vidék keleti részén az emberi élet régmúltját őrző régészeti emlékek kutatásában a Blaskovich fivérek munkássága kitörölhetetlen fejezetet alkot. Különböző végzettségű emberek voltak – György jogi, János mezőgazdasági akadémiai végzettségű –, mégis közös volt bennük a múlt emlékeinek, a művészet értékeinek megbecsülése és tisztelete. Jól példázza ezt az, hogy Tápiószelére költözésük után (1912) érdeklődésük a régészet tudománya felé fordult. 1923 februárjában jelent meg Blaskovich János Attila városa című füzet, amiben kifejti azt a nézetét, hogy a hun uralkodó székhelyét nem az Alföld déli részén, hanem jóval északabbra, Tápiószentmártonban kell keresni. E területen még ez év áprilisában a Blaskovichok kérésére és pénzügyi támogatásával a Magyar Nemzeti Múzeum ásatást végzett. E feltárás legkiemelkedőbb lelete a lemezből domborított, szarvast ábrázoló elektron pajzsdísz: a tápiószentmártoni aranyzarvas.

A tápiószentmártoni ásatások után Blaskovich György és János, mint a földből előkerülő, régi dolgokkal foglalkozó emberek lettek ismertek a környéken. Így már a második világháborút megelőző évtizedekben is számos leletbejelentés érkezett hozzájuk. Megfigyeléseikről, értesüléseikről feljegyzéseket, térképeket készítettek. Ezirányú munkájuknak eredménye 1938-ban a tápiószeléri székelytemető felfedezése és a feltárás megszervezése. A szükséges pénzt a Blaskovich testvérpár és barátai: Szántha József tápiószeléri malomtulajdonos és dr. Györgyey Adolf tápiógyörgyei birtokos adták össze. Az 1938-as ásatást dr. Fettich Nándor vezette. Blaskovich György és János felajánlott egy épületet – kúriájuk közelében – az ásatásokon dolgozó régészek szállásának, illetve az előkerült leletek átmeneti őrzésére. Dr. Botyán Árpád régész vezetésével 1941–42-ben egy-egy, majd 1943-ban két ásatási időszak következett.

Múzeum alapításának gondolata már a század első felében megfogalmazódott a Blaskovich fivéreknél. A Nemzeti Múzeum szakemberei jól ismerték a testvérpár azon szándékát, hogy az általuk régtől fogva őrzött műgyűjteményt is a magyar nemzet számára kívánják felajánlani. A Blaskovich család műgyűjtésének kezdete a múlt század közepéig nyúlik vissza, és a nagypapa, Blaskovich Gyula (1806–1850) nevéhez fűződik. 1848 tavaszát írták még, amikor Heves megye alispánjaként festményeket és metszeteket vásárolt a néhai egri érsek, Pyrker János László hagyatékából. Miután testvéreitől – földért cserébe – megszerezte a családi „régiségeket”, megteremtette a családi gyűjtemény alapját. Gyula nevű fia (1843–1911) tovább gyarapította az öröklött anyagot, majd nyilvánosság előtt is szerepeltette a muzeális értékű tárgyakat (Országos Ezredéves Kiállítás, Budapest, 1896). Halála után fiai: György és János tudatos munkával fejlesztették tovább az öröklött gyűjteményt, ennek eredményeként értékes képző- és iparművészeti kincsekkel sikerült gazdagítani otthonukat.

A Blaskovich fivérek a családi műgyűjtemény gondozása, gyarapítása mellett végezték leletmentéseiket a Tápió-vidéken, szervezték a tápiószeléri régészeti ásatásokat.

1945 után a műkincseket és régészeti emlékeket, muzeális értékű tárgyakat tartalmazó Blaskovich-gyűjtemény helyzetének rendezése sürgős feladattá vált. Ennek érdekében a MNM megindította a tápiószeléri székelytemető feltárásainak biztosítására a Blaskovich-kúria épületének, a hozzá tartozó parknak és a már korábban is ásatási célokat szolgáló „kis háznak” múzeumi gyűjtőhellyé nyilvánítását. Ez a terv 1947-ben vált valóra azzal, hogy a MNM létrehozta a tápiószeléri Múzeumi Gyűjtőhelyét. Blaskovich György és János immáron gyűjtőhely vezetőként szervezték tovább a tápiószeléri feltárásokat. A székelytemető ásatásainak irányítását a Nemzeti Múzeum részéről 1947-től 1953-ig dr. Párducz Mihály látta el.

¹ A cikkhez tartozó képeket lásd a hátsó borítón (*Szerk.*)

Az 1952-es esztendő mérföldkő a Blaskovichok életében. Ez az év hozta meg a testvérpár több évtizedes munkásságának gyümölcsét, a múzeum létrejöttét. Március 21-én a gyűjtőhelynek állami, helyi múzeummá nyilvánításával megalakult a Tápiószzelei Múzeum, amelynek vezetői – halálukig – a Blaskovich fivérek voltak. Emléküket, szellemiségüket őrzi és örökíti tovább a nevüket viselő múzeumi intézmény. A tápiószzelei Blaskovich Múzeum állandó és régészeti – időszerű – kiállítása azt a szándékot tükrözi, hogy ismertessük meg jobban azokat az embereket, akik a rohamosan változó világban mindig és mindenkor az általános emberi értékeket vallották és tartották magukénak, általuk vezérelve tették közkinccsé szellemi és tárgyi világukat. E szellemben hagyták a magyar nemzetre a teljes egészében megmaradt műgyűjteményüket, mely egyedülálló tükrö a magyar köznemes tárgyi környezetének.

Gócsáné Móró Csilla

Irodalom:

Dinnyés István: A Blaskovich fivérek régészeti tevékenysége, Blaskovich emlékkönyv. Szentendre, 1993. – *Dinnyés István:* A Blaskovich Múzeum régészeti gyűjteménye, Studia Comitatus 2. Szentendre, 1973. – *Gócsáné Móró Csilla:* A Blaskovich Múzeum története 1952-1992, Blaskovich emlékkönyv. Szentendre, 1993.

Hazánk legrégebb vasúti állomásépülete Szolnokon

Szolnokon az Indóház úton áll egy emeletes, szürke vakolattal borított épület. A hajdan szebb időkét megélt építmény valaha vasútállomás volt, ma sajnos inkább arra szolgál, hogy ismeretlen egyének építkezéseinek téglahiányt pótló bázisa legyen. Pedig az épület (korabeli elnevezés szerint indóház) hazánk legrégebb vasúti állomásépülete, amit érdekes módon elkerült a vasút fejlesztése, így megmenekült a lebontástól. A nem messze lévő faraktárral és fűtőházzal eredeti, még a múlt század közepén létesített vasúti épületegyüttest alkot, amely szinte egyedülálló Magyarországon.

A Pest-Vác közötti után 1847. szeptember 1-én adták át az országban másodikként épült Pest-Szolnok vasútvonalat. Ez nemcsak közelebb hozta Szolnokhoz Pestet, de előrevetítette a jövőt is, Szolnok néhány évtized múlva az egyik legfontosabb vasúti csomóponttá fejlődjön. Az elképzelések szerint a vasútvonal teljes kiépítésével összeköttetés jöhetett létre Erdély és az ország központi része, valamint a birodalom osztrák tartományai között. A Szolnokig terjedő vasút építése gyors ütemben haladt, így már 1847 szeptemberében megindulhatott a forgalom. Az állomásépület, a vonatok fogadására szolgáló facsarnok, a raktárépület és a fűtőház a Tisza parthoz a mai ó-szolnoki teherpályaudvarnak nevezett részen épült fel.¹

1847. szeptember 1-én az új vasútvonal megnyitása alkalmából nagyszabású ünnepséget rendeztek. Az örömnappal egyik kiemelkedő vendége József nádor fia, István főherceg volt. Az egykori sajtótudósítás szerint a főherceget és a meghívott vendégeket szállító vonat reggel negyed 9-kor indult el a pesti indóháztól és fél 12-kor érkezett Szolnokra. A szerelvény 16 kocsijában legalább kétszáz vendég utazott, köztük István főherceg, Széchenyi István és Kossuth Lajos. A vasúti kocsikat két mozdony vontatta, elől a *Haza*, utána kapcsolva az *István* nevű gőzös. A vonatot minden állomáson éljenző tömeg fogadta, Cegléden még nemzeti lobogókkal díszített diadalkaput és oszlopokat is felállítottak.

¹ *Cseh Géza – Szikszai Mihály:* Széchenyi emlékhelyek Szolnokon. Pályamunka. 1985.

A szolnoki indóháznál a főherceget Almásy Pál, Heves-Külső-Szolnok vármegye alispánja köszöntötte, majd elkezdődött a pompás ebéd. A megnyitóra a vasúttársaság a vágányok fölé épített facsarnokot hatalmas ebédlővé rendezte át, a tartópilléreket csodálatos virágfüzérékkel díszítették fel. Három hatalmas asztalt terítettek meg a népes vendégseregnek. A csarnok asztala felett a császár és az elhunyt József nádor arcképe függött, az oldalfalakat pedig a megyék címerei díszítették. Az ebéd folyamán Kossuth Lajos szokott ékecszólásával pohárköszöntőt mondott István főhercegre.²

A megnyitást követő napon a szolnoki lakosok nyolc kocsi megtöltve utaztak Pestre, hogy kipróbálják a „vasparipa” által nyújtott lehetőséget.

Az indóházban megfordult a reformkor és a szabadságharc csaknem minden jelentős személye: Széchenyi, Kossuth, Petőfi, Arany, Vörösmarty. 1848. decemberében pedig, amikor a kormány Pestről Debrecenbe kötözött, a Szent Koronát rövid ideig a szolnoki indóház falai közt őrizték.

A vasútépítés nem állt meg Szolnoknál, az 1850-es években tovább folytatták Debrecen felé. Az első elképzelések szerint a nyomvonal a régi indóháztól a Tisza-parton haladt volna tovább. A város kérésére azonban a tervezők elálltak szándékuktól és a vasutat észak felé, nagy ívvel megkerülve a várost, Szajol irányába vezették át a Tiszán. 1857-ben már a mai pályaudvar helyén avatták fel a második szolnoki vasútállomást. A régi indóház így fejpályaudvar maradt és 1858-tól teherpályaudvar felvételi épületként működött. 1876-ban a Járműjavító olvasószozája került az épület földszinti részére. Az olvasószoza 1896-ban egyesült a dalárdával és „Millennium” néven kulturális csoportként szerepelt. Az indóház épületében próbákat, valamint előadásokat tartottak, 1926-ig az épület a Járműjavító kultúrházaként működött, majd a MÁV alkalmazottainak fogyasztási szövetkezete (konzum) foglalta el a felvételi épület földszintjét. 1945 után szükséglakásokat alakítottak ki az indóházban, 1950-től pedig az épületből 60 fős kollégiumot hoztak létre. Két év után a kollégiumot elhelyezték és az egész házban kétszobás lakásokat alakítottak ki a MÁV alkalmazottak részére.³

Az egykori indóház klasszicista stílusban épült, egyszemélyes épület. Tetőszerkezetének kiálló gerendáit az 1847-ben készült faragás díszíti. A tetőszerkezetben valaha óratorony is állt. Az állomás tervezője Paul Sprenger udvari építészeti tanácsos, jelentős építész, többek között a bécsi fővármű, pénzügyigazgatóság alkotója. Az indóház kivitelezője Zitterbarth Mátyás építőmester volt. Az eredeti épületegyüttesből az indóház, a faraktár és az egyszemélyes fűtőház (vízház) ma is áll.

A vonatfogadó facsarnok, ahol a megnyitáskor a színpompás ebédet rendezték, eredetileg háromhajós, szabadon álló szerkezet volt, díszes homlokzati kiképzéssel, fáfáragásokkal, kulisszaszerű felépítéssel. Tetőzetét faszindely borította, amit a mozdonyfüst elvezetése céljából megemeltek. A szolnoki csarnok sajátossága, hogy keskeny, nyaktagszerű folyosó kötötte össze a felvételi épülettel. A csarnok alatt 3 pár vágány vezetett. 1857 után, amikor a személypályaudvar funkciója megszűnt, lebontották.

A felvételi épülettől délnyugatra áll a kicsiny, emeletes épület, az ún. vízház. Feladata a mozdonyok vízzel való ellátása, illetve a víz tárolása volt. Az épület téglalap elrendezésű, emeletes középrésszel, kétoldalt földszintes szárnyakkal. Északról valamikor egy mozdonyszín csatlakozott hozzá, ennek azonban ma már nyoma sincs. A faraktár a MÁV darabáru raktáraként szolgált, ma különböző cégek bérlik. Díszes, klasszicista stílusú, fehér vakolatú, jó állapotban lévő épület.

Az indóháznál, bár hazánk legrégebbi vasúti állomásépülete, nemhogy emléktábla idézné Kossuth és Széchenyi látogatását, de még műemlékké sincs nyilvánítva. Az 1970-es években a Közlekedési Múzeum az épület körül vasúti skanzen létrehozását

² Pesti Hírlap, 1847. szeptember 3.

³ Szolnok, Indóház. Tudományos dokumentáció. Készítette: *Vadas Ferenc*. Bp. 1992.

tervezte. A facsarnok felépítését tervezték az eredeti állapot szerint, ahol különböző vasúti kocsikat és vontatójárműveket tekinthettek volna meg a látogatók. Később az EXPO rendezvényeihez kapcsolódóan egy közös vasúti-vízi-légi kiállításkomplexumot akartak létrehozni. A vasút tanulmányt készítettett az épületek eredeti helyreállításáról. Az indóház és a vízház azonban olyan katasztrofális állapotban van, hogy ha sürgősen nem fognak hozzá a helyreállításához, az épületből csak a tervek maradnak meg.

Szikszai Mihály

A húsvéti tojásokról

Fülöp Klára népi iparművésznél

Fülöp Klára 1988-ban kapta meg az elismerő népi iparművész címet, hiszen évek óta zsűriztette a népi Iparművészeti Tanácsnál viaszveszejtési technikával díszített írókázott húsvéti tojásait. A Budapesten élő népi iparművész 1948-ban született Keszthelyen. Arról faggatom, kitől tanulta ezt a díszítési technikát?

•Körülbelül 8-10 éves kislány lehettem, amikor először segíthettem édesanyámnak a húsvéti tojás festésénél. A festéshez szükséges püspökklila, úgynevezett „alkörmös” festéket az ünnepeket megelőzően házról-házra járó cigányoktól szereztük be, akik cserébe csak tojást fogadtak el.

Milyen festési módszert tanultál édesanyádtól?

•Ma már nagyon ritkán alkalmazott, de érdekes módszert használt édesanyám. Méhviaszból ceruza vastagságú rudacskákat sodort a tenyerei között (egyik vége felé hegyesedőt), és a frissen főtt – még majdnem hogy forró – tojásokat az így elkészített viaszrúddal mintázta meg, illetve írta rájuk a legváltozatosabb mintákat. Ezzel a módszerrel igen gyorsan kellett dolgoznia, és az állandóan vastagodó viaszrúd következtében a rajzolt minták vonalai is egyre inkább szélesebbek lettek; azaz, a minták rajzolata nem volt egyenletes szélességű. Ez a módszer csak jóval később tűnt fel nekem, amikor én már más eszközzel, illetve módszerrel „írtam” meg az általam készített tojásokat. A viaszréteg felrajzolása után a tojásokat alkörmös-fürdőbe helyeztük. A festék olyan tömény, erős volt, hogy a fürdő felmelegítésére nem is volt szükség a festés elvégzéséhez. Amikor a fürdőbe helyezett tojások színe elérte a megfelelő árnyalatot, kivettük a fürdőből, és a viaszt kés fokával kapartuk le. Kezdetben az én feladatom volt az ily módon elkészült tojások szalonnahéjjal, majd puha ruhával való fényesre dörzsölése. Később édesanyám felügyelete mellett már én is részt vehettem a tojások rajzolásában, a minták „megírásában”.

Milyen mintákat ismertél meg édesanyádtól?

•Édesanyám egyszerű, vonalas mintákat rajzolt. Nem árasztotta el mintákkal a tojások felületét. Ebből az egyszerű virág-, levél- fenyőágas, gereblye-, bajuszmintára emlékszem.

Mikor határozta el magad, hogy tojásfestés lesz a fő hivatásod?

• Hosszú ideig csupán a nővérem gyermekei részére festettem húsvétra tojást, évente egyszer. Amikor már a saját kisfiam is annyira felcseperedett, hogy tudott örülni a szép ajándéknak, egyre több tojást mintáztam meg. Megpróbáltam viaszba mártott tollal, majd gyufaszállal rajzolni a mintákat. A vonalak azonban még az édesanyámtól látott és tanult viaszrudas írásnál is egyenetlenebbek voltak. Festékként a vöröshagyma héjának levét és a hazulról magammal hozott alkörmöst használtam.

Azt a technikát, amit ma is használsz, bizonyára nemcsak édesanyádtól tanultad?

• Egy újságcikk alapján ismerkedtem meg néhány évvel ezelőtt Vörös Mihályné, báta tojás-hímző asszonnyal, és néhány levélváltás után meg is látogattam őt. Nála ismertem meg azt a „tojás-hímző” eszközt, amit „skicának”, „gicának” vagy „írókának” hívnak. Ezt használok ma is, aminek lényege, hogy vékony rézlemezből gombostűre pödört csövecskéket készítek. A csövecskét két hurkapálcika közé erősítem cémával, majd forró viaszba mártva megírom vele a tojást. Különböző vastagságú skicákat készítek, attól függően, ahogy azt a minta megkívánja. Pöttyözéshez (bagázáshoz) például a legvékonyabb skicát kell használni. Nem közömbös az sem, hogy milyen tojást mintázok meg. Kiválogatom a fehér héjú tojásokat, és azokat az alábbi módon főzöm meg: lassú tűzön kb. 2 óra hosszáig főzöm a tojásokat, hogy ne romoljanak meg. Sőt teszek a vízbe, nehogy megrepedjenek. Főzés után – még langyos állapotban – írom meg a tojásokat méhviaszos skicával. A tojások festéséhez a vörös- és lilahagyma héjának főzetét használom. Minél tovább tartom a tojást a festékfürdőben, annál sötétebb árnyalatot kap. De a végső színárnyalat a tojás héj simaságától, színétől, finomságától és porúságától is függ. A tojásra felvitt viaszt (rajzolatot) a festékfürdő után, főzőlap feletti melegítés közben, puha ruhával dörzsölöm le.

És ha több színű tojást akarsz festeni?

• Akkor az első írás és festés után azt a réteget, amit világosabb árnyalatnak szeretnék megkapni, újra lefedem viasszal; ezt vastagabb skicával készítem el, majd a tojást sötétebb színárnyalatú, vagy pedig más színű festékfürdőbe helyezem. Így végzem el az eltérő szín felvitelét.

Honnan tanultad és gyűjtötted az általad használt mintákat?

• A tojásokra írt motívumokat a Néprajzi Múzeumból, alkalmi pingálóktól, régi könyvekből, vásárokból és különböző kiállítások anyagából gyűjtöttem. Sőt, nem felejtettem el az édesanyámtól tanult mintákat sem.

Sári Katalin

Úz eredetű hímestojás-minták a Székelyföldön?

Tizenöt éve foglalkozunk Közép-Ázsia népművészetével, azon belül textiljeivel, alapvetően nemeztakarókkal. Azóta keressük az ottani élő népművészet egyezéseit, rokonságát a magyar népművészettel. Tudjuk, hogy ez az egyezés a honfoglalást megelőző korokból kell származzon. Illetve származhat még e rokonság olyan keletről jött néptől, amelyik az Árpád-ház kihalásáig telepedett le hazánkban.

Nyilván szakértelmük hiányában, kevés eredményre jutottunk. Csak az elmúlt két évben lettünk figyelmesek a Komárom megyei Martos (Martovce) falu metéléses kézimunkáira,¹ majd a székelyföldi hímes tojások egy-néhány darabjára.

¹ Népismereti Könyvtár 7. Ágh Tibor kötet, Komárom-Dunaszerdahely, 1983. 221-233. old.

A magyar hímes tojásokat áttekintve² találtunk a gyimesi csángó tojások egyikére (1. kép). Ezt a mintaelemet a művészettörténeti írások sajnálatos módon *futó kutyaként* említik, eltemetve ezzel népenkénti és koronkénti megnevezéseit. Ez a minta majd minden török nép körében ismert *kocskar müz* – kosszarv – megnevezéssel. A minta valóban nem áll másból, mint kacskaringókból, s a veszettutas, vétett út, utavesztett kifejezés találó szó rá. Ugyanezen mintaelemből áll a közép-ázsiai türkmén nép nemeztakaróinak java. A tekke és a jomud törzs nemeztakaróin (2. kép) pedig más mintát nem is alkalmaz.³

A minták terén való rokonság számunkra két kérdést vetett fel:

- mindenütt ismert-e ez az írott tojásminta a magyar nyelvterületen;
- mivel magyarázható a rokonság?

Ez a tojásminta jelenlegi ismereteink alapján⁴ a magyarság körében csak Erdélyben és Moldvában fordul elő. Pontosabban a gyimesi, a dévai, a hétfalusi csángóknál, illetve a Barcaságban, Háromszéken és Bukovinában. Másképpen fogalmazva, a Kárpátok Erdélyre néző oldalán a nagy hágók közelében. A magyarokon kívül előfordul a huculoknál Ukrajnában – *vétett út* néven – és a románság körében, a Kárpátok két oldalán. Itt a vétett út mellett tejút, labirint és a juhait kereső pásztor megnevezéssel.⁵

Nézzük át a veszettutas hímes tojások néhány további változatát (4-8. kép)

Mi ide soroljuk a 9-16. képeken látható minta-bokrokat is.

A tojásmintákat nézegetve jutott eszünkbe: talán egy, Ázsiából jött kis nép hozta magával ezeket a mintákat. Úz Bence kedves alakját Nyirő József regényéből már ismertük. Így jutottak lehetséges megoldásként eszünkbe az úzok. Rásonyi László turkológus írása⁶ készítetett bennünket arra, hogy az úzok nyomait, emlékeit lássuk a tojásokban. Az úzok a nagymúltú törökség ogúz ágához tartoztak. A XI-XII. században telepedtek be Erdélybe a magyarok, a besenyők után, a kunok előtt. Ma élő rokonaik például a türkmének és a gagaúzok. Rájuk emlékezik – írja Rásonyi László – az Úz patak, az Uzi-szoros, Uzon falu, s a barcasági Türkös falu név. A többi példát most mellőzzük.

Természetesen a címben elhelyezett kérdőjel további kutatások igényét jelzi. Elgondolkodtató számunkra, hogy míg a népnyelv és a népzene terén elfogadott évezredek-ről beszélni, addig ez a népművészetünk kutatásában még alig használatos.⁷ Előbbre kellene lépni a következő dolgokban: az úzok nyelvi emlékeinek gyűjtésében; betelepedésük, beolvadásuk történeti vizsgálatában, régészeti jellemzőik meghatározásában; megtalálni további nyomaikat a népviseletben, a népi hitvilágban, a népzeneben.

Nagy Mari – Vidák István

² *Monitoriné Rohlik Erzsébet*: A varázserejű hímes tojás. Bp. 1992.

³ A szezők rajza, *Burkett, M.*: The Art of the Felt Maker. Kendal (Anglia), 1979.

⁴ Ezúton is megköszönjük *Györgyi Erzsébet* szíves tájékoztatását és a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményének áttekintését.

⁵ *Zalozieckij Wladimir*: Az ukrainai huculok hímes tojásai (német nyelven). Volkswerk, 1942 Jena. – *Dunarea Nicolae*: Húsvéti tojás-minták a románság körében (németül). Braunsweig, 1959.

⁶ *Rásonyi László*: Hidak a Dunán. Bp. 1981.

⁷ Kivétel például: Huszka József, Lükő Gábor, Hoppál Mihály írásai. – További felhasznált irodalom: *Györffy István*: Hímes tojások. Bp. 1925. – *Szabó Imre*: Farsang és húsvét a dévai csángótelepen. NÉ 1906. – *Seres András*: Barcasági népköltészet. Kriterion, 1984. – *Andrási Irén és Lőrinczné Dénes Etelka* kéziratai. Budapest, Néprajzi Múzeum Adattára.

1. Utavesztelt minta
Írta: Péter Antalné
Gyimesközéplak

2. A tojás mintája
kiterítve
—

3. Nemeztakaró
Jomud törzs, XX. szd. eleje
Asgabat, Türkmenisztán

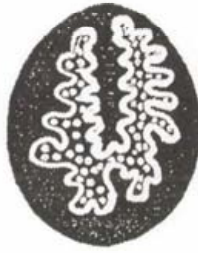
4. „Vesztettutas”
Írta: Buua Ilona
Hőfalu

5. „Vesztettutas”
Gergely K.
Gyimesközéplak

6. „Vétt út”
András Irén gy.
Gyimes

7. „Vétt út”
András Irén gy.
Gyimes

8. „Tévedtutas”
M. Rohlik E. könyve
Kovászna

9. „Diöbeles”
—
Úzon, Háromszék

10. „Diöbeles”
András Irén gy.
Gyimes

11. —
Dénes Etelka k.
Árapatak

12. „berbécsszarvas és
csillagos” Szabó Imre NÉ.
Ozsdola, Kovászna

13. „Békás”
Seres A.
Pütkérc

14. —
Györfi I. I. 1925 VII.
Kézdivásárhely felirat

15. —
—
Háromszék

16. —
—
Néprajzi Múzeum Bp.

Tanácskozás a hagyományos tojásdíszítményekről

Vidák István – Nagy Máriával együtt – jelentős személyisége a népművészet archaikus technikái, formái fenntartásának, továbbéléshez segítésének. Ő hívta létre a konferenciát, alkalmat adva ezzel a tojásdíszítők és a díszítményekkel foglalkozó kutatók, gyűjteményeket gyarapító és kezelő muzeológusok számára egy hasznos, és régóta esedékes eszme- és tapasztalatcserére. A kecskeméti Szókraténusz Játékmúzeum és Műhely volt a helyszín ez év január 17-én. A támogatók a Bács-Kiskún megye Önkormányzatának Múzeumi Igazgatósága, a Bács-Kiskún megyei Népművészeti Egyesület és a Lakatos Demeter Egyesület voltak.

A szép számban összegyűlt tojásdíszítő és érdeklődő és csekély számú múzeumi szakembert a házigazda: dr. Kriston Vizi József igazgató köszöntötte, ugyanő nyitotta meg az összejövetelt, átadva az elnöklést alulírottaknak.

Előadásomban a Kelet-Közép-Európa hatalmas területén századunkig fennmaradt hagyományos tojásdíszítés egységes jellemzőiről beszéltem, és a magyar nemzeti sajátságok elkülönítésének nehézségéről. A magyar hímes tojások jellegzetes, másutt meg nem található díszítményei leginkább az archaikus felosztás maradványainak a reneszansz virágornamentikájával való együttes megjelenéséből adódnak. Bizonyítékul közreadtam saját szakkönyvtáramból a terület tojásdíszítését feldolgozó kiadványokat. A bemutatott anyagból meggyőződhetnek a résztvevők az archaikus díszítmények nagy idő- és térbeli azonosságáról.

Makoldiné Papp Gizella, a téma kiváló ismerője, több könyv szerzője országos áttekintést nyújtott a tojásdíszítés jellegzetességeiről különböző területeken. Bércziné Szendrő Csilla gyimesi és moldvai csángók körében végzett terepgyűjtése nyomán tartotta meg beszámolóját. Bodor Ildikó és Maleczky József a Cs. Sebestyén Károly által a Néprajzi Értesítőben (14:120-134.) publikált Felső-Torontál megyei hímes tojások nyomába eredtek, s megtalálták azokat a temesvári múzeumban. Megállapításuk szerint e tojások díszítményei feltűnő hasonlatosságot mutatnak a sárközi tojásdíszítményekkel – amelyek egyébként elég jelentősen különböznek a többi magyarországi tojásdíszítménytől. Feltevésünket a délszláv néprajzi irodalom néhány illusztrációja, és a Néprajzi Múzeum gyűjteményének délszláv eredetű hímes tojásai is támogatják, amelyet ők nem vontak be az összehasonlításba. Szelesné Kása Ilona a növényi tojásdíszítményekről tartott gyönyörű, saját tapasztalatait is bemutató, szemléletes előadást. Papp Éva, a millenáris kiállítás aranyéremmel jutalmazott tojásdíszítő dédunokája szülőfaluja és lakóhelye, a baranyai Magyaregregy tojásdíszítéséről – amelynek maga is kiváló művelője – tartott előadást. A díszítmények egymáshoz illesztését, a komponálást mutatta be a profi rutinjával: azt, hogy miként gondolkodik a tojásíró, amikor egy tojás felületét ki kell töltenie, – s közben hogyan alakulnak, módosulnak a díszítmények.

Vidák István – Nagy Mari Úz eredetű hímes tojások a Székelyföldön című előadását az előző lapokon közzöltük. Vidák István legyőzhetetlen oknyomozói, kutatói törekvése ismét felveti, hogy a néprajzi szakképzettség megszerzése az ő tájékozottsága mellett nem kívánna megvalósíthatatlan erőfeszítést, ugyanakkor ilyen nagy területen, nagy távolságokat és távoli időpontokat összekapcsoló téma kutatásánál már elkerülhetetlen a szakmai követelmények biztos ismerete. A feltevés és a bizonyított eredmény közötti fokozatok finom figyelembevételéről van szó.

Látványban is sokat nyújtott a konferencia: a legtöbb előadást diavetítés, Vidák Istváné és Papp Évát az előadó illusztrációi, rajzai szemléltették. Ehhez járult még a hí-

(Kriston Vizi József felvétele)

mes tojások bemutatója, tojáshímzés bemutatóval is kiegészítve. Megjelenni nem tudott meghívottak is elküldték anyagukat.

A vita folyamán többen is értékes kiegészítéseket tettek. Romsics Imre a kalocsai tojáshímzés történeti alakulását világította meg. A nap fénypontja azonban Szelesné Kása Ilona bejelentése volt, aki vállalkozott a második tojáshímző-tanácskozás megszervezésére az év második felében Lakitelken, ahol a mai tojáshímzők munkáiból gyűjteményt is kíván létrehozni.

Szóljunk azonban a meghívott, de sajnálatosan távol maradtokról is. Kakas Zoltán muzeológus és Lőrinc Etelka tojáshímző, néprajzi pályázó a megnövekedett utiköltség miatt maradtak távol. Eduard Polak bécsi nyugalmazott építész, a legtöbb magyar tojáshímző személyes ismerőse, a jelenkori magyar tojáshímzés legnagyobb gyűjteményének birtokosa, a híres hímestojásgyűjtő nem vállalkozott az útra, azonban meghívta a magyar tojásgyűjtőket gyűjteményének megtekintésére.

Dr. Györgyi Erzsébet

A Honismeret 1995/1. számban Ördög Emánuel névalírását a 61. oldalon súlyos hibával közöltük.

A folyóiratot gondozó MIKSZÁTH KIADÓ nevében e hibáért minden Kedves Olvasónk elnézését kérjük!

SORSKÉRDÉSEK

A bánsági magyarságról

A Bánság fővárosa Temesvár, a Temes mocsaras árterületén, elnyújtózó vár-város úgy írta önmaga történelmét, hogy – volens nolens – vállalta Európa sorsfordulóit is egyben. Castrum Temesiensis nevével első ízben II. Endre királyunk 1212-ben kiadott egyik adománylevelében találkoztunk. A másfél századnál hosszabb török uralom után főleg németeket telepítettek a vidékre. Savoyai Jenő tiltása alapján kurucok és protestánsok nem telepedhettek a Temes környékére. 1782-ben elnyerte a Szabad Királyi Város címet, de a magyarság számának jelentős növekedése csak a megyei rendszer visszaállítása után következik be. 1823-tól a közigazgatás hivatalos nyelve a magyar. A piarista gimnáziumban 1791-ben megkezdték a magyar nyelv tanítását, de az előadások nyelve csak 1844-ben lett magyarrá. A szabadságharc leverése után az uralom mostohábbban bánt a magyar érzelmekkel. Az iskolákban betiltották a magyar nyelvet. A kiegyezés után jelentős változás következett: 1851-ben 20560 lakos közül 2346 volt a magyar, 1860-ban 33560-ból 7480, 1890-ben 39884-ből 10657 majd 1900-ban 49624-ből a lakosság 36 %-a a magyar. A második világhétség végéig a városban szerb, magyar, román, zsidó, bolgár, szlovák, cseh és horvát ajkúak éltek szórványként a többségi németek mellett.

Városunkban ma is jelentős szerepet vállaló közművelődési intézményei, felnőtt oktatásunkat önképző szinten istápoló Ormós Zsigmond Társaság, a Csiky Gergely Színtársulat, a Bartók Béla Dalárda, Franyó Zoltán irodalmi műhely – hogy csak a legfontosabbakat említsem – a XVIII. század végétől nyomon követhető haladó polgári hagyományok tudatos követői. 1771-ben Heimerl Mátyás alapítja az első nyomdát és 1893-ban 13 nyomda működik a városban. Az első magyar lapot Temesvárott Pesty Frigyes indította 1858-ban *Delejtű* címmel. A másodikikat, a *Csanád*-ot Kún László és Csiky Gergely 1872-ben. Az első magyar napilapot 1872-ben Kakujay Gyula *Temesvári Lapok* címmel indítja. 1872-ben 9 lap, ebből 3 napilap, 1882-ben 32 lap és 1910-ig 151 lap látott napvilágot, melyből 43 volt a magyar. Ha kiemelünk taláalomra egy évet mit találunk? 1902-ben a következő lapok jelentek meg: Délmagyarországi Közlöny (Lendvai Miklós), Temesvári Hírlap (Pogány Mihály), Temesvári Színházi Napilap (Osztie Andor), Havi Közlöny (Rom.kat. lap dr. Kovács Sándor), Történelmi és régészeti Értesítő (dr. Berkeszi István), Délmagyarországi Természettudományos Füzetek (dr. Steiner Simon), Városi Közlöny (Geml József). A népiskolák tanulójának adatai is sokat mondanak. 1869-ben ezen iskolákban a tanulók 8 %-a, 1900-ban 25,3 %-a, majd 1906-ban 36 %-a volt a magyar anyanyelvű. Egy 1906/07-es tanévből fennmaradt adat szerint a város 63 tanintézetében 5777 német, 4605 magyar, 799 román, 394 szerb gyermek tanult.

Az első magyar színtársulat 1828-ban tartotta bemutató előadását. A délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulatot Ormós Zsigmond egykori főispán kezdeményezésére 1872-ben alapították. Ormós Zsigmond életéről és érdemeiről illik szólnunk egy pár szót. 1813. február 20-án született Pécskán. Tanulmányait Temesváron, Szegeden, Nagyváradon végezte. 1834-ben a vármegye követői mellé írnoknak küldik a pozsonyi országgyűlésre. 1834-ben Temesvár aljegyzője majd 1844-ben főszołgabírója. 1848-ban a vármegye országgyűlési képviselője majd a szabadságharc

leverése után kilenc hónapig börtönbe vetik a temesvári vár sáncüregéibe. Raboskodása után német és olasz tájakat látogat, műértő szemmel válogat és rengeteget tanul, képezi magát. 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1871-ben Temes vármegye főispánja, 1876-ban Temesvár szabad királyi város főispánja. 1889-ben megválik a tisztjétől, Budapestre költözik, ahol 1894-ben halt meg.¹

A temesvári-józsefvárosi *polgári olvasó egyesület* még 1877-ben egy népkönyvtárat alapított. Ennek sikerein felbuzdulva a Gyár- és Erzsébet-városi magyarok is megszervezték lakóterületi népkönyvtárukat, ahol olvasóterem és a téli időszakokban ismeretterjesztő előadások, színdarabok gyarapították a szellemi igényt. 1988-ban alapították a *Szabad Lyceum*-ot ahol hétről-hétre nagyszámú közönség jelenlétében ismeretterjesztő előadásokat, hangversenyeket rendeztek. Az *Arany János Irodalmi Társaság* Szentkláray Jenő apátkanonok, Szabolcska Mihály református lelkes és Sebesztha Károly királyi tanfelügyelő buzgólkodása folytán 1903-ban alakult és fontos szerepet játszott nemcsak a város hanem egész Délmagyarország irodalmi és tudományos életében. Felolvasó üléseken az irodalom jeleseinak szépirodalmi és tudományos műveit mutatták be, hangversenyeket rendeztek. A Temesvár főispánja által alapított *Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum*, valamint az 1874-ben indult *Természettudományi Társulat* 1919-ig működött, kiadványaikban a Történelmi és Régészeti Értesítőben valamint a Természettudományi Füzetekben a Bánság legjobb szakemberei közölték írásait. Sokrétű ismeretterjesztéssel szolgált a *Délvidéki Kárpát Egyesület*, mely a vidék természeti és néprajzi értékeinek felkutatását és ismertetését szolgálta. Tanulmányutakat és kirándulásokat szerveztek a Bánság vadregényes vidékeire, fürdőhelyeire. Kiadták a *Déli Kárpátok* című honismereti lapot Czirbuz Géza szerkesztésében. A társaság öntudatos gyűjtőmunkájának eredményeképpen jöhetett létre 1902-ben a táj és néprajzi múzeum Temesváron. 1925-ben a temesvári Magyar Dalárda altagozataként, majd 1926-tól önálló szervezetként létrejött a *Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület* Rudas Jenő tanár vezetésével. Számos irodalmi emlékműsort és rendszeres tudománynépszerűsítő előadásokat tartottak az 1930-ban felépült Magyar Házban. Előadóik között volt Jakabffy Elemér, Debreceni István, Domokos Pál Péter, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Baráth Béla, Puhala Sándor, Hajdú Frigyes, Páll György és mások. Az egyesület 1940-ig működött. Jelentős közművelő tevékenysége volt még a két háború között a *Magánalkalmazottak Egyesületének*, a *Szociális Műszaki Társulatnak*, a *Nyomdászok és Grafikai Munkások Szakszervezetének*, a *Temesvári-erzsébetvárosi Polgári Körnek*, az *Újságíróklubnak* is.

A csaknem két évszázadon át gyarapodó kulturális intézményeket, de főleg az igényt ezek iránt a kommunista acélhenger nem tudta egyből elnyomorítani. 1946 tavaszán alakult *Bartók Béla Népfőiskola* 1952-ig nagyon értékes és gazdag tevékenységet fejtett ki. Világnézeti, irodalmi, képzőművészeti, zenei stb. tagozattal működött, hetente két-három előadást is szerveztek.

1968-ig a hiányt néhány ismeretterjesztő előadás, Korunk- vagy Ifjűmunkás-matiné, évfordulós megemlékezések, szavaló délutánok szervezésével az Ady Endre Irodalmi Kör próbálta pótolgatni. Egy ízig-vérig oktatni tudó és vágyó pedagógus dr. Salló Ervin egyetemi előadótanár, az 1968-as év őszén – a politikai csillagállás kedvező pillanataiban – elindította a felnőtt oktatás szabadegyetemi formáját, a Kisenciklopédiát. Ez a közművelődési forma helyet és rangot kért magának városunk szellemi életében.

¹ *Ormós Zsigmond* munkái: Árpádkori művelődésünk története. Bp. 1881. – Utazási emlékek. 6 kötet a németalföld művészetéről. 1860-1862. Pest. – Visszaemlékezések. 3 kötet. 1885-86. – A Széchenyi szobor és a szobrászat realizmusa. 1863. – A herceg Eszterházi-képtár műtörténeti leírása. 1864. – Művelődési adatok Corvin Mátyás életéből. 1886.

Olyan történelmi konstellációban jött létre a Kisenciklopédia, amikor szó szerint igazak Illyés Gyula szavai miszerint „magyarnak lenni nehéz, de nem lehetetlen”. Szellemi szármalásában erősen megnyírbálva, agyoncenzúrázott és örökös gyanakvó felügyelet mellett, a tudományos ismeretterjesztés bátyája mögé húzódva próbálta átvészelni és túlélni az agyamosó Gulágot. Műszaki és tudományos értelmiségünk szívesen vállalt missziójává vált magyarul előadást tartani. Nemzeti önismeretünk kiépítése és identitásunk megőrzése így vált észrevétlenül hétköznapijaink tudatosan vállalt példaértékű szolgáltatójává.

Nem rejtjük véka alá azt a körülményt, hogy Temesváron szabadegyetemünk viszonylag kedvező körülmények között fejtette ki tevékenységét, hiszen egyetemi lektorok, előadótanárok, adjunktusok, tudományos kutatók, szerkesztők, orvosok, mérnökök – csaknem száz fő –, magyar anyanyelvű gárdája vállalta önzetlenül a részvételt. A felkért előadók javasolták az előadás témáját, aminek az az előnye, hogy rendszerint arról beszéltek, amit éppen kutattak, ebből következően az előadások viszonylag sok új információt, új gondolatot tartalmaztak. Felkért előadóink helyzete – enyhén szólva – nem volt irigylésre méltó. Újat, érdekeset kellett mondjon céhtársának, tisztán, érthetően kellett magyarázzon a sokszor zavaros tankönyvekkel bíbelődő diákoknak, mindezt érthetően, makulátlan magyar nyelven, hogy megtartsa, kérdések-re ösztökélje minden szabadegyetem leghívebb törzsgárdáját, a nyugdíjasokat.

Az 1970-es évek elején tapasztalt kirakat-engedékenységet a nemzetiségekkel szemben lassan, lopakodó léptekkel iszonyatos terrorrá vedlett át. 1980 őszén ültem ellen-szélben hajóra a Kisenciklopédia kormányrúdjánál. Mit tesz ilyenkor a józan kétség-beesés? Úgy véltük, hogy az ókori bölcssekhez fordulni talán okos dolog. Cicero mondja: Litterarum studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ad solatium praebent. (Az irodalmi tanulmányok fejlesztik az ifjúságot, örömet szereznek az öregeknek, a jósorsot felékesítik, balsorsban menedéket és vigaszt nyújtanak.) A tudományos ismeretterjesztésre, az engedélyezett irodalmi alkotások bemutatására, kirándulások szervezésére szorítkozva, a titkosrendőrség állandó zaklatásainak célpontjával, a városunkban működő igen erős és tökeerős német testvérvállalkozás árnyékában vegetáltunk végtelennek tűnő esztendőkön át.

1990 februárjában a még élő és létező Kisenciklopédia felvette a méltatlanul agyonhallgatott volt főispán és mecénás Ormós Zsigmond nevét és közművelődési társaságként igyekszik kiterjeszteni érdeklődési körét. A magyarság történelme, vallásfilozófia, cenzúrázott és íróasztalfiók-fogságra ítélt alkotások bemutatása, a nagy magyarok – Széchenyi, Kossuth, Deák Ferenc – érdemeinek méltatása, a koronaékszerek és koronázási városok megismerése, mind-mind olyan hálás téma, ami felébreszti, ébren tartja, és összetartja a maroknyi magyart. Kapcsolataink az anyaországgal, egy komoly könyvtár beindítása, irodalmi próbálkozások kiadásának segélyezése szerepelnek távlati terveink között. Csatlakozunk az EMKE szervezési politikájához, első lépésünk ez a kulturális autonómia felé.

Dr. Matekovits György

Üzenet a szolyvai pokolból

Almássy Géza szakaszvezető, címzetes őrmester

Évek óta készülök erre a beszélgetésre, de Almássy Gézáné, Juliska néni mindig későbbre halasztotta. Majd... hisz fájó sebeket kellett felszaggatni, arra kellett és arról kellett emlékezni ami nagyon, de nagyon fájt. Rejtett mikrofon, majd személyes beszélgetés unokájával, leányával. Lassan-lassan összeáll a kép. Igaz, majd egy évig dolgoztam az anyagon, hisz néha-néha egy-két mondatig jutottunk csak, s Juliska néni szeme könnybe lábadt „majd folytatjuk”. Juliska néni akkor mindössze 36 éves, férjhez mehetett volna, de elfelejteni férjét sohasem tudta, ma is úgy beszél róla mint ha élne. Életét gyermekei nevelésének szentelte, s azok nagyon szeretik.

Juliska néni, legyen szíves mondja el élete rövid történetét.

•Almássy Gézáné, szül. Varga Julianna, 1908. június 3-án születtem. Beregszászban. Édesanyám Lőrincz Julianna – kisbirtokos család leánya, édesapám Varga Pál – építész vállalkozó. Hatan voltunk testvérek, három lány (Erzsébet, Irén és én) és három fiú (Pál, Sándor és Béla). Gyermekeveimet az édesapám által épített Baross utcai házban töltöttem. Nagyon szép gyermekkorom volt. Családunkban mindig békesség és szeretett honolt. Édesanyám gyönyörűen kézimunkált, szépen festett. Mi mind örököltük tőle ezt a tehetséget. Édesapám, mint építész több munkást dolgoztatott, nekik az udvar végében lakást épített. Szinte családtagnak tekintette őket. Az általa készített tervek alapján Beregszászban nagyon sok szép ház épült, a legtöbb még ma is áll.

Szüleink nagy gondot fordítottak gyermekeik iskoláztatására. Mind a hatan tanultunk. Nővérem, Irén és én iparművészeti iskolába jártunk. Beregszászban kézimunka üzletünk volt a Fő utcán.

Mutassa be a férjét. Hogyan ismerkedtek meg?

•Férjemmel, Almássy Gézával még diákkoromban ismerkedtem meg, ő gimnazista volt, én a Beregszászi Polgári Iskolába jártam. Férjem Mezőkaszonyban született 1907-ben, édesapja ott volt jegyző. A család hamar visszaköltözött Beregszászba, ahol édesapja telekkönyvvezetőként dolgozott. Ők is hatan voltak testvérek. Férjem kereskedelmi iskolát végzett. A Tiszaháti Üzlet (most a Munkácsi úti zöldséges-bolt) üzletvezetője volt. Majd később a Neuvelt Malom főkönyvelője. Hosszú udvarlás és nagy szerelem kötött össze bennünket, de édesapám hosszú betegsége miatt csak 1936-ban kötöttünk házasságot.

Hol volt a háború alatt?

•Tényleges katonaeveit még a cseh hadseregben töltötte le. 1932-ben Jičín-ből küldött fényképét őrzöm. Nem emlékszem pontosan mikor hívták be a magyar hadseregbe, de megvan az az igazolvány, melyet 1941. június 18-án állítottak ki Almássy Géza szakaszvezető részére Szolyván „a Keletmagyarország és Erdély egy részének felszaba-

A halott zsebéből kivett családi kép

dulása emlékére alapított Erdélyi Emlékérem viselésének jogosultságáról". Ezután egy ideig otthon volt, majd újra behívták. Őrzöm a zsoldkönyvét. Ez pontosan mutatja, mikor hívták be újra katonának. 1943. október 1-én hívták be Szentkirályszabadjára, majd 1944. januárjában áthelyezték a Magyar Királyi 8/3 Őrszázadhoz. Rangja szakaszvezető címzetes őrmester. A zsoldkönyvében az utolsó beírás így szól: „1944. október 25-én nemtényleges viszonyba helyezve. Munkács, 1944. év okt. hó 25-én.” 1944. október 25-én szerelték le és másnap 1944. október 26-án bevonultak az orosz csapatok Beregszászba. Nagyon boldogok voltunk, hogy a család együtt van.

Beszéljen családjáról.

•Két gyermekünk volt: Gabi 1937-ben, Magdi 1940-ben született. Férjem nagyon szerette őket, különösen Magdi volt a kedvence. Ha csak tehette foglalkozott, játszott velük. Gabi 1943-ban hatéves korában ment első osztályba. 1944 őszén megszűnt a magyar iskola, amikor az oroszok bejöttek, oroszul indították. 1945 őszétől megnyíltak a magyar iskolák, de a gyerekeknek meg kellett ismételni az osztályt.

Hogyan vitték el háromnapos munkára?

•1944. november 13-án a városban öles betűkkel, magyar nyelvre lefordítva jelent meg a Városparancsnokság parancsa, mely szerint jelentkezni kellett a magyar nemzetiségű férfiaknak 18-50 éves korig. Félelmetes volt, hogy azt ígérték haditörvényszék elé kerül, aki nem jelentkezik. A férjem leszerelése után visszament dolgozni a malomba, mint főkönyvelő, a malom munkásai felmentést kaptak, mert munkájukra szükség volt. Férjem 1944. november 19-én munkába ment. Nem jött haza ebédelni, majd délután jött egy ember, akivel sikerült üzenni, hogy ha látni akarom menjek a Bocskai utcai iskolához. Az történt, hogy a malomban megjelentek az orosz katonák, egynéhány ember kivételével összeszedték a magyar férfiakat és egyenesen a gyűjtőhelyre vitték őket. Estére mentünk el a gyerekekkel, Gabi akkor hét, Magdi négy éves volt. Szerencsére kiengedték az iskola kapujához, akkor mondta, hogy háromnapos

volt. Szerencsére kiengedték az iskola kapujához, akkor mondta, hogy háromnapos munkára viszik őket. Én nagyon sírtam, vigasztalt, hogy ne sírjak, biztosan hazajön. Akkor adta ide a jegygyűrűt és a karóráját, mert tudta, hogy úgy is elveszik. Ilyen szomorú Erzsébet napot még nem értem meg. Már 50 éve, de Erzsébet napon még most is mindig sírok. Ez a nap egy nyolc évig tartó, de nagyon boldog házasságnak vetett véget. Másnap november 20-án kísérték őket az állomás felé, mentünk utánuk. A városon keresztül vonult a hosszú csapat, melynek se eleje se vége nem volt. Meglátuk a sorban, odaszaladtunk a gyerekekkel, de egy katona nagyot ütött rajtam és nem engedte odaadni amit készítettem. A gyerekek akkor látták utoljára édesapjukat.

Nagyon nehéz időszak következett. Nem dolgoztam sehol, terhes voltam harmadik gyermekünkkel. A malomból időnként hoztak egy kis lisztet és pénzt is. Nagyon nehezen éltünk. Szüleim már nem éltek, nem nagyon volt aki segítsen rajtunk. Férjemmel együtt vitték el öcsémet, Bélát is. Béla még nőtlen volt, menyasszonya Irénke segített valamikor. Másik öcsém, Sanyi Ungváron dolgozott. Neki sikerült itthon maradni. Legidősebb nővérem, Erzsébet, ezen a télen halt meg gyermekszüléskor (nem volt idejében orvos) másik két testvérem Magyarországon élt.

Nehéz visszaemlékezni ennyi idő után pontosan az eseményekre. Megtudtuk, hogy Szolyvára vitték őket, ott van a nagy gyűjtőtábor, ahol ideiglenesen, amíg nem viszik tovább, tartják az embereket. Aki az asszonyok közül tehetette, megpróbált eljutni Szolyvára.

Mikor és honnan kapta az első levelet?

•Már nem emlékszem ki hozta az első kijuttatott cédulát, amelyet november 26-án írt a férjem, csak arra emlékszem, hogy szaladtam Krajnik Sándornéhoz, hogy vigyen el egy kis csomagot férjemnek, de sajnos már elmentek néhány asszonnyal. Borzasztó volt elolvasni, hogy milyen körülmények között kell ott lenniük, hogy rengetegen vannak egy istállóban és hogy csak kétszer egy nap kapnak vízben főtt paszulyt.

Drága Juliám! XI. 26

Hála Istennek a bajokat leszámítva egészségileg jól vagyok, csak az élelmezés nagyon gyenge. Kétszer kapunk egy nap enni, de mióta itt vagyunk minden nap paszuly leves volt. Remélem nincs semmi bajotok, adja a jó Isten ne is legyen soha. Voltál a malomban és kaptál-e pénzt? Kik vannak a malomban? Eddig még nem dolgoztunk semmit, a hegyi laktanyában egy istállóban vagyok sokad magammal. Ha küldsz valamit, a kis táskát is küld el, szükségem volna rá, küldj egy kis sót és kenyeret, tüt, cernát, lábost, kanalat, dohányt, egy pár méter vastag spárgát, ha van rá pénzed végy egy kis szalonnát, jó lenne sütni, 1/2 kg elég. A csomagot a Széchenyi utcába viidd Krajnik Sándorékhoz 8. sz. alá, onnan elhozzák. Bani Pali is itt van. Szólj be hozzájuk. Széchenyi út 67. alatt laknak.

A gyerekekkel együtt sokszor csókollak

Géza

Drága Juliám!

Egy cédulát már küldtem, de írok újra. Küldj egy lábost és kanalat, mert amit hoztam eltört, dohányt is küldj és valamilyen papírt cigarettának. Egy kis kaját és a katona nadrágot és pulóvert is küld el. Csók.

Géza. Írj!

Összesen 9 levél jött a Szolyvai haláltáborból. Beszéljen az eseményekről, a levelek történetéről.

•Elhatároztam, hogy más asszonyokkal együtt én is elmegyek Szolyvára, viszek ennivalót amit össze tudok készíteni és meleg ruhát meg amit kér a levelekben. December első napjaira tudtuk megbeszélni az utat. Vonatok nem jártak, szekeret nem tudtunk fogadni. Szerencsére a vasúton magyarok dolgoztak és mondták, hogy egy

tehervonat megy Szolyvára, fát szállít. Megígérték elvisznek, persze a nyitott vagon tetején, a fán. Közben megkaptam a november 30-án írt levelét. A szívem fáj, hogy a többiek már kaptak itthonról valamit és az én férjem még nem, de már meg volt beszélve az út.

Drága Juliám! 1944. XI. 30

Még itt vagyunk Szolyván és talán nem is megyünk tovább. Azt halljuk, hogy rövidesen haza engednek bennünket felvidékieket, bár adná a jó Isten minél hamarabb.

Küldtem már 3 cédulát Neked, megkaptad? Kértem, hogy küldj egyet mást, eddig még nem jött semmi. Azok akikkel egyszerre küldtem a cédulát már kaptak csomagot, az a Krajnikné hozta szekeren akiről írtam, hogy Te is oda vidd. Gondolom, hogy nem kaptad meg a cédulát vagy későn és nem volt időd készíteni valamit. Még eddig mást mint paszulylevest nem kaptunk enni, azt is naponta kétszer. Ha tudsz valakit, hogy jön ide, küldj vele levelet, had tudjam mi van veletek, remélem nincs semmi bajotok. Igaz, hogy már csak karigazgatás van Beregszászban? Úgy halljuk itt, hogy sorozni fognak bennünket a cseh hadsereg részére, még ez volna a jobbik eset.

Vajda Béla és Bani Pál kínáltak meg egy kis hazaival amit kaptak. Rajtuk kívül még sokan kaptak csomagot. Bosznai is itt van, ő is várja, hogy kapjon valamit otthonról, de még eddig nem jött semmi neki sem.

A jó Isten vigyázzon reátok. Szeretettel csókollak a gyerekekkel együtt

Géza

Aki elviszi ezt a levelet attól érdeklődj ki jön és azzal küldj Te is valamit.

A vagon tetején a fákat egy kisé összeraktuk, úgy védtük magunkat a decemberi hidegtől. Csonttá fagyunk mire megérkeztünk, de semmit nem bántunk csak láthassuk őket. Attól is féltünk kellett, hogy oda tudjuk-e adni a csomagot. Szerencsém volt, a csomagot a katonák átvették és a férjemet is láttam néhány percre. A drótkerítésen keresztül tudtunk egy kicsit beszélgetni. Akkor mondta hogy nagyon jó hogy hoztam valamit enni, mert már 5 napja nem kaptak egy falat kenyeret sem. Akkor már férjem nagyon le volt fogyva. Addig sose volt beteg, mindig pedáns volt, most gondozatlan és beteges volt a kinézete. Tisztálkodni nem tudtak, a hideg padlón aludtak, enni alig kaptak.

Drága Julikám! 1944. XII. 4.

Nem tudom, hogy itt voltál-e még amikor a zsákot kiküldtem, mert elég sokára kaptam meg a csomagot azután hogy beszéltem veled. Írtam egy cédulát is, de elfelejtettem örömben megírni, hogy Szabó Kálmán már nincs itt az ő csapata elment tovább valahova és így Szabó Árpád vette át a csomagot és ő kért, hogy írjam meg ezt Neked, hogy mond meg Ilonkának és azt is, hogy a zsákot is megtartja mert nincs hátizsákja, tudasd majd Ilonkával. Nagyon jó minden amit küldtél és éppen jókor jött, mert már 5 napja nem kaptunk egy falat kenyeret sem. A felét a holminknak átadtam Bélának, ő is megörült neki. Csak Téged sajnállak nagyon, hogy ezt a hosszú utat megteitted és fáj, hogy még csak meg sem csókolhattuk egymást és nem beszélhettük ki magunkat, pedig nagyon sok kérdezni valóm lett volna, hogy mi van otthon és hogy mint vagytok, ha tudsz valakit, hogy jön küldj egy hosszú levelet, csak úgy kell eldugni, hogy ne találják meg, mert minden csomagot átmotoznak és a levelet és italfélet kivesszik. Az enyémben a levelet nem vették észre így megkaptam, csak sajnós a tejet kivették, úgy látszik nem nézték mi van benne, de mivel üveg volt, hát nem hagyták meg. próbáltam utánajárni hátha megkapom, de nem sikerült, pedig nagyon jó lett volna, más meg volt minden. Bosznainét keressd fel az ő urához fog jönni Balázsi a korcsmáros annak is itt a fia és már ő hozott egyszer Bosznainak is csomagot. Nekem elég, ha küldsz egy kis kenyeret, ha van még egy kis marmaládét is, egy kis krumplit, jó lesz sütni. Itt van Pálóczi Sanyi is. Akkor találkoztam vele amikor a csomagot

kaptam, megkínáltam őtet is, azt mondja Sanyi Ungváron maradt, újságírónak csapott fel és így nem hozták el, szerencséje van. Mi van azokkal akik ruszinnak és csehnek vallották magukat, nem kellett ezt igazolni? Mi újság a malomban, kaptál tőlük pénzt? Sajnálom szegény Gabikámat, hogy oroszul kell tanulnia, hogy megy neki, gondolom nehezen, ki tanítja? Magdikám mit csinál, emleget-e engem? A rokonságot és ismerősöket csókolom és üdvözlöm. A jó Isten vigyázzon rátok. Szeretettel csókollak mindnyájatokat

Géza.

Megfázva, betegen érkeztem haza. Szerencse, hogy öcsém mennyasszonya ott volt a gyerekekkel és segített.

A következő levelet december 11-én írta. Abban írta, hogy beteg, hasmenése van. Sajnos majdnem mindenki megbetegedett, mert a Latorca vizét használták ivóvízként, amibe belefolyt a szenny. Minden levele után napokig sírtam. Ebben a levelében is írta, hogy 600-an vannak az istállóban és még egy kis szalma sincs alattuk.

Drága Juliám! Hétfő, XII. 11

Ha még nem küldtél eddig csomagot, hát ne is küldj, mert szombaton jött Árvay Gézának, de ő közben hazament a lába végett és így én vettem át az ő csomagját, tehát van mit ennem, csak az a baj, hogy étvágyam nincs. Sajnos elkapott a hasmars, mint majdnem mindenkit és így nem is szabad ennem, lehet mondani, hogy csak teán élek, ezt kaptunk is egy párszor, cukrot is kaptunk minden nap. Teát vettem kenyérért egy zsidó fiutól kb. 5 dkg-ot, méghozzá orosz és így van mit főzni. Ha majd küldsz csomagot süss egy kis kekszet jó lesz cukor nélkül is, a hasmenés ellen is jó.

Még most sem tudjuk, hogy mi lesz velünk, az hírlik, hogy rövidesen hazamegyünk, de hogy mikor lesz csak a jó Isten tudja. Lassan tönk्रे megyünk mindnyájan a rossz élelmezés és a rossz fekvőhely végett. Mi például egy istállóban vagyunk 600-an, elhiheted nem valami kellemes, legalább volna szalma alattunk, de nincs és így ruhástul alszunk.

De bízom a jó Istenben, hogy hazasegít egyszer hozzátok és akkor minden jó lesz. Szeretettel csókollak mindnyájatokat

Géza

Karácsony előtt Irénkével együtt készültünk menni hozzájuk. A gyerekeket elvállalta a szomszéd asszony. Mivel öcsém is beteg volt, próbáltunk gyógyszereket is keríteni. Sikerült szénport és más gyógyszert szereznünk. Az út most is nagyon nehéz volt. Sikerült egy szekeret megfogadnunk, nagyon nehezen tudtuk a pénzt összeszedni rá, de nem bántuk csak menjünk. A csomagot be is tudtuk küldeni, de őket nem láttuk. Akkor már nagyon sok beteg volt a lágerben. Nagyon nehéz volt az út. A fagyos, göröngyös úton összefagyva értünk. Nekem a terhességemre nagyon rossz volt a rázás és a megfázás és még nem is láthattam.

Eljött az első olyan Karácsony, amikor nem voltunk együtt. Sanyi öcsém eljött Ungvárról, hozott a gyerekeknek egy kis ajándékot meg nekem valamennyi pénzt, hogy tudjunk élni. Nagyon szomorú volt a Karácsony, imádkoztunk és csak róla, férjemről beszélgettünk. Karácsony után kaptam meg a december 27-én írt levelét. Abban írta le, hogy töltötték őket ott a lágerben a Karácsonyt. Ebben a levélben írta, hogy tifusz járvány van a lágerben és 1945. január 5-ig zárlat alatt van a láger. Mindig abban hitt, hogy hamar haza engedik őket.

Drága Juliám! Szerda, XII. 27.

Elmúlt a karácsony is és még mindig nincs szabadulás, sajnos nagyon szomorú volt a karácsonyunk, ilyen még nem volt, eddig ha voltam is sokat távol tőletek Karácsonykor azért mindig együtt voltunk. Szent estén énekelünk és imádkoztunk sokat és haza gondoltunk mindnyájan szeretteinkre, én sokat sírtam és elgondoltam, hogy

mint az előbbiek voltak mikor együtt lehattunk mindannyian, de bízom a jó Istenben, hogy több ilyen szomorú karácsonyunk nem lesz. Itt most az a hír járja, hogy alakult egy vörös magyar kormány és az fog felettünk intézkedni rövidesen, úgy halljuk, sorozni fognak 45 évig és aki beválik az katoná lesz a vörös magyar hadseregben, még ez is jobb volna mint itt ahol most vagyunk, mert mint katonák jobb ellátást kapnánk és szabadabb az ember nem pedig fogoly mint itt és legalább a családjainkról is gondoskodnak valamennyire. Most itt sajnos tifusz járvány van és így zárlat alatt vagyunk január 5-ig, ekkor feloldják a tábor ha több megbetegedés nem történik, tehát hazamenésről csak jan. 5 után lehet szó. Hála Istennek már jobban érzem magam, naponta csak egyszer van székeletem, igaz hogy még híg de legalább nem kell szaladgálnom. Az étvágyam is jobb és az a szerencsém, hogy mindig van aki valamivel megkínál. Szent este például sonkát ettem, első nap reggel szintén, délben töltött káposztát este rántott csirkét és közben süteményt is, de szívesebben ettem volna akár mit csak otthon lehettem volna köztetek. A két ünnepnap máskülönbén úgy telt el mint a többi napok, hajtották az embereket fáért a hegyre még jó, hogy nekem nem kell mennem mert századírnök vagyok és így mentesítve vagyok a munka alól. Béla is jobban érzi magát úgy látszik, hogy a szénpor használt mindkettőnknek, csak neki most egy rossz foga van gyulladásban és fáj és meg van dagadva az arca. Te és a gyerekek hogy vagytok, nem vagytok betegek remélem, hogy érkezettek haza innen Irénkével? Ha tudsz valamit nekünk készíteni, de csak olyat amiért nem kell pénzt kiadnod, mert tudom, hogy az kevés van, akkor Irénkével küld el, könnyebb neki jönni, mint neked és remélem vállalkozik is rá. A napokban sikerült egy levelet kijuttatnom remélem megkaptad. Gabika jár még iskolába? mert úgy hallottam, hogy a magyar gyerekeket nem engedik jární, igaz ez? Juliám megkérnélek, hogy küldj egy kis befőttest és egy üveg paradicsomot ha be tudnád úgy csomagolni hogy ne törjön össze, nagyon jó volna itt az ilyesmi. Többet egyelőre nem írok mert talán most már ki is tudom juttatni. Románszkiról és Kovács Kálmánról nem tudok semmit, csak annyit, hogy itt nincsenek elvitték innen őket munkára valahova. Szeretettel csókollak a gyerekekkel együtt hű férjed

Géza.

Küldj egy kis írópapírt és olvasnivalót, de azt dugd el jól mert kiveszik és a levelet is dugd el valami doboz fenekére az ennivaló alá. Csókol Géza.

Baksa Pista is meghalt.

A következő levelen csak az van írva, hogy vasárnap, de tartalmából ítélve ez a levél a december 27-i után íródott. Akkor Irénke volt ott, ő vitte a csomagot. Nagyon rossz kosztot kaptak akkor már a lágerben. Ha otthonról nem tudtunk volna nekik valamit küldeni, biztos éhen halnak. Ebben a levélben is írta, hogy már egy hete nem kaptak cukrot.

Drága Juliám! Vasárnap

A csomagot megkaptuk rendben nem hiányzott semmi a cédula szerint. Elosztotunk Bélával, a káposzta nagyon finom volt felmelegítve paradicsommal leöntve aztán a fasiozott volt még nagyon jó meg a hurka, hála Istennek az étvágyam újra rendben van és jól érzem magam, csak most az a baj, hogy már nem nagyon van mit enni. Nagyon örülök, hogy nincs semmi bajotok nem vagytok betegek hála Istennek érte. Sanyitól nagyon szép, hogy gondolt Reátok legalább van egy kis pénz és a gyerekeknek is örömet szerzett Karácsonyra az ajándékokkal. Mamának köszönöm a süteményt, csókolom őket. Tibiről és Dezsőről nincs semmi hír? Sanyiról mit tudsz beteg még? Most itt lehet jelentkezni az új magyar hadseregbe, persze jelentkezniünk majd nem mind, csak innen szabadulhassunk, katonának csak jobb lesz ott legalább rendes koszt van és az elszállásolás is más és remélhetőleg nem tart már sokáig a

háború és aztán nyugodtabb lesz az életünk. Béla szegény rossz bőrben van lázas már 5 napja és alig eszik valamit, ma megy a gyengélkedőre, jó volna ha bent tartanák ott jobb helyen volna mint itt az istállóban a földön, de hiába beszéltem neki eddig nem akart menni, pedig neki lett volna jobb.

Juliám ha hozol csomagot hozz valami kész főtt holmit, amit itt meg lehet melegíteni pl. túrós vagy káposztás haluskát, hidegen papírba is lehet csomagolni, egy kis levest üvegben, savanyúságot, ha húst hozol fasírozottat hozz apró darabokba sütvé, kenyeret kettőt és ha még van paradicsomot, egy kis krumplit, jó volna egy kis székelygulyás, a malomból kérj részemre egy üveg olajat és egy zacskó pucolt magot.

* A zsákokat és edényeket sajnos nem tudom haza küldeni, mert ezeket mind elveszik éppen ezért amit csak lehet papírba csomagolj, kérj a malomból papírt és rendes zsákot majd visszaviszem, mond, hogy nekem kell csomagolni bele. Juliám, ha még eszedbe jut valami amit főzve lehet hozni, akkor hozz, de csak úgy ha nem magatoktól vonod meg.

A jó Isten áldjon meg benneteket és vigyázzon reátok. Szeretettel csókollak mindnyájatokat Géza.

Béla is csókját küldi Irénkének is.

A szomszéd Károlylát mi van, ott van még? Szegény Bözsit sajnálom, gondolom, hogy milyen nyugtalan.

Cukrot egy hete nem kaptam. Így sem kávét sem teát nem iszom. Küldj egy tinta ceruzát ha van otthon és papírt. Borspótlót és ha van paprikát is csomagolj.

Januárban még egyszer voltam Szolyván. Akkor Munkácsig egy szekeren, Munkács-tól tehervonattal mentem. Sajnos akkor sem sikerült látnom. Próbálkoztunk az asszonyokkal felmászni a hegy oldalán, hogy láthassuk őket, de az orosz katona észrevette és majdnem lelőt. Így csak beküldeni tudtuk a csomagot.

Mikor kapta az utolsó levelet?

•Ezután még két kis cetlit kaptam a férjemtől. 1945. január 19-én és január 20-án írta. Ebben írta, hogy több csomagot ne küldjek, mert vasárnap vizsik el őket Szolyváról, hogy hova, nem tudják. Csak akkor tudják meg, mikor megérkeznek. Csak abban reménykedett, hogy olyan helyre kerülnek, ahonnan küldhet levelet és kaphat hírt itthonról.

Béla öcsém sajnos tifuszos lett, de ennek köszönhető, hogy elengedték. Mint a csontváz olyan volt, amikor hazakerült. Én gondoltam, kezeltem, csak a jó Isten mentett meg engem és a gyerekeket, hogy nem kaptam meg a betegséget. Férjem is beteg volt már akkor, ő is bement az orvoshoz, kérte, hogy engedjék haza, de az orvos kidobta: még nem olyan, mint egy csontváz.

A január 20-án írt kis levél, amit valami zsíros papírra írt (biztos már nem volt papírja) volt az utolsó tőle kapott hír.

Drága Juliám! Péntek 19-én

Hónap megyünk el Szolyváról, hogy hova nem tudjuk. Csomagot ne küldj többet. A jó Isten áldjon meg benneteket és vigyázzon rátok. Szeretettel csókollak a gyerekekkel együtt

Géza.

Drága Juliám! 20-án szombat

Hónap elmegyünk Szolyváról, csak sajnos nem tudjuk hova. Tegnap is elment 1000 ember. Egyes verziók szerint ki az országból, más szerint Munkács és harmadik szerint Ungvár felé, de hát ez egyik sem biztos. Azt is hallottuk, hogy 400-anként leszünk elosztva üzemekbe bent az ország területén, sajnos ezt mind csak akkor fogjuk tudni ha megérkezünk rendeltetési helyünkre. Csak legalább onnan is tudnánk küldeni levelet és otthonról is kaphatnánk hírt. Gondolom Béla milyen boldog, bár

nekem is sikerült volna haza jutni. Voltam én is felülvizsgálaton, de kidobott az orvos, mert nem vagyok olyan egészen mint a csontváz, meg aztán szerencsétől is függ, kinek hogy sikerül, nekem sajnos nem sikerült. De remélem a jó Isten csak haza segít engem is Hozzád és a két drága gyermekemhez.

Ezeket az edényeket Nagy Szilárd megigérte, hogy hazajuttatja, nem mind a miénk, de majd ha haza kerülünk ki-ki megkapja a sajátját. A jó Isten óvjon meg benneteket minden bajtól és rossztól és adjon mindnyájatoknak jó egészséget.

Szeretettel csókollak drága gyermekeimmel együtt

Géza.

Bélának üzenem viselje magát rendesen.

Hogyan jutott tudomására férje halála?

•Majd csak azoktól, akiknek sikerült hazajönni, tudtam meg, hogy férjem már az úton nagyon beteg volt. Gyalog hajtották őket Szolyvárról Novij Szamborba. Ott volt egy nagyobb gyűjtő- és elosztó tábor. Tél végén, tavasszal lassan kezdtek hazatérni a lágerből az emberek. Mi asszonyok a gyerekekkel együtt minden nap jártunk a vonathoz. Marhavagonokban jöttek az emberek, de az én Gézám nem jött. Egyszer hazajött unokatestvérem, Lőrincz Bertalan, ő mondta, hogy ne várjam haza Gézát, mert még Novij Szamborban meghalt. Láttam, amikor a csonttá fagyott hullákat egy nagy gödörbe dobálták. Férjemnek szép bőrkabátja volt. Egy orosz katona húzta le róla, amikor unokatestvérem észrevette, hogy a belső zsebében van valami, megkérte a katonát hadd vegye ki, mert neki ez rokon. Megengedte. Néhány levél, amit én írtam és egy fénykép volt az, amelyen én vagyok a két gyerekkel. A fénykép megvan ma is, a levelek sajnos elkallódtak. A képen ma is látszik, hogy megviselt, megtört egy kicsit. Ezeket unokatestvérem hozta haza. Így hittem el, hogy soha nem tér haza.

Milyen volt az élet ezután?

•Beteg lettem, a téli megfázások, a székéren rázkódás megtette a hatást. Meghalt a magzatom, három hétig holtan hordtam, alig tudtak megmenteni. Kis fiú lett volna a harmadik gyermekünk.

Közben Sanyi öcsém Magyarországon kapott állást, nekem is talált lakást és állást, de akkor én még vártam haza a férjem, biztos voltam benne, hogy hazajön. Nem tudtam elhinni, hogy meghalt. Amikor megtudtam, hogy nem jön haza, már lezárták a határt. Itt maradtam két kis gyermekkel és nagyon beteg testvéremmel. Hála Istennek testvérem meggyógyult, de egész hátra levő életében hordta a láger nyomait.

Hivatalos igazolást arról, hogy férjem a lágerben pusztult el soha nem kaptam. Amikor később a fiam iskolai tandíjfelmentéséhez szükséges lett volna az igazolás, hogy egyedül neveltem a gyerekeket, kerestettem a Vörös Keresztes keresztül, de azt a választ kaptam, hogy az első időkben még nem volt nyilvántartás az elhunytakról.

Hogyan élt a család?

•Nagyon nehéz beszélni azokról az időről, a bánat és a megélhetési gondok olyan nagyok voltak, hogy ma csodálkozom, hogy bírtam ki. Erőt adott az, hogy fel kellett nevelnem két gyermekemet, meggyógyítani beteg öcsémet. A tartalékaink elfogytak, a malomból is lassan elmaradt a segély. Ennünk kellett, a gyerekeknek ruhára és cipőre volt szükségük. Az volt a szerencsém, hogy nagyon szép kelengyém volt: hímzések, ágynemű, asztalnemű és sok szép ruhám. A falun még több volt az élelem és nekem voltak ismerőseim. Lassan nagyon sok mindent cseréltem élelemre. A gyerekágyért egy zsák krumplit kaptam. Magdika nagyon megsíratta egy piros mintás szoknyámat, de egy libát kaptam érte.

A Lehel utcai házát, amiben laktunk, a hatóság nagynak találta számunkra. Először egy orosz repülő hászpárt költöztetett a fél házba, majd egy poltavai ukrán patikusnőt, aki amikor utazott haza, megszabadított a még megmaradt holmimtól. Keserves

időket éltünk. Munkát kellett keresnem. Ez nagyon nehéz volt kis gyerekek mellett. Az embereknek nem volt se ideje se kedve a kézimunkázáshoz.

1946. március 1-én sikerült elhelyezkedni a Beregszászi Ruhagyár bedolgozó munkásaként. Haza adták a kiszabott anyagot és otthon kellett megvarrni. Nagyon nagy volt a terv, nehezen lehetett teljesíteni és úgy is nagyon kevés fizetést kaptunk, de legalább a legfontosabbra jutott. Két évig dolgoztam a gyárban, amikor megszüntették a bedolgozást. Három műszakban a gyerekek miatt nem tudtam dolgozni. Így munka nélkül maradtam.

Már mind a két gyerek iskolás volt. Az iskola mellett zeneiskolába is jártak: Gabi hegedűn, Magdi zongorán tanult.

Három hónap múlva újra dolgozni kezdtem. A kórház szemészeti osztályán mint takarítónő. Nagyon nehéz volt, csak nyolc hónapig bírtam. Aztán 1949-től a Villanytelepen pénztáros voltam egész a nyugdíjba vonulásig.

Gabi nagyon tehetséges hegedűs volt. Az általános iskola befejezése után az Ungvári Zeneművészeti Szakközépiskolában folytatta tanulmányait. Itthonról nem tudtam segíteni, ezért az első évben elvállalta az iskola fűtését. Második évben már nem fűtött, mert a hegedű tanára tanítványokat keresett neki. Még haza is adott valamennyit a fizetéséből. A szakiskolát kitüntetéssel végezte el és utána a Lembergi Konzervatóriumban tanult tovább. Ott már a második évtől a Lembergi Szimfónikus zenekarban dolgozott, így tanulásához megkereste az anyagiakat. A konzervatórium elvégzése után a Lembergi Állami Operaház zenekarában dolgozik. Ma a zenekar szólamvezető hegedűművésze.

Magdi pedagógus. Pedagógiai gyakorlatát korán kezdte. Még csak negyedikes elemista volt, amikor már tanítványai voltak. Néhány tőle egy-két évvel lejjebb tanuló gyerekek segítettek a tanulásban, ezért kis fizetést is kapott. Az Ungvári Egyetem matematika karát végezte el és mint matematika tanár dolgozik.

Tőlem sokan megkérdezték, hogy tudom taníttatni mind a két gyereket. Erre csak azt mondom, hogy a tehetséges gyerekek megérdemlik, hogy megtegyünk mindent a tanulásukért. Az én gyermekeim soha nem követelődtek, igyekeztek maguk is megteremteni az alapot a tanulásukhoz. Szerényen éltünk. Minden örömöm bennük volt és van ma is.

Hogyan él ma egy nyugdíjas nagymama?

• Mióta nyugdíjas vagyok újra foglalkozom iparművészettel. A nyugdíjam nagyon alacsony, így kézimunka előrajzolással, művirágok készítésével egészítem ki a nyugdíjamat.

86 éves vagyok, de még mindig dolgozom. A kis kertemet egyedül művelem meg. Kell a mozgás. Nagyon szeretem a természetet, az idén is többször voltam gombázni az erdőben.

Büszke vagyok gyermekeimre, boldog vagyok, hogy harmonikus családi életet élnek. Négy unokám van. Kettő már befejezték az egyetemet, kettő még tanul. Egyik Debrecenben az Agrártudományi Egyetemen, a másik a Lembergi Konzervatóriumban. Öt dédunokám is van.

Bagu Balázs – Tuba Géza

A bántai római gát

Várpalota és Öskü között, a keleti-Bakony meredeken lebukó déli lábánál fekvő völgytető neve Bánta, hegyek, dombok karéjába fogott lapos medence. Itt törnek felszínre a hegység karsztvízei bővizű forrásokból (helyi néven: kutakból). Az ösküi-bántai források összefolyásából keletkezett Péti patak a Péti dombok lábánál, a Péti völgyben veszi útját a Sárrét, a Séd felé.

A rómaiakat nyilván vonzotta ez a friss vizű medence. Már az első században megtelepedtek itt. A földeket fölszántották, bevetették, a déli domboldalakon szőlőt telepítettek. De a mezőgazdálkodáson kívül kőbányászattal is foglalkoztak. A jól formálható bántai homokkővet bányászták, fejtették a Börhegy (Bérhegy) lábánál lévő kőfejtőben. Ez a kiváló építőanyag keresett volt a nagy építkezéseken.

Ebből a „bántai kőből” faragták a bántai völgyzáró „Római gát” hatalmas kváderköveit. A méretre hasított, csiszolt, négyszögletes kőtömböket pontosan egymáshoz illesztve építették meg az ösküi-bántai bővizű források vizét felduzzasztó 205 m hosszú és 5 m magas gátat. Így 2-3 km²-nyi tó keletkezett a bántai völgyteknőben.

A gátnak csak az észak-nyugati, duzzasztó oldalát kellett biztosan záró, erős fallal megépíteni, mivel így állhatott ellen a Bakonyról lezúduló, viharos erejű, vad szelek felkorbácsolta hullámoknak. A másik oldalon erre nem volt szükség, ezt földdel töltötték fel.

A gát középső részén lévő áteresszel és zsilippel lehetett szabályozni a tó vízszintjét. Két boltozatos átereszt láthatunk egymás közelében. A nyugatra eső, mélyebben fekvő, régebinek tűnik. Az átereszek körüli falazaton későbbi átépítés nyoma észlelhető.

Ez a duzzasztómű a rómaiak okos vízgazdálkodásának helyi emléke. A tóból kifogott halakkal étrendjüket gazdagították. A hegyek ölében ringó, napfényes víztükrök hullámai mediterrán tájak hangulatát idézhették az idetelepült rómaiaknak. Boldogan fürödhetek és hajókázhattak.

Az Aquincumból Inotán át Róma felé vivő kövesút egyes kutatások szerint a tó északi partján, a hegység lábánál, a római kőfejtő mellett vezetett. De minden valószínűség szerint a Cser erdő dombja és az Ösküi dombok közti, Péti patak völgyét áthidaló Római gát tetején is út vitt. A ma 8. számú főút is a gáton halad át.

„Minden út Rómába vezet” állítja az évezredek mondás, és az Inotán, Bántán át haladó, kövezett római főút is oda vitt. Azt azonban nem tudjuk biztosan, hogy kik építették ezt az utat. Valószínűleg római katonák, akik aztán húsz-huszonöt éves katonai szolgálatuk után, mint veteránok földet kaptak a környéken, letelepedtek, családot alapítottak. Lehet, hogy a bántai kőfejtőben is dolgoztak római katonák, de az is elképzelhető, hogy rabszolgák, vagy bennszülött, pannon bányászok végezték ezt a nehéz munkát. Az is megválaszolatlan kérdés, hogyan szállították a kőtömböket a gátépítéshez. Az bizonyos, hogy a Római gát városunk környékének különleges kincse, közismert, de elhanyagolt műemléke. Római eredete valószínű, de nem bizonyított. Ellene szól a *bánta* elnevezés. Elképzelhető, hogy a középkori ösküi várbirtok hatalmas ura: a *bán* építtette – vagy talán inkább: a pusztuló „római gátat” átépíttette –, s így keletkezett a „bán-tó”, vagyis: bánta. A várpalotai népmonda is középkorinak tartja Mátyás király és Beatrix királyné a tóval kapcsolatos játékos fogadásából eredeztetni a tó nevét: a királyi felség „bánta”, hogy elvesztette a fogadást.

RÓMAI TELEPHELYEK VÁRPALOTA KÖRNYÉKÉN

A bántai duzzasztómű tavát később kikeri tónak (lehet: kék erű tónak) is nevezték.

Az 1950-es években a források vizét földalatti csatornákon a Péti Nitrogénművekbe vezették. Azóta nincs tó. Ráadásul a Római gát földtöltésének déli oldalán az átereszen átzúduló víz hajtotta XVIII. századi, épségben lévő, emeletes malomépületet, a mellé épült kovácsüzemmel együtt a tanács 1970 táján elfogadható indok nélkül lebontotta. Holott kis ráfordítással idegenforgalmat szolgáló, látogatott műemlék-együttest lehetett volna itt teremteni.

Enélkül most a Római gát – e különleges, ritka műemlék – észrevétlen árválkodik az elvadult, tönkretett környezetben. Egy környezetet és múltat többre becslő, jobb világra vár.

Farkas Tibor

Felsőbíráskodás a Rákóczi-szabadságharcban

Egykorú irat a szabadságharc államának Fejedelmi Táblájáról

1707. januárjában a szabadságharc Szenátusának Rozsnyón megtartott ülésén a fejedelem javaslatot tárt a tanácsosok elé országos felsőbíráskodás létrehozásáról. Az indítvány oka a Habsburg állam-félben maradt felsőfokú törvénykezési szervek működésének hiánya volt. A fellebbvitelre váró ügyek sokasodtak, s a háborús viszonyok miatt a XVI. század második felében kialakult gyakorlat, az ítélőmesterek bíráskodása sem funkcionált. A felek jobb híján a fejedelmet halmozták el perorvoslati kérelmeikkel, tőle várták el az országos ítélkező fórumok pótlását. Egyidőben ezzel a pereskedő felek minden lehetőséget megragadtak ügyeik mielőbbi lezárására s egyéb helyettesítő fórumokat kerestek. Így például az 1705:7. articulus által felállított senatorialis deputatio munkája jobbára megbénult az áradatként rázúduló instanciáktól. Az actoroknak azonban várniuk kellett az ónodi országgyűlés törvényhozási intézkedéséig. 1707. június elsején hagyták jóvá a rendek a tábla felállításáról rendelkező 1707:12. törvénycikkelyt. A törvényhely a megalakítás terminusában a folyó év november elsejét jelölte meg. Ekkor azonban még nem kezdődhetett meg az ítélkezés. Berthóthy Ferenc és Kálmánczay István, a Tábla beiktatásával megbízott szenátorok csupán néhány assessor jelenlétét konstatálhatták. Így a törvényszék megalakítását elhalasztották.

Az 1707. esztendő végén a kassai kibővített szenátusülés (vagy ahogyan a korabeli szóhasználatban emlegették: a particularis conventus) sürgető határozatot fogadott el, mely újabb, s egyben végleges határidőként 1708. január 4-ét tűzte ki. Előzetes elképzelések szerint a beiktatáson a fejedelem is megjelent volna, hogy emelje az aktus fényét. Helyette Bercsényi Miklós fejedelmi helytartó várt néhány napig a vármegyék delegált bírúira. Végül azonban a március 5-i felesketésen már csak a két megbízott, Beniczky László és Gerhard György képviselte a központi hatalmat.

A Tabula Regni Judicaria első ítélkezési periódusában Korponán székelt. A tervek szerint – hasonlóan az octavialis bíráskodáshoz – évente két törvénykezési időszakot tartott volna a Tábla: Eperjesen és Korponán kereshették volna igazukat három-három hónapon keresztül Felső-, illetőleg Alsó-Magyarország perlekedői. Bizonyítékok csupán a korponai, tavaszi szakról álnak rendelkezésünkre (néhány keresetlevél, feljegyzések, s a Tábla megalakulásáról szóló irat, úgy is mondhatnám: szervezeti és működési szabályzat). A sárospataki országgyűlés újfent napirendre tűzte a legfőbb bírói fórum ügyét, s 1709 tavaszára Eperjesre rendelte a Tábla bírúit. Ez időszokról már nem maradt ránk ügyiratok.¹ Az Ország Törvényes táblájáról szóló irat az országos Levéltár G. szekciójában lelhető föl, a Rákóczi-szabadságharc levéltára, 23. II. 5. No. 3-5. alatt. S bár a szabályzatra Varga Endre a Levéltári Közlemények 1954-es évfolyamában már fölhívta a figyelmet, tudomásunk szerint mindezt még sem eredeti latin, sem pedig magyar fordítású szövegét nem tette közzé senki.

Korpona

Az úr 1708. esztendejében, március 3-án, a Zólyom megyei Korpona szabad királyi városban a fenséges Fejedelemlnek, Magyarország szabadságért szövetkezett karai és rendjei vezérének, s ugyanezen karok nemes Ítéltő táblájának a jelen instauráción hozott határozata, hogy kihirdetessék és deklaráltassék; miszerint:

¹ Bővebben lásd: *Mezey Barna*: A Tabula Regni Judicaria működése, 1707-1709. Levéltári Szemle, 1978. 3. sz. 669-683. old. – *Varga Endre*: A Rákóczi-szabadságharc történeti forrásai a bírósági levéltárak anyagában. Levéltári Közlemények 1954. 181. old.

Jóllehet az említett Ítélo Táblát a fent nevezett Fejedelemlennek és az ország szövetekezett karainak ónodi gyűlésén hozott 17. cikkely értelmében már az elmúlt, 1707. esztendő november 1-én, Eperjes szabad királyi városban kellett volna fölállítani, s az idézett artikulusnak megfelelően a hozzátartozó ügyek felülvizsgálatát, megvitatását és eldöntését először ugyanott a következő három hónapban, nevezetesen novemberben, decemberben és ez év januárjában, majd e három hónap elteltével itt Korponán további három hónapon át, nevezetesen folyó év február, március és áprilisban kellett volna lefolytatni, azonban, mivel az ország nemes vármegyéi által kinevezett ülnökök bizonyos okok folytán Eperjes városában a múlt év november elsején megjelenni nem tudtak, s így itt a szabad Ítélo Tábla fel nem állíthatott, ezért a múlt évi kassai részleges országgyűlés 1707. december 4-én kihirdetett határozatának megfelelően eldöntetett, hogy a mondott Tábla ülnökei folyó év január 14-ére ide Korponára megérkezvén, akár a tábla nevezett ülnökei valamelyikének távollétében is a Táblát fölállítják, s február 1-től április utolsó napjáig, folyamatos ülésezésükkel a perlekedőknek megnyitják az utat az igazsághoz.

Mely határozatnak megfelelően, noha maga a legfőbb kegyelmes Úr és Helytartója kívánták a mondott Táblát instaurálni, s ezért ökegyelmessége itt Korponán maga is méltóztatott megjelenni, azonban az említett ülnökök közül oly kevesen jelentek meg, hogy számuk Táblát nem alkothatott. Közben viszont az ország ügyei s a hadi ügyek ökegyelmességét innen elszólították, s ezért az említett Ítélo Tábla felállítását Beniczky László és Gerhard György nagyságos urakra, a fent említett Fejedelem és vezér, s a szövetekezett karok szenátoraira bízta.

Akik pedig, a fent megjelölt napon – noha a Tábla ülnökei közül sokan még most is, általunk ismert okokból távol vannak, azonban, mivel a jelenlevők elégséges számban vannak, hogy Táblát alkozzanak, ezért a Fejedelem és Vezér, valamint a Helytartó Úr utasítása szerint a Táblát fölállították és instaurálták a következők rendje s módja szerint:

Először: Az ónodi országgyűlés említett 17. cikkelyét végigolvastván, s értelmét kinek-kinek felfogásához mérten kifejtvén, végül az említett Ítélo Tábla alább név szerint megjelölt, itt Korponán jelenlévő ülnökeit, a táblai ülnökök számára határozatilag előírt esküforma szerint a fent említett megbízott szenátor urak feleskették. Amik lezajlása után

Másodszor: Mivel hogy az ónodi országgyűlés ugyanezen 17. artikulusa azt is elrendelte, hogy a táblai ülnökök maguk közül valakit, akit erre alkalmasnak ítélnék az Úrban, elnöknek válasszanak, dacára annak, hogy nem minden ülnök volt jelen, avégett azonban, hogy az ügyük kivizsgálását erősen vágyó, s a késlekedéssel együtt magukat nagy költségekbe verő pereskedők kívánsága kielégíttessék, s mivel az említett kassai határozat is megengedte, hogy az elnökválasztás egynémely ülnök távollétében is megtörténjék, ezért az említett szenátor urak által előírt és előadott forma szerint a szavazatokat összeszedtük, s a választás Szirmay András úrra esett, aki ily módon az Ítélo Tábla elnökévé választatott.

Harmadszor: A szavazatok összeszedésének előírt módozata szerint és a szavazatok többsége folytán Matyasovszky György urat az Ítélo Tábla nótáriusává tették. Mindkettőjük, ti. mind az Elnök Úr, mind a nótárius a megbízott szenátor urak által előírt forma szerint szent esküvel fölesküdtött hivatására.

Negyedszer: Jóllehet az említett táblai ülnökök ülésrendje alakulhatott volna a nemes vármegyék prioritási rendjének megfelelően is, hogy így az egyes vármegyék kiváltságai ebben is megmaradjanak, azonban, mivel az ülnök urak kölcsönösen jószívuval s tisztelettel viseltetnek egymás iránt, ezért ülésrendjük így alakult.

Az első helyet az elnök úr foglalja el, tőle jobbfelől a jelenlévő tizenhárom megyei ülnök közül az első helyen a gömöri Andrassy Mátyás úr, utána az ungi Ráty Gergely úr, majd a lipői Matyasovszky György úr, a nótárius, azután a bereg-ugocsi Bilkey

Miklós úr, és végül a borsod-hevesi Janka Péter úr; az elnök úrnak balsfelől az ország alsóbb részeinek megyéiből a honti Madocsány Miklós úr, utána a pozsonyi Mérey István úr, majd a lipői Luby Gergely úr, azután Kvassay István úr Bártfáról, Komáromból és Esztergomból, Ebeczky Tamás úr Zólyomból és Turócból, Raiman Ádám úr Trencsénből, Szarvas Mihály úr Nógrádból és Pestből, Maithény János úr Nyitrából és végül Zoneska László úr Árva vármegye küldötte foglal helyet, azonban annak kinyilatkoztatásával, hogy ez a mondott megyének semmiféle sérelmét nem okozza, s hogy a diétális üléseken is megszokott prioritási rend úgy most, mint a jövőben ép és sértetlen marad. A távollévők megérkezte után pedig a módosított ülésrend sértetlen marad.

Ezeket ily módon elvégezvén, őfejedelmi Fensége hiteles törvényszéki pecsétjét, az említett ónodi országgyűlés artikulusaival egyetemben a megbízott szenátor urak az imént választott elnök úrnak megőrzésre átadták, azzal az instrukcióval, hogy az Elnök Úrnak joga hivatala tekintélyével élnie, s amikor szükséges, üléseket összehívnia.

Ötödször: Mivel pedig nem egy táblai ülnök a mostani restaurációról elmaradt, rájuk vonatkozóan, ha megjelennek, a megbízott szenátor urak és a fent nevezett táblai ülnökök azt a határozatot hozták, hogy ezek, miután a Táblánál megjelentek, s távollétüket igazolták, eskütételre a Fenséges Fejedelemhez, vagy a Helytartó Úrhoz utaltassanak a Nemes Tábla megjelenésüket igazoló és megjelenésük idejét feltüntető bizonyítványával.

Hatodszor: Felvetődött a kérdés, hogy vajon a Táblához fellebbezés útján kerülő ügyekben kell-e küldeni idézést vagy nem. Ezzel kapcsolatban az említett megbízott szenátor urak egyetértésével, sőt sürgetésére az a határozat született, hogy mivel a Tábla felállításának megtörténtéről még nem mindenki tud, ezért az igazságossággal az van összhangban, ha az ilyen és hasonló fellebbezéses ügyekben a Tábla idézést küld a megyékhez, hogy ezzel az érintetteket, mind a fellebbezőt, mind a fellebbezettet figyelmeztesse, hogy rögtön április elejétől viselje gondját jogainak. Az említett fellebbezési ügyek ut. végre felülvizsgálatra kerülnek, s ha valamelyik fél nem jelennek meg, s ügyét elveszti, azt saját távolmaradásának tulajdonítsa.

Hetedszor: Minden kiadmány őfejedelmi Fensége neve alatt, a jelentésekben megszokott formában kerüljön kiadásra. E kiadmányok stílusát is, melyet itt rögtön egyeztethetünk, az említett megbízott szenátor urakkal közösen elfogadtunk.

Nyolcadszor: Minden törvényszéki kiadmány cikkelyes díját két részre kell osztani, melyek közül az egyiket az Elnök Úr és a Jegyző Úr között kell elosztani, úgy, hogy ebből a részből 2/3-ot az Elnök Úr, 1/3-ot pedig a Jegyző Úr (nótarius) kapjon, a másik részt az azon ügy felülvizsgálatánál jelenlévő ülnök urak között kell felosztani, mely ügyből ez a díj származott.

Kilencedszor: Az említett Ívelő Tábla nagyobb díszére és hasznára választassék négy esküdt íródeák, mivel a legnagyobb mértékben szükségesnek ítéltetnek, s ezért az említett megbízott szenátor urak őfejedelmi Fenségét, vagy a Nagyméltóságú Helytartó Urat méltóztatnak rábírní, hogy választasson négy íródeákat, akik közül kettő az Elnök Úr, kettő pedig a Jegyző Úr mellett marad, s hogy ezek, valamint egy ajtónálló és egy küldönc javadalmáról intézkedjenek.

Tizedszor: Az említett táblai ülnök urak esküjüket és Istent mindig szem előtt tartván, az igazságszolgáltatásban mind az ónodi országgyűlés határozatait, mind az ország egyéb megerősített és elfogadott törvényeit betartják, s azokhoz alkalmazkodnak.

Mezey Barna

Maróthy Margit, a Nemzeti Színház örökös tagja

Maróthy Margit mint fiatal színésznő

Maróthy Margit színésznő Maróthy János földbirtokos és Danzinger Friderika elsőszülött gyermekeként, 1872-ben, a Szatmár megyei Rozsályban látta meg a napvilágot. Gyermekkora első éveit a rozsályi várban töltötte. Ezt apja a dohánypajátát pusztító tűzvész után, ősi birtokával egyetemben kénytelen volt eladni és kisebb birtokot vásárolt. A család 1883-ban Pestre költözött, ugyanis Margit apját az 1848-49-es szabadságharc katonái honvéd menházának parancsnokává nevezték ki, címzetes ezredesi rangban. Az édesapa a menházban tevékenykedett, a család a Kálvin téren, a „Két Oroszlánhoz” elnevezésű, hosszú, egyemeletes épületben lakott.

Margitot édesanyja 1886-ban a színművészeti akadémiára íratta. Igaz, kedélytelen, félénk és vad természete miatt ilyen irányú tanulmányokhoz nem volt kedve. Az akadémián mégis megkedvelték, felfedezték tehetségét, sőt ösztöndíjat is kapott. A drámai tehetségére felfigyelő, kiváló képességű Nagy Imre színművész csoportjába került.

Szülei a korak megfelelő szellemben, féltő gondossággal nevelték. Az utcára egyedül sohasem mehetett, az akadémiára és onnan haza édesanyja kísérte. Édesapja szigorú ember volt, ennek ellenére a legnagyobb büntetése az volt, ha leányát nem csókolta meg. Margitnak édesapja volt a férfiideálja, így aztán nagy veszteséget jelentett számára, amikor édesapja a második szélhűdésből már nem épült fel. Az özvegyen maradt édesanyja zongora-, ének-, német- és franciaórákat adott, ebből tartotta fenn a családot.

Már 1890. januárjában, negyedéves színiakadémista korában, szerződést ajánlott neki a Nemzeti Színház. Márciusban a Nemzeti Színházban volt a vizsgaelőadása, az Ember tragédiájának Éva szerepében mutatkozott be. Sudár termete, csengő alt hangja és a szülőföldről hozott gyönyörű magyar kiejtése mindenkit elbájolt. Igen nagy sikert aratott, tizenhét évesen már 1890. áprilisától a Nemzeti Színház tagja lett.

A sikert sajnos nagy bánat követte, május 7-én édesanyja váratlanul meghalt. Tanulmányaiiban támasza, pályájának irányítója magára hagyta, leánya első alakításaiban azonban még gyönyörködhetett, örvendezhetett a kibontakozó tehetség sikerének. Margit öccsével, a 13 éves Kálmánnal együtt, aki Kassán a katonai reáliskolában tanult,

teljesen árván maradt. Ebben a helyzetben Paulay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója, állt a pálya kezdetén álló művész mellé. Így lett Maróthy Margit a színház árvája. Jászai Mari szeretettel ölelte magához, kényeztette és azt mondogatta, hogy benne látja utódát. Paulay az évad végén tehetsége teljes kibontakoztatása érdekében azt tanácsolta, hogy egy téli szezon idején, mint a Budapesti Nemzeti Színház tagja, vállaljon szerepet a Kolozsvári Nemzeti Színházban.

A kolozsvári vendégeskedés sok-sok sikert, tapsot és a csokrok özönét jelentette a fiatal művész számára. De ennél többet is jelentett az Erdély központjában töltött időszak. A már korábban ismert, jó barát, sőt távoli rokon Ráthonyi Ákos volt legtöbb szerepében partnere, így a Csongor és Tündében a címszereplőket, a Lear királyban Cordéliát és a Frank királyt, Rómeót és Júliát ők személyesítették meg. E színpadi kapcsolat a szezon végére az ifjú művészek színpadon kívüli szerelmével, és az 1893-ban Rozsályban megkötött házassággal végződött. Az ifjú férj kedvéért, Paulay Ede hozzájárulásával, még egy évet töltöttek Kolozsvárott.

A Nemzeti Színháznak a fiatal tehetséges művésznőről való gondoskodása igen előrelátó volt. Hosszabb tanulmányútra küldték ki Párizsba és Londonba.

1894-ben már mindkettőjüket Pesten találjuk. Ráthonyi Ákos sikeresen szerepelt a jelentős fővárosi színházakban, így a Vígszínházban, a Király Színházban, majd a Magyar Színházban. Állandó elfoglaltsága és hevesége felesége féltékenységét váltotta ki.

Maróthy Margit a Budapesti Nemzeti Színházban további kilenc évadon át játszott 1894-től 1903-ig. Ebben az időszakban a Szentivánéji álomban Heléna szerepében lépett fel. A másik Shakespeare darabban, a Vízkereztben Viola szerepében, Márkus Emiliát helyettesítve lépett színre.

A gyönyörűen ívelő pálya azonban megtört, rohamosan erősödő tüdőcsúcshurut, majd szívizombántalmai miatt 1905-ben orvosainak tanácsára nyugdíjba vonult. Amint önmaga írja, még annakidején Kolozsvárott téli estéken a Gyulai Havasok felől fújó hideg szelek váltották ki megbetegedését, melyet a fővárosi megerőltető feladatok sora csak súlyosbított. A színművészi pályától megvált művész gondját-baját tetézte az, hogy a 13 évi házasság után, 1906-ban elvált első férjétől.

1907-ben hosszabb időt töltött Genfben, majd hazatérte után férjhez ment a pohorellai származású dr. Gömör Olivérhez, aki igen művelt, széles látókörű ember, gyöngéd férj volt. Gömör Olivér gimnáziumi tanulmányait 1878 és 1886 között a bécsi Theresianumban végezte, ahol a magyar nyelv mellett német, angol és francia nyelvismeretre tett szert. A későbbiek során jogi tanulmányokat folytatott és így a Gömör megyei tisztségein kívül miniszteri titkári feladatot látott el Budapesten. Gömör Olivér írói ambícióit bizonyítja megjelent novellás-esszéi kötete. Szoros barátság fűzte Justh Zsigmondhoz, aki számos művében a társadalom átalakításának szükségességével foglalkozott. 1911-ben Gömör Olivér szüleinek halála után feleségével együtt a családi birtokra, Serkébe költözött. Ez a környezet a színművész egészségre kedvezően hatott. Napjaikat kedves vidéki hajlékukban éltek és európai utazásokkal tarkították. A gyöngéd férj azonban 1917-ben megbetegedett. A budapesti kivizsgálások után a beteg a szanatóriumi kezeléssel hallani sem akart, így hazatértek Serkébe, ahol felesége ápolta. 1918-ban a beteg állapota súlyossá vált, már a tíz hónapos pesti kezelés sem segített és 1920. február 20-án a serkei temetőben helyezték örök nyugalomra. Kívánsága szerint mély sírgödört a környéken bőven található boróka bokrokkal töltötték meg és csak aztán temették be földdel.

Serkei kúriájuk még férje életének utolsó napjaiban a vörös katonák és a cseh légióonáriusok csatározásának keresztútjába került. Hol az egyik, hol a másik sereg ütött hadiszállást otthonukban, amit több súlyos találat is ért és csak a többszázéves boltívek és az ezen fekvő vastag földréteg védelmezte meg életüket. Az 1920-as évek elején a magára maradt színművész a férjétől örökölt gazdaság háborús állapotok utáni rendbehozatalával, a gazdaság irányításával foglalkozott.

Az 1920-as években számos nyomát látjuk annak, hogy özv. Gömör Olivérné kapcsolatot keresett a közélettel. Befogatta hintájába két fehér lipicaiját és Feledre vagy Rimaszombatba hajtatott. Ellátogatott férje rokonaihoz, előadást tartott indiai útjáról, kúriájában fogadta a Prágában, Pozsonyban tanuló fiatal egyetemisták csoportját és velük megvitatta az időszerű társadalompolitikai kérdéseket. Több ízben hosszabb időn át vendégeskedett otthonában a hírneves Korányi professzor és családja. Boross Zoltán emlékei szerint 1928 táján a kúria parkjában mintegy 70 személy részvételével teozófiai összejövetelt szervezett, melyről a korabeli Gömör című lapban be is számolt. A serkei kúria gyakorta európai szintű értelmiségi társaskörnek ad otthont, hiszen megfordult itt Györy Dezső, Szombathy Viktor, Boross Zoltán, Benkovits Gyula, Simándy Pál, Komlós Aladár, Kubinyi László, Balogh Edgár, Werner Gyula és mások.

Ha társaságban megjelent, öltözeke elegáns és mértéktartó volt, szerette a sárga szín árnyalatait, azt mondta, a sárga az intelligencia színe. Nyilvános helyen, e kor szokásainak megfelelően, kalapot viselt, melyet rendszerint csokrocská díszített.

Gömöriné Maróthy Margit 13 évi özvegység után 1933-ban ismét férjhez ment. Férje Isaák Elemér lett, akinek apja a rozsályi tűzvész után megvásárolta birtokukat. Így 61 éves korában visszakerült szülőföldjére, a várba, ahol édes szüleivel gyermekkorát élte. A fáma szerint Gömör Olivér és Isaák Elemér annak idején a színművészről miatt párbajt is vívtak. Sokak nézete szerint ez a harmadik házasság menekülés volt a magányból és a társalanságból.

Isaák Elemérrel kötött házassága idején is gyakran meglátogatta serkei otthonát, melyet hű belső emberei őriztek. A fiakkerhez hasonló tetejű, Fiat márkájú autója, melyet sofőrje és gépésze vezetett, gyakran bűgött fel a Serkébe vezető poros úton. Az alkalmazottak szűk köre évtizedeken át híven szolgálta a „méltót”, így Balogné, Margit asszony, aki kulcsárnője volt, de Bódi János, Páles, majd Zajac Bálint kertészek voltak kedves alkalmazottai.

1939 után öccsének gyermekei, valamint az Isaák rokonság tagjai nyaranta vendégeskedtek az ódon, meghitt, szép angolparkkal körülvett otthonban. A háború utolsó esztendejében egyre több látogatója akadt, akik a biztonságosabb, nyugodtabb vidéki otthonban kerestek menedéket.

Maróthy Margit megélhetését a két háború közti időszakban a mintegy 250 holdas, Serke határában lévő petrespusztai birtok biztosította, amit jobbára bérlet útján hasznosított. A Petresben nagy kiterjedésű gyümölcsöse is volt, melynek bő terméséből néhány teli kosarat (naspolyát, almát) a templomkert kapujába helyeztetett a gyerekek nagy örömeire. A Tusom völgy erdejéből kitermelt fa árából jövedelmét gyarapította, de engedélye tüzelőhöz és haszonfához juttatta a falu közösségét is. Gazdaságát igyekezett modernizálni, így pl. a Mátyás zúzó ontotta a darát, tejgazdaságot létesített. Ilyen irányú törekvéseit azonban a háborús időszak körülményei visszavetették.

Harmadik férje 1944 tavaszán meghalt. Így özvegyen maradt a háborús gondok-bajok idejére. 1944 utolsó napjai, majd az ezt követő időszak a megpróbáltatások tíz esztendejét jelentették az egyedülálló színművész számára. A harci események nem okoztak komoly károkat otthona épületében, ellenben az áttekinthetlenség zűrzavarában halászok éltek a lehetőséggel. Ekkor egy éltesebb szovjet tiszt tiszteletteljesen bemutatkozott, elfogadva a ház asszonyának kéznűjtását, a továbbiak során francia nyelven értekeztek. A tiszt felismerve a helyrehozhatatlan károkozás veszélyét, megálljt parancsolt, és mindent helyrerakatott. Ezekben a napokban, sőt január végéig fegyveres katona őrködött a kúria nyugalma felett.

Az orosz csapatok elvonultával az udvarház egyetlen szobájában és egy kis konyhában húzódott meg kedves, hűséges kulcsárnőjével Balognéval. Ez volt a helyi hatalom döntése. A zsúfolt könyvtárszobában, megmaradt kedvenc tárgyai között, derűs mosollyal fogadta ritkán érkező látogatóit.

A pengő-korona pénzváltásból eredő kötött betétjéből szabadítottak fel számára időnként néhány száz koronát. Ha ez az összeg elfogyott, akkor az antikváriusok csináltak jó boltot. Hozzájuk vándoroltak apránként az értékes festmények, gobelinek, dísztárgyak a megmaradt töredékből.

Az 1947-48-as esztendőben lehetősége nyílt volna a lakosságcsere során az áttelepülésre. A kormánybiztosság meghatalmazottja, dr. Boross Zoltán által felkínált lehetőséget azzal utasította vissza, hogy Isten így rendelkezett, itt kell elszegényednem és meghalnom, – de majd a másik életemben a „kárma” szerint értékeli az Úr jövődóm alakulását. Szűk környezetén, néhány ismerősén kívül közömbösen viseltettek irányában.

1955. február 27-én csendesen, megnyugodva sorsában, panasz nélkül, végelgyenülésben költözött el az e földön élők sorából. Gömör Olivér, a második férj családjának sírkertjébe temette el az idős Zajdó László református tiszteletes, akivel a hit elvi különbségei miatt nem tartott szoros kapcsolatot.

Végrendeletében a mintegy 2000 kötetet számláló könyvtárát a Sárospataki Főiskolára hagyta, a hagyatékot azonban a Rimaszombati Múzeum vette át és őrzi napjainkban is.

Megemlékezésünkkel tartozunk a Nemzeti Színház örökös tagjának, hiszen Maróthy Margit erre a megtisztelő címre élete végéig büszke volt.

A századforduló idején sok kimagasló színházi élményben részesítette az igényes pesti színházlátogatókat. Mi pedig, gömöriek büszkék vagyunk arra, hogy köztünk élt, ragaszkodott vidékünkhez és gömöri föld ad neki végső nyugalmat.

Serke község születésének 120. évfordulója idején felújította a Gömör-család sírkertjét. Helyes volna, ha a sírkert gránitoszlopára felvésett neve adna tájékoztatást végső nyughelyéről, hiszen a falubeli mester faragta fejfája nagyon múlandó.

Danis Tamás

Források: Maróthyak leszármaztatása és életük története (kézirat) – *Gömör Olivér-né*: Indiai utamról, Rimaszombat, Rábely K. könyvnyomdája, 1927. (A Gömör című hetilapban közölt hírek.)

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Ezeréves a magyar iskola – Körmend 750 éve – Az endrődi sortűz – Községi címerek Vas megyében – Lorántffy Zsuzsanna bibliás könyve és román iskolája – Szombathelyi emléktáblák – Utca és közterület elnevezések Körmenden – „Vala Szent Erzsébet asszony falvában Pest mellett” – Régi kovásznai feredezések – A Vas Megyei Honismereti Egyesület négy éve – Általános iskolások honismeretre nevelése Vas megyében.

A Makó-Bogárzói pusztatemplom és a hitélet

Bogárzó, Makó Észak-keleti részén, a város központjától 20 km-re fekszik, Csongrád és Békés megye határán. Egykor a XVI. szd. körül feltűnt Rákoshoz tartozhatott, s mint a többi pusztafalu, a török hódoltság áldozata lett. A területet 1711-től a város használta, egykori lakói valószínűleg beköltöztek Makóra. Az 1778-ban készült Vertovics József-féle térkép a bogárzói pusztát a város részeként tüntette fel.

A Bogárzó név eredetét Incefi Géza földrajzi név-tudományi vizsgálatában 1839-ből származó birtoklevélre utalva az állattartással hozza összefüggésbe. A korabeli feljegyzések szerint a legelésző jószágokat időnként egyfajta rovar kínozta.

A XIX-XX. század fordulója idején sok tanya épült a környéken, az ott élő népesség száma megnövekedett, állattartással és földműveléssel foglalkoztak. A kietlen tanyavilágban a bogárzói úton több évi huzavona után 1889-ben felépült a tanyai iskola. A hittanórákat Makóról kijáró lelkészek tartották.

Isten dicsőségére 1892-ben Cs. Varga István és felesége Farkas Julianna egy vaskezeszetet állíttatott fel a bogárzói régi iskola előtt. Az iskola felépültével kezdetét vette a nyilvános istentisztelet kialakulás Bogárzóban. A régi iskolában nagy ünnepélyeken szentmise is volt. Az iskola tanítóját Huberth Ferencnek hívták.

1906-ban Kayzer Lajos Makó belvárosi kanonok plébános és Huberth Ferenc tanító indítványozták a városnak, illetve a tanyai hívők közösségének egy kis pusztatemplom felépítését. Az akkor nyugtalan belpolitikai viszonyok között, a darabontkormány idején, 1902-1907 között, Farkas József ült a polgármesteri székben aki örömmel támogatta a kezdeményezést: 800 négyszögöl telket, a szükséges mennyiségű téglát és cserepet ajánlott meg a templom építéséhez. Az építőanyag helyszínre fuvarozását a környékbeli lovasgazdák vállalták, Engedi József vezetésével. Az építéshez szükséges pénz a makói esperesség és a hívők adományozásából jött össze.

Az ülő sorban balról a második Huberth Ferenc tanító

1907-ben elkészült a templom, amely egy kőműves által készített terv szerint nagyon „egyszerű” stílusban épült. A templomot Pádúai Szent Antal tiszteletére szentelték. A templom jötevője, a munkák szervezője Héjjas Péter, az első gondnok és felesége volt. Ők adományozták a templom nagyobbik harangját.

1916-ig továbbra is csak nagyobb ünnepeken tartottak itt szentmisét. De a hívek minden vasárnap, pap nélkül is összejöttek istentiszteletre, közös imára, sőt nagybőjten – hetente kétszer is – keresztúti ájtatosságra. Ének-vezetőjük Balázi János volt.

1941-ben Mag Béla káplánt a csanádi püspökség kihelyezte Bogárzóba az itteni hívek szolgálatára. Ez a káplánság a makói-újvárosi plébániához tartozott. A kihelyezett káplán két évig az iskola épületében lakott. 1942 őszén és 1943 tavaszán felépült a jelenlegi szép lelkészlak.

Mag Béla hét évig 1948. október 30-ig teljesített szolgálatot Bogárzón. Utána következett Gyurkovics Béla (1948-1950), majd pedig Szűcs József (1950-1956). Őt követte P. Hidas Vilmos (1956-1959). Az ő buzgólkodására Makóbogárzó 1958. március 31-től önálló lelkészség lett.

Az új lelkészség megalakulásakor körülírták annak határát. Nagy pusztaság, tanyavilág, község és 1200 megkeresztelt katolikus lélek tartozott hozzá, a rendszeres lelkipásztorkodás alapjait Szabó Ferenc Makó-újvárosi plébános vetette meg az 1960-as években.

A lelkészséghez tartozott Nagykopáncs község, mely 12 km-re van. Ennek iskolájában kezdődött el a szentmise tartása. Előbb csak ünnepeken, 1934-től rendszeresen vasárnaponként is. 1936-ban dr. Csepreghy Imre Makó-belvárosi prelátnak plébános kezdeményezésére restaurálták a nagykopáncsi 700 éves árpádkorabeli templomot. Ezek után ott is rendszeres misézés folyt. Ennek az ősi szentélynek Szent Gellért a védőszentje, búcsúját szeptember 24-én tartják. Ősi szokás, hogy a búcsú délutánján kimennek a temetőbe és ott közös imán vesznek részt, majd mindenki felkeresi hallottait. 1962-ben még 150 fő vett részt a szentmisén. A templomot az 1970-es években a makói esperesség és Udvardy József csanádi püspök a környező nagyüzemek segítségével eredeti szépségben helyreállította.

Bogárzói lelkészséghez tartozott az igási iskola-kápolna is. A rendszeres istentisztelet itt is 1934-ben vette kezdetét. 1975 végéig minden hónap második vasárnapján tartottak szentmisét. Búcsúja május 30-án volt. Az iskola-kápolna oltárát az 1980-as években lebontották, anyagát a bogárzói templomba helyezték el. Az iskolakápolna régi gondnoka Takács Imre volt, majd Krizsán János lett.

Bogárzóhoz tartozott Csókás is. A csókási iskolában 1974-ig volt tanítás, amikor gyermekhiány miatt bezárták az iskolát. Ekkor megszűntek az istentiszteletek is. Búcsúját augusztus utolsó vasárnapján tartották. Ez volt az egyetlen tanyabokor, amely még az 1960-as évek végén is rendszeresen megtartotta búcsúját, ilyenkor 150-200 fő jött össze, szép számmal jelentek meg sátoros kirakodók is.

Bogárzóhoz tartozott végül Rákos község, ahol 1912-ben kezdődött a szentmise mondás. 1922-ben iskolájához kápolna-fülkét építettek. Minden hónap első vasárnapján tartottak szentmisét. Az iskola-kápolna elé a makói műút mellett haranglábat állítottak és ezt követően rendszeresen harangoztak. A kápolna gondnokai sorrendben a következők voltak: Bösze István, Gruber Mihály, Szekeres József és felesége.

A bogárzói lelkészséghez tehát hat tanyai iskola tartozott, ahol rendszeres hitoktatás folyt. Olyan volt ez a lelkészség, mint egy kis esperesség. Megkereszteltek 200 gyereket, első áldozásra előkészítettek 300 iskolást, eskettek vagy 30 párt.

1959-ben P. Hidas Vilmos atya renováltatta a templomot, a tornyot, körülkerítette a telket. 1961-ben Mag Lajos lelkész alászigeteltette a templomot, 1963-ban kijavíttatta a templomtetőt, 1964-ben a szentélyt és a sekrestyét hozatta rendbe és beszereltette a villanyvezetékét. Majd Bacsiba Sándor és Borsos Ferenc lelkészek következtek, akik

kevés időt töltöttek Bogárzóban. Őket Galbács Dénes plébános úr követte, aki 1972-ben bevezette a villanyt, 1975-ben felújította a gazdasági épületeket, 1977-ben kívül-belül renováltatta a templomot, 1991-ben kijavíttatta a templomtorony süvegét, három ablakot és 1993-ban megjavíttatta a telek kerítéseit.

A bogárzói templomnak két búcsúja van. Az egyik a június hó 13-ikához legközelebb eső vasárnap a Szent Antal ünnepi búcsú. Ilyen alkalmakkor megtelik a templom hívőkkel, több pap miséznek, s utána közös ebéden vesz részt mindenki. A másik az Őrangyalok búcsúja szeptember első vasárnapján.

Olyan ez a bogárzói templomkörnyék, mint a sivatagban az oázis. A templomkert öreg fáinak lombjain felül emelkedő aranyosan fénylő torony, rajta a kereszttel hirdeti és hívja a lelkileg megpihenni vágyó híveket, imádkozni akaró embereket. Úgy tűnik legújabbban felfedezte a fiatalság is, a környékbeli fiatalok ez évben kétszer is tartottak itt lelkigyakorlatot, kiemelkedő eseménynek számít az, hogy a szegedi egyetemi fiatalok és a makói cserkészek május 15-én közös éjszakai szentségimádáson vettek részt a „világ békéjéért”.

Vajon mi vár erre a pusztatemplomra: felfedezés vagy elmúlás? Ez a híveken és az egyházon múlik. Vigyázni kell rá! Tizenkét év múlva lesz 100 éves.

Dr Forgó István

Forrás:

Makó-Bogárzó lelkésziségének História Domusza. – Galbács Dénes plébános 1993. szeptember 30-i előadása a makói Honismereti Körben.

Archaikus elemek Vörösmarty Tündérvölgy című elbeszélő költeményében

Vörösmarty Mihály ihletett – és a régi magyar irodalomban valamint a keleti irodalomban a kor szintjén járatos – költő volt. Műveiben számos archaikus motívum fordul elő, amelyre az eddigi kutatás még jóformán semmi figyelmet sem fordított.

A *Tündérvölgy* című, formájában Zrínyi eposzát követő, elbeszélő költeményét még 1826-ban, tehát igen fiatalon írta. Az első két versszakban bejelenti, hogy szabadjára ereszti a képzeletét, (s mintegy azt is, hogy nem használt forrásokat).

*Mit tudok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzelőds nem játszik veletek?
Az nyit mennyországot, poklot előttetek:
Bele néztek mélyen, s elámul lelketek.*

*Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne legyen határa,
Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelélem lelkem asztalára.*

A költemény cselekménye röviden a következő: Csaba, Bendegúz fia, szereti Jevét, Dalma szép leányát. Csakhogy Jevét egy Döngöre nevű vitéz is szereti, és elrabolja, Csabát pedig párbajra hívja. A párviadalban Csaba győz, de a győzelmi reményét, elveszteni látszó Döngöre még a viadal elején dárdát hajt Jevére, meg is ölné, de Jevét az utolsó pillanatban a nap fia elragadja Tündérországba. Csaba elindul Jevé keresésére, Kármán kardjával. (Ez bűvös kard, de Vörösmarty igen jó érzékkel seholy sem mondja, hogy ki volt az a Kármán. Lehetett régi táltos, vagy régi vitéz, esetleg régi híres kardkovács stb. Így egyrészt többet bíz az olvasó fantáziájára, másrészt hozzájárul a hiteles atmoszféra fokozásához. A költemény szereplői, és – ha régi hősi énekek

fogjuk fel, amit Vörösmarty sugall is a tudatos archaizálással – egykori hallgatói amúgyis tudták, hogy ki volt az a Kármán.) Csaba sok veszélyen keresztül eljut Tündérrországba, megvív a Nap fiával, aki Kármán kardvasával szemben nem érvényesítheti bűvös erejét, vitézségben viszont Csaba felülmúlja, legyőzi, Jevét pedig hazaviszi, és boldogan lakodalmat ülnek.

A cselekmény a szeretett személynek a túlsó világból való visszahozását tárgyaló történetek közé tartozik. Ezek közül a legismertebb Orfeusz és Eurüdiké története, de ha ritkán is, sok más helyen ugyancsak előfordul hasonló, még az ázsiai eszkimók mítoszai között is. Vörösmarty költeménye számomra úgy tűnik mint egy archaikus mítosz hősi epikai változatának (archaikus hősi ének változatának) XVII. századi, barokk jellegű feldolgozása.

De merre is ment Csaba Tündérvölgybe? Vagyis a túlsó világba, mert hiszen Jevét nyilvánvalóan onnan kellett visszahoznia. Lovon ment, de Vörösmarty látszólag nem mondja, hogy jobbra-e vagy balra. Valóban nem mondja? Korábban, úgy tűnik, senki sem figyelt fel erre, de amikor a világfával foglalkoztam, úgy vélem, felismertem Csaba útirányát. *Lefelé* megy. Ezt Vörösmarty sehol sem mondja, de tartalmilag kifejezi.

A világfa csúcsához madarat (esetleg az ágaira madarakat) szokás rajzolni, a törzse mellé négy lábú állatokat, a gyökereihez kígyót, békát, esetleg sárkányt. Ezek mintegy jelzik a levegő-egyet, a földet és a föld alatti alsó világot.¹ (Megjegyzem, hogy a tulajdonképpeni alsó világba vezető lejáratot némelyik változatban sárkány őrzi, lehet, hogy ehhez képest a kígyók, békák még csak a bevezetést jelentik? De itt egyelőre csak az általános útirányról van szó.) Tehát nézzük, merre ment Csaba?

*Ragadó [a lova], mint sólyom, könnyen járt
alatta,*

*S ő elment egyedül veszélyes útjára,
Elment a titkos völgy borzasztó tájára,
Nem hallgatott holló- s varjúkárogásra.*

*Varjak, hollók mentek elejbe, mint vízár,
Zügván és csevegvén: Csaba borzada bár,
Tovább ment, s hol balról áll magányos határ,
Ott röppent elejbe jövendőlkő madár.*

*Kétszer csattogtatá szárnyát a ló előtt,
S iszonyút visított habos feje fölött,
Harmadszor is úgy jött, s ment hogy érnie
felhőt,*

De Csaba megbúsult, s nyállal utána lőtt.

*Leesett a bús lűr visító madara,
Rá a hollósereg nyomban lerobbana,
Marakodva mentek miatta egymásra,
Csaba ment, nevetvén a madarak harcára.*

*De most erdőhöz ért: setét lett utában,
Lassú moraj hallott a völgy távolában,
Akadozott a ló félénk futásában,
De ura meghajtá s halada bizvábban.*

*S most áldozott le a hevítő napvilág:
Rengeit és suhogott a fákon minden ág,
S mintha két fergeteg vadon tengerre hág:
Egyszerre oly szörnyű lett a magányosság.*

*Bátrabb madarak is a tündérvölgy felől
Vijjogva szárnyaltak fias fészkeikből,
A nagy sas nem ült meg fia mellett belül,
Fenn állt, s borzadozott kis ágon egyedül.*

*De meg nem maradtak ott a többi vadak,
Sívó kölykeiket vívén mint vert hadak,
Sűrű csörtetéssel messze elfutottak;
Oly szörnyű volt éjjel a tündérvölgyi lak.*

*Itt egy róka bajjal martalékát luzá;
Rajta ment a farkas, s vele megtapodá;
Itt a morgó medve kölykeit faldosá,
S lurcolá egy helyről nagy bajjal máshová.*

*Csaba Ragadója remeg e nézéstül,
De félnek a vadak Csaba fegyverétül,
Kitérnek előle gyorsan mindenestül,
Maga bátor a hős, s nem retteg semmitül.*

*Jeve s Dalma ötét nem hagyják rettegni,
S bár lenne akadály és baj százszor ennyi,
Mint megdőlt habokon a tenger isteni,
Úgy át merne rajtuk Csaba szíve törni.*

*Most egy medvekölyköt véletlen típrata,
Nyöszörögve kiment szegénynek párája;
De két lábou állva jött a bősziült anyja,
Csaba is megfordult dárdával hozzája.*

*Morgott a vad állat, setét szája poklát
Szörnyen nyitogatván, kőrmölhni ment Csabát;
De Csaba rá hajtván serény Ragadóját,
Végig veré veszett torkában dárdáját.*

*Körüle ugrálván sívó medvekölykek,
Megölt anyjok miatt bús pártot ütöttek;
De ők is Ragadó körme alá estek,
Csaba ment, dárdáján folyván a vércseppek.*

*S alig ment, sziszegve jött a kígyósereg:
Ez vékony testével könnyen tovább perog,
Amaz karikába fonódva tekereg,
Sok, fejét emelve, mozog rémítőleg.*

*Mind ezek közt Csaba szerencsésen halad,
Elfutnak a kígyók, s bőrök hátra marad;
Setét lesz azonban, de Csaba csak halad,
S most döbbenik szíve, midőn maga marad.*

(85-100. vsz.)

Tehát Csaba az útja során előbb madarakkal kerül összeütközésbe, majd medvével küzd meg, végül kígyók között halad át félelem nélkül. Vagyis a világfa-modell szerint folyton alsóbb szintre száll le. A „tündérvölgy” ezek szerint az alsó világban van. Nyilván. Onnan kell a lelkeket visszahozni. Az a magyarázat, hogy Jeve nem halt meg Döngöre dárdájától, hanem egy tündér az utolsó pillanatban elragadta, valósággal eufemizmus-szerűen hat. (Vö. például az *Iphigénia Auliszban* monda némely változatával.) Mintha utólagos volna, jóllehet Vörösmarty találta ki az egészet.

(Két közbevetett gondolat. Megfigyelhető a főhős személyében és viselkedésében bizonyos durvaság. Ezt egyrészt azzal lehetne magyarázni, hogy a múlt század első felében, a viktoriánus kor előtt íródott. De a régi epikus énekek szereplőire ez nem annyira jellemző. Gondolok itt pl. a vogul vagy akár a mongol hősi énekekre. Már az – egyébként igen művészi – francia chanson de geste-ekben gyakoribb. Vörösmartynak több költeményében is előfordul. Meglehet, így is jellemezni akarta a „durvább századok” szereplőit.

A másik: felvetődhetik a kérdés, hogy a világfa-modell szerinti szinteket jelző állatok nem csak a Csaba lelki szilárdságát próbára tevő látomások-e? A medvével való küzdelem mintegy jelzi, hogy nem vízió, hanem valóság. De nincs-e valami „utólagos változtatás” jellege? Az Iliászban Akhilleusz egy alkalommal – XXI. ének, 166-167. sor – könnyebben megsebesül. Csak egy karcolás, de mindig az volt a benyomásom, hogy Homérosz ezzel jelezte, hogy Akhilleusz nem sebezhetetlen, tehát a harcai és hőstettei reálisak.)

Vörösmarty a Tündérvölgyben háromszor használta fel a világfa-modellt.

1. Csaba útirányának jelzésére. Csaba függőlegesen lefelé megy a tündérvölgybe. Ez útirány-jelzés, hiszen nyilvánvalóan nem a levegőből, hanem a „középső világból” indult.

2. A „tündérvölgy” maga is egy külön világmodell. Középen van a világhegy, rajta áll a világfa. [A tündérvölgy]:

*Messze terjedt, s mintha fél tojást vizsgálnál,
Oly rendszeren s szélén sűrű nagy tölgyes áll.*

*Közepén halom kél, virágos szép halom,
Egyedül hűszöles cedrus áll a halmon,
Alatta kis patak folydogál szabadon,
S zugó habjaival terjed holt nyugalom.
(...)*

*Benn az ékes völgynek dombos közepében,
A magas cedrusnak virágos tővében
Hét szivárvány vagyon egyesült szépségben,
Kisebbedvén mindig befelé estében.*

*A legbelső alatt szép lányka üldögel,
Kit egy magas tündér hízelkedve ölel,
S mert ébren nem bírhat tiszta hűségével,
Csábító csókokkal bájosan altat el.*

(106-107. és 156-157, vsz.)

Igaz, hogy a világfa itt csak egy „hűszöles cédrus”, de az elhelyezkedése és a költeményben betöltött funkciója világosan mutatja, hogy a világfáról van szó. A kis pataknak – noha ezt a szöveg nem mondja világosan – nyilván a fa tővénel van a forrása. Bizonyára ez az élet vize. Az is a cédrus világfa voltára mutat, hogy alatta ül a Nap fia Jevével. Akár a kun vitéz az elrabolt magyar lánnyal a Szent László-legenda bántornyai ábrázolásán. Vagy Ajgó Márton Molnár Annával. A különbség az, hogy Vörösmartynál a lány alszik, nem a lányrabló.

3. Ezt a világot illetve a világhegyet körülveszi a tenger. Az a furcsa, hogy nem állandóan. Itt kétféle világmodell keveredik. Amikor Csaba a tengeren jut át, tulajdonképpen a vízszintes világmodell szerint mozog, amely modell szerint vizen átkelve lehet a túlsó világba jutni. De: lyukon megy át, ha nem is függőleges lyukon a föld alá, hanem víz alatti alagúton. Tündér segíti, és sárkány akadályozza, illetőleg sárkány őrzi a nyílást. Úgy gondolom, hogy Vörösmarty itt használta fel harmadszor is a világfa modellt. (Még az első felhasználásból következzen), illetőleg ahhoz kapcsolódóan.)

Az átjutás a túlsó világba (a „tündérvölgybe”) nyilvánvalóan a világfa tövénél történik. Csak itt, a világfa tövénél fordulhat elő, hogy a sárkány akadályozza, egy tündér viszont segítse az átjutást. A sárkány ugyanakkor a „felhők madarával” is küzd. Ez utóbbi valószínűleg a sas. A sárkány és a sas küzdelme egyik jellegzetessége a világfa-modellnek. A költeményben a sas és a sárkány is többször említetik, nem teljesen világos szövegösszefüggésben. Mintha Vörösmarty „látta” volna ezeket a dolgokat, de nem tudta volna értelmezni. Az átjutásra vonatkozó rész a következő:

*Lassú mormolással a víz elenyészett,
De benn nagy zúgással tündér gyülekezett
Kezdődött: egy nyílás volt, mely bevezetett,
Máshol szörnyen fekiúdt kőd s villám őrizet.*

*Szélről a fák mellett egy villám futkosott,
Szakadatlan körül hordozva vad lángot.
Sok közepett gyorsan s szabadon kigyózott,
S tündérvölgy fölébe égő tető húzott.*

*Délről volt a nyílás veres boltozattal,
Ott állt a sárkány két tarajos fiával;
De most a vén maga fölment vad haraggal,
Hogy megharcoljon a felhők madarával;*

*Mert élő állatot nem szenvedett körül, –
Csaba e látásra gyorsan útra pördül;
Előle fut egy a sárkányfiak közül;
A másik vasától ketté vágva eldül.*

*A vén sárkány megjő szomorú sívárra,
S látván, hogy az egyik futva tovább áll,
Iszonyú mérgében rá liágdos nyakára,
S ezt is megeszti a másiknak torára.*

*De Csaba már benn van a kék kapu alatt,
Bánatlanul tovább nagy erőben halad,
Mégis kissé megáll a vízkapu alatt,
S fágyosan fut lelkén rémítő gondolat.*

*A vízkapu hosszan magas boltozattal,
Mint kemény márványból faragott sima fal,
Áll legvégül s benne emberevő nagy hal
Látszott heverni a szörnyek táborával.*

*Ott megállt az ifjú, és már megmotszana
A háborgó tenger rettenetes hala,
De a kékszemű lány elejébe áll,
S Csaba menésének szabad nyílást hagyta.*

(145-152. vsz.)

Bejutva „tündérvölgybe”, Csaba kivágja a világfát. Ezzel a motívummal sokáig nem tudtam mit kezdeni, míg arra a következtetésre nem jutottam, hogy nem önmagában kell nézni, hanem összefüggésben azzal, hogy Csaba kört húz a kardjával, amelyen belül a tündérek nem használhatják a varázsserejüket. Azt jelenti, hogy átrendezi a teret.

*S most mint sebes árvíz mind összezavarva
Jöttek [a tündérek] riadoztak Csabának
rohanva.
Csaba széllel vágott: „vissza! tündér! vissza!”
Kiáltván kardjával teres nagy kört húza.*

*A tündérek visszahökkenve megálltak,
Erejét érezvén Kármán kardvasának,
Csaba neki csap az ing cedrusfának,
És a cedrus enged döntő csapásának.*

*Csikorogva kidől tövéből a völgybe,
S végig nagyot zuhan tündérek fejére;
Fut a hét szívárvány magas ég színére,
Halovány setéség borulván helyére.*

*Maga áll középben mint uralkodó sas,
A retentő ifjú s kezében a kardvas,
Három kört húz benn, és oda ül siralmas
Képpel a lány: szeme Csabán csak gyász
olvas.*

*De bízik az s büszkén, boszúsán így beszél:
„Ide hát, akiben nemes bátorság él,
Ide hágjon körbe, itt villog a vas él,
Ne féljen harcolni ha orozni nem fél.*

*De bár jöjtek el akik idefértek,
Jöjtek mindnyájan csalva tündér kölykek!
Azért vannak velem varázsos fegyverek,
Hogy avval szépemért véres boszút vegyek.”*

(162-167. vsz.)

Csaba tehát megsemmisít egyfajta szakrális teret (kivágja a világfát, s ettől eltűnik a hétszerez szívirvány is); viszont maga hoz létre egy másikat, azáltal, hogy varázskört húz a kardjával. (A varázskör, amelyben az ártó hatalmak/erők nem léphetnek be, talán közismertebb, mintsem hogy külön magyarázni kellene. Ide kívánczok viszont egy másik megjegyzés. A visszautat Vörösmarty nem részletezi. Ez eléggé általános jelenség az irodalomban, a legtöbb kalandregény, kalandfilm stb. nem részletezi. Ez a szokás. De itt arról is szó lehetne, hogy a viláfgfa kivágása után a korábban leírt modell már nem érvényes???)

A cédrus kivágása, mint a tér (a világ) átrendezése kissé részletesebb elemzésre itt olyan hangsúlyozottnak bizonyult, hogy a viláfgfa kivágásának legvilágosabb, legjellegzetesebb előfordulásai között kell számon tartanunk.

Vannak a költeményben egyéb régies és/vagy babonás elemek is. Így pl. van benne analógiás mágia, oldással és kötéssel. Döngöre ugyanis megkötözi Jevé apját, Dalmát. Csaba a párviadal után eloldaná, de Dalma nem akarja, csak majd akkor, ha meghozza Jevét a tündérvölgyből. Jevére a nap fia gonosz álmot bocsát, amiből Csaba nem bírja felébreszteni. Amikor azonban megérkeznek, Dalma nem veszi észre, hogy Jevé öntudatlan, és örömeiben, hogy megjöttek, eloldatja a kezét. Ezzel mintegy feloldódik a Jevét fogva tartó varázs.

Még is nem vesz gyanút az ősz ezt néztében,

Megoldatja kezét első örömeiben.

S íme érzés gerjed a lány tetemében,

Fölkél nagy vidáman ifjú kellemében.

És köszön hívének, köszön ősz apjának,

Megelesztvén szavát édes ajakának...

(195-196. versz.)

Azt viszont hősi epikai jellegzetességnek tartom, hogy Csaba a költemény elején alszik az erdőben.

Az elől [a szerelem elől] bujdosott setét rengetegben,

De nyugtot nem talált vadak üzésében;

Ledől elfáradtan a fakadó gyepen,

S bár elszűnyadt, a bú ébren volt keblében.

(4. vsz.)

Ez megfelel – véleményem szerint – az énekeleji hősi álom motívumának. Ez az archaikus hősi epikában viszonylag gyakori kiinduló motívum² általában a nyugalmat, harmóniát volt hivatva kifejezni, de az is előfordult, hogy a hős tevékenységen kívüli állapotát, mintegy távollétét, védekezésre illetve mások védelmére való képtelenségét. (Az utóbbi funkciója másodlagosnak látszik.) Vörösmarty költeményében már nem látszik különösebb funkciót betölteni, Csaba – fel is ébred magától, – egy „hagyományosabb változatban” azt várnánk, hogy a hírnök, Kalatár, költse fel –, de a motívum mégis itt van, mintegy annak jeleként (bizonyítékaként?), hogy a hagyományos hősi epikai sémákban gondolkodó költők (énekesek?) számára így kellett kezdődnie egy hősi éneknek. Csaba ébredése után jön aztán a panaszos éneke, ennek viszont nincs helye az archaikus hősi epikában, ez olyan, mint egy XVII. századi betoldás egy hagyományosabb szövegbe.

Ismétlem, hogy Vörösmarty költeménye számomra úgy hat, mintha valamikor a XVII. században egy Zrínyi-tehetségű költőnek a kezébe került volna egy akkor már több száz éves, sőt valószínűleg még honfoglalás előtti hősi ének, és azt feldolgozta volna a maga korának stílusában, valamicskét hozzá is adva, olykor változtatva, de az eredetit a számára már érthetlenné vált helyeken is többnyire híven követve. A stílus és a verselés a Zrínyié; nagyon jól illik az archaikus tárgyhoz, talán még jobban is, mint

Arany János modernebb technikája. Vörösmarty verselése itt, Zrínyit követve, kissé csikorog, de annál erőteljesebb és régiesebb jellegű. Kár, hogy a többi hosszabb elbeszélő költeményét hexameterben írta. (És kár, hogy sokat már nem folytatta az ilyen verseket. A *Délszigeten* kívül talán csak a *Csongor és Tündét* említhetjük, de már abba is racionális filozófiát vitt be.)

Nem tudhatjuk egyelőre, hogy honnan vette Vörösmarty ezeket azt archaikus elemeket. Egyszerűen arról van-e szó, hogy archaikus epikus sémákban gondolkozott és egyébként a saját fantáziájából merített, vagy netalán felhasználta azóta elfeledett néphagyományokat, esetleg irodalmi forrásokat is? Még csak a kutatás elején vagyunk, és a felsoroltak tulajdonképpen inkább csak kiragadott elemek. Részletesen és alaposan kellene elemezni ezt a hallatlanul tömör és motívumgazdag költeményt. Egyszer talán ennek is eljön az ideje.

Demény István Pál

- ¹ A világfával foglalkozó terjedelmes szakirodalomból említsük meg a következőket: Holmberg, Uno (=Harva): *Der Baum des Lebens*. Helsingfors, 1922. Eliade, Mircea: *Traité de l'histoire des religions*. (2. kiad.) Paris, 1964. 229-280. Toporov, V. Ny.: *Világfa*, címszó a *Mitológiai Enciklopédiában*, (főszerk. Sz. A. Tokarev), Bp. 1988. I. 267-271. Berze Nagy János: *Égigérő fa*. Pécs, 1958. Diószegi Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága*. Bp. 1967. 11-22. Demény István Pál: *A világfa*. Honismeret. 1994. 4. 30-36. o.

- ² Részletes elemzését lásd: Demény István Pál: *Kerekes Izsák balladája*. Bukarest, 1980. 47-83.

Az erőtadó vasfű

Korondon az idősebb nemzedék nagyrésze tud erről a növényről, mégpedig úgy, ha férfinak a tenyerébe beoperálják, vagy kezének a csuklójába húzzuk, annak az illetőnek a karjában rendkívüli nagy lesz az erő. Ma is közszájon forog, hogy Szász Domokosnak (1911-1983) „vasfű” volt a tenyerébe beoperálva és azért állott rendkívüli erős ember hírében, melyre ő maga büszke is volt. A járása is tekintélyt parancsolt, nyugdíjas korában mindig szarvasagancsokból készült fogantyús bottal járt, mely még tekintélyesebbé tette.

A Bögöz községhez tartozó Vágás faluban a századelőn élt egy Betyár Feri nevű egyén, jó vaskos termete volt, ezt ő maga tekintélynek tartotta, de a nálam gyengébbekre nagy hatással is volt. A faluban és környékén – ahol ismerték – mindenki nagy tiszteletben tartotta a nagy erejéért. Mindig szép tiszta székely ruhában járt. Az a hír terjedt róla, vasfű van a tenyerébe beoperálva. 1

Korondon csak Szász Domokosnak volt „vasfű” a tenyerébe húzva. Erős ember volt, félt is tőle mindenki. 2

Senki arról nem tud, hogy Szász Domokos előtt vagy utána, valakinek lett volna vasfű beoperálva a tenyerébe, vagy húzva a keze csuklójába. Az elmondottak után önként felvetődik a kérdés: honnan szerezte be a vasfüvet?

A vasfüvet (*Verbena-officinalis*) úgy szerzik be, hogy nyáron korán reggel ki kell menni a mezőre, a Napkeltekor figyelni a fűszálakat, amely fűszálnak a hegyén, a harmatcsepp a szívárvány színében játszik – csillog, az a vasfű. Ilyen volt Korondon Szász Domokosnak a tenyerébe beoperálva. 3

Én édesapámtól úgy hallottam, hogy amikor a sündisznó megkölkedik, a kölykeket vasláncot úgy körbe kell keríteni, ne tudja a sündisznó a láncból a kölykeket kiszedni. Ilyenkor a sündisznó elmegy és addig jár amíg olyan füvet talál, amelyikkel a vasláncot elreszeli. Így a kölykei megszabadulnak és a fű ottmarad. Ezt a füvet húzzák

kézbokába (csukló I. L.) vagy a tenyérbe. Az ilyen embernek olyan erő lesz a karjaiba, amelyik a más emberektől megkülönbözteti. 4

A korondi kerámiagyárban karbantartó kőműves voltam. Egyik alkalommal Szász Domokos kiségitőmunkásként velem dolgozott, egy égetőkemence javításánál. Ezen alkalommal megkérdeztem tőle: Igaz-e, hogy vasfű van a tenyérben? Így válaszolt: Csak volt. Az 1930-as évek vége felé a nagyenyedi börtönbe voltam bezárva mint politikai fogoly. Bilincs volt kezemen, lábamon. A kezemen lévő bilincset minden éjszaka elszakítottam. A börtönorvos felfedezte, hogy vasfű van a tenyerembe beoperálva és attól van a karomban az a hatalmas erő. Mikor a tenyeremből a vasfüvet kioperálták, és a karomból is, a nagy erő elveszett. 5

Valószínű, hogy régebben több erős ember hírében álló egyénről köztudott volt „erőt-adó vasfű” van a tenyérben, vagy csuklójában. Erről a mai fiatal nemzedékek talán csekély százalékának, vagy egyáltalán még annak sincsen tudomása. Gondolom ezen csekély munkámmal hozzájárulok ezen a téren a néprajzi ismereteink gazdagításához.

Adatközlők:

1. Lázár Ágoston (54 éves) 1994. V. 1.;
2. Tótfalvi Göndör János (67 éves) 1994. IV. 10.;
3. Máté Száraz Ignác (67 éves) 1994. VI. 8.;
4. Halász György (42 éves) 1994. IV. 30.;
5. Simény Márton (72 éves) 1994. VI. 29.

István Lajos

Ünnepelőbe öltözött csángó-magyar leány húsvéti tojásokkal (Moldva), 1987

Gy. Szabó Béla és Kusztos Endre Szankon

Két nagy erdélyi magyar művész találkozott megint, ezúttal az alföldi homokvilágban. Pályájuk során együtt voltak Erdélyben, jó barátok, szinte apa-fiú viszonyban állottak egymással.

Szankon nem kell bemutatni Gy. Szabó Béla fametszeteit. Ez a község a legnagyobb elégtételt adta meg a művészeknek: otthont épített a műveinek. Ezzel a tettével pedig a nagy mecénások rangjára emelkedett. Ennek a népnek a szorgalma képes megkötni a homokot, felszínre hozni az altalaj olajkincseit, és meleg szíve maradandó alkotásokra serkenti a művészeket. A szanki csoda kimunkálásában pedig múlhatatlan érdemei vannak annak a közművelődési vezetőnek, Falk Miklósnénak, aki közéleti rangra emelte a községben és a környéken a kultúrát és az egész faluközösség személyes ügyévé tette, hogy mostoha viszonyok között is tovább éljen mindaz, ami szebbé és igazabbá teheti a világot.

Kusztos Endre először jelent meg Szankon a Gy. Szabó emlékházban. Műveivel először a szülőföldjén találkoztam, a Kisküküllő völgyében, Erdőszentgyörgyön 1958 nyarán. Messze vidéken alighanem ez volt az első falusi képzőművészeti kiállítás. Nem csalódott a közönségben. Ót nap alatt háromszázan tekintették meg a munkáit, színrájzokat, olajfestményeket. Megjelentek már akkor a későbbi, jellegzetes „kusztoosi témák” is, a magasba törő vagy vergődő fák, a földből kifordult gyökerek, a sejtelmes ágak, amelyek a törzsről letörten is önálló életet kezdtek. A természet ellesett pillanatai voltak, ezek mellett akkoriban Kusztos rajzain és festményein gyakoriak a falusi házak, a határrészek vagy éppen a villanyoszlopra szerelt hangosbeszélő, a kaszát verő paraszt vagy a kötőző munkásember. Egyik olajfestményén – jól emlékszem – népviseletbe öltözött székely leányka ült a zongoránál, fehér ingvállban, himzett lájbiban, láthatóan megilletődötten ütögette a zongora billentyűit. Bizonyára zongoratanárnő felesége valamelyik tanítványáról mintázta a képet.

Kusztos három évvel azelőtt végezte el a kolozsvári képzőművészeti főiskolát. Tekinthettük azt az egyéni tárlatát bemutatkozásnak is szülőföldje előtt. Majd később, éppen hatvan esztendőskorában újabb egyéni kiállítást rendezett a Kisküküllő mentén, ezúttal Makfalván. Nevezetes falu olyképpen is, hogy fiatal éveinek egy részét itt élte le annak idejében Dózsa György. Makfalva a központja Hármasközségnek, amelyben a művész született. A helyi vezetők, tanárok jó szívvvel pártolták fel a kiállítást, az iskola egyik termében vagy ötven munkája került a falakra.

Ötven vallomás a szülőtáj gyötrelmes szeretetéről.

És hozzá kell tennem: tanúság a szülőföld művészi érzékenységének felkeltéséről. Ugyanis Makfalván éppen Kusztos Endre hatására kezdtek hozzá más festők műveinek gyűjtéséhez is, hogy állandó kiállítást nyithassanak. Kusztos új látásmódot és igényt honosított meg szülőföldjén.

Kusztos Endre éppen úgy rááll a természet ábrázolásra, mint akár a portré rajzolására. Erről személyesen győződhettem meg, mikor még 1959-ben elcsaltam magammal moldvai barangolásomra. A Beszterce mentén haladtunk végig, Dorna Vatrától Piatra Neamt városáig – utóbbi hajdani magyar alapítás, eredeti neve Karácsonykő volt –, én írtam, Kusztos lerajzolta a riporthőseimet, közös munkánk eredményét a bukaresti

magyar napilap közölte. Kusztoz telepi munkásokat, fadóntóket, körfűrészek mestereit rajzolta, néhány vonással jellemző portrékat készített róluk. Élet, hangulat volt a portrékon és szigorú hitelesség. Maguk a „lerajzoltak” ellenőrizték kíváncsian, hogy hasonlítanak-e önmagukra. Kusztoz mestere a portréknak, édesanyjáról például rengeteg vázlatot, rajzot készített, s ezeken nemcsak az arc vonásai, de a kezek is beszéltek: nehéz, küzdelmes, szép életéről.

De igazán lázba Kusztozt mindig a természet látványa hozza. Már akkor, moldvai utazásunk idején szenvedéllyel rajzolta meg a sziklákat, omlásokat és a fákat. Főleg és újra meg újra visszatérve hozzájuk: az élő vagy halott fákat, gyökereket, ágakat. Titokzatos alakzatok kínálkoznak számára jelképekül. Fenyők a sziklán – talán legkedvesebb, legizgatóbb témája –, köves patakmeder, erdőrésztlet, kötött oldal, földek, megint termőföldek, élő szálfák, kivágott törzsek és – igen – a gyökerek, ezer változatban, mindig másképpen és mindig az élet üzenetével.

Kusztoz a maga művészi világában – amely öntörvényű, mint minden nagy alkotó látásmódja – úgy érzi, úgy véli és életét tette fel rá, hogy a fákkal, kövekkel, erdősegekkel mindent kifejezhet a való világból és a lélek titkaiból. A maga lelki viharzását és békesség keresését, a kívülről jövő impulzusokat, a velük való azonosulást vagy a védekezést ellenük, mindent kifejezhet a természet képeivel, csak éppen bele kell néznie léleklátó szemmel, és a természet nyomban megnyílik, kitárulkozik előtte.

M. Kiss Pál írta róla, aki hajdanában tanára volt a marosvásárhelyi kollégiumban: „Különös érzéke van a természeti erők által alakított változások megörökítésére.”

Kérdeztem egyszer tőle, hogy megnyugtatja-e vagy éppen felkavarja a természet, mivel mindkét érzés kiolvasható a műveiből. „Izgalomba hoz, felelte, ha például szemem láttára vágnak ki egy fát. Rádöbbenek, hogy a természet sem örök, változhatatlan. Ha előttem hal meg a fa. Meghal? Soha nem egészen, soha nem egyszerre. A ledöntött törzson, még a szétfűrészelt törzson is, rügyek pattanhatnak, levelek nyílnak. A fa a fejszével vívott vesztés csatája után se adja meg azonnal magát.

Kusztoz az élniakarás szépségét éri tetten a halott fában is.

Egy idős mester, jó szándékkal, szeretettel, azt kérdezte egyszer tőle, hogy miért rajzol mindig drámai hangulatú képeket? Még félreérthetik a jelképeit. Hiszen annyi szépség van az életben. Mit felelt erre Kusztoz Endre? „De hiszen... én éppen a szépséget rajzolom.”

Van-e szebb, felemelőbb, s egyben persze drámaibb – hiszen a természet világa sincs meg, nem lehet meg összecsapások, küzdelem nélkül –, mint az élet harca egy fában, egy csonkban vagy gyökérben? A lét és nemlét mindig időszerű, mindig gyötrelmes dilemmáját látja bele egy-egy famodellbe, az élet egyetemességét találja fel egyetlen fában, hiszen minden fa része az erdőnek., még ha magányosan áll is egy folyó partján vagy éppen magas hegyfokon, sziklák oldalában. Miként minden ember része a nagyobb közösségnek, az erdélyi magányos magyar is alkotó eleme a nemzetnek, amelynek Kusztoz az üzeneteit mindig küldte és küldi.

Borús hangulatúak Kusztoz művei? Egyéni sorsa szinte predestinálhatná a pesszimizmusra. Eltemette feleségét, majd el kellett temetnie egyetlen fiát. Ilyen csapásokat nehezen áll ki az ember. Mint villám török szét az életerőt.

Kusztoz mégis magára talált, és ez a művészet ereje. A hivatás ereje, amelyet manapság oly sokan tagadni próbálnak. Hivatása van a művésznek, az egyes embernek, hogyne lenne hivatása, küldetése a nagyobb közösségnek, a nemzetnek! És éppen, mert konokul a nemzethez szól Kusztoz, a nemzetet szólítja, alapvetően nem lehet borúlátó, nem csüggedhet el, mert akkor nézőit, híveit is elcsüggesztené. A művész hivatása az életkedv, a reménység ébren tartása másokban, még akkor is, ha saját sorsa a kétségbeesés példázata lehetne.

Kusztoz művein a derengő fény nem az alkony jegye, hanem a hajnalé. A kelő nap-

pal együtt indul el a folyók partjára, üti fel tanyáját a hegyek között, vagy városok központjában. Ha kolozsvári műtermében tanyázik éppen, akkor leginkább a Szamos partján cserkészget. A Szamos medre és a Malomárok között, a hajdani papírmalom közelében állt egy öreg fa, amelyet számlálhatatlanul lerajzolt. Minden oldalt, minden szöveget megkeres, amelyik valamilyen kifejező „mozdulatot” kínál. Igenis, mozgást a mozdulatlan fán, mert az ő szeme előtt semmi sem mozdulatlan, minden átalakulóban van, hiszen harc közben lepi meg a világot. Egy ízben éppen akkor ért ki a Szamos partjára, mikor az öreg fát, régi ismerősét a villanyfűrész ledöntötte. A fadöntő munkások meglepetten nézték, hogy a kivágott fát kezdi el rajzolni. Miért nem megy tovább, kérdezték, van még elegendő élő fa. Neki ez a fa régi ismerőse, felelte halkán, fátyolos hangon.

Egyik kritikusa Kusztoz mestereként a Csíkból indult Nagy Istvánt jelölte meg. Mit felel erre? „Valóban mély, lelki rokonságot érzek iránta. De Nagy István másként rajzolta a természetet. Nála a fa mellékes elem, egyik eleme a képnek, nálam a fa fő motívum, az üzenetem hordozója.”

Volt olyan Kusztoz-méltatás, amelyik Csontváryt emlegette. Ezen elgondolkodott, de fenntartásai is voltak. Valóban ő is igyekszik jelképekké tenni a fák sorsát, de nála a ledöntött fák sem szakadnak ki a természetből, nem vonatkoztatja el őket annyira saját lényükre, mint Csontváry tette. Kusztozhoz sokkal inkább a Gy. Szabó Béla metszetei állnak közelebb.

Fák, gyökerek – visszatérő témák voltak a marosvásárhelyi művészárs, barát, Nagy Pál művein is. Mikor egy tragikus autóbaleset halálba vitte Nagy Pált, akkor a hűséges Kusztoz egy sorozatot rajzolt az emlékére: összetört gyökerek sorát...

Még New Yorkban is megkereste a fákat, gyökereket. 1977. tavaszán sikerült eljutnia Amerikába, nem román ösztöndíjjal, hanem amerikai magyar barátainak segítségével. Egy Maros nagyságú folyó éppen áradt, nyúlós iszapot hagyva maga után; a fák kétségbeesetten vergődtek benne. Ezeket az életükért küszködő fákat választotta ki modelljeinek, hiszen – lám – a fák ott is, mindenütt szívós küzdelmet vívnak az életért, az iszappal, az indákkal. Rajzolta az amerikai fák küzdelmét, és haza gondolt, Erdélyre.

Tizenhat országban ismerik Kusztoz Endre művészetét. Ugyanis tévéfilm készült róla, Huszár Irma készítette bukaresti televíziós korában, és ezt a filmet tizenhat ország televíziós társasága vásárolta meg. A filmen Kusztoz Endre a Küküllő mentén, a Nyárád mentén, az udvarhelyi dombok között sétál. Újra és újra gyalogol és rajzol.

Vándorútján el kellett érkeznie ebbe a meleg szívű, fogékony községbe, Szankra, atyai barátjának otthonába.

Úgy érzem, hogy igaz szeretettel fogadták.
Megérdemli.

Beke György

Rajeczky Benjámín emléktáblája Egerben

Rajeczky Benjámín 1901. november 11-én Egerben született és bár életének nagyobb részét Budapesten és Pásztón töltötte, mindig egrinek vallotta magát. Ezt nekem is sokszor elmondotta találkozásaink és főleg a Bodroghözben tett gyűjtőútjaink alkalmával, amikor a siratók után nyomoztunk, nem is eredménytelenül. Ezért merült fel annak szüksége, hogy Pásztó után, ahol örök nyugalomra helyezték, ahol emlékszoba őrzi emlékét, Egerben is legyen egy emléktábla, mely hírül adja, hogy innen indult el az a nevelői, tudósi pálya, mely a zenetörténet és népzene kutatás legfelsőbb régióiba vezetett. A Néprajzi Múzeumban együtt dolgozhattam Vele, de az is kapcsolatot jelen-

tett, hogy az egi Ciszterci Rend Szent Bernát Gimnáziumában érettségizett, ahol magam is két évet (1930-1932) tanulhattam és ezek az évek mindig kedves emlékeim közé tartoznak.

Megkértem Bakó Ferencet, hogy nézzen utána az Anyakönyvi Hivatalban a születés helyének. Ezt sikerült is megállapítania: Maklári u. 103. Sajnos az utcát többször is átszámozták, meg új házak állottak a számításba jöhető telkeken. Így Petercsák Tivadar megyei múzeumigazgató azt ajánlotta, hogy a rendházzal összeépült gimnázium (ma Gárdonyi Géza Gimnázium) folyosóján helyezzük el a táblát, ahol a nagymúltú intézmény kiváló tanulóinak és névadójának emlékei találhatóak. A Ciszterci Rend és a Gimnázium vezetősége ezzel egyetértett és így kerülhetett sor 1994. november 24-én a tábla felavatására.

A megemlékezést támogatta a Ciszterci Rend, a Magyar Néprajzi Társaság, a Gárdonyi Géza Gimnázium, a Lakatos Demeter Egyesület, a Dobó István Vármúzeum, az egi Városszépítő Egyesület, a Rajeczky Benjámín Hagyományörző Alapítvány. A felavató ünnepségen megjelent Rajeczky Borbála, a tudós Bécsben élő húga, dr. Seregély István egi érsek, dr. Kerekes Károly zirci főapát. A város lakosságát dr. Ringelhann György polgármester képviselte.

Az összegyűlt közönséget Lévai Zsolt, a Gimnázium igazgatója köszöntötte, majd Andrásfalvy Bertalan, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke leplezte le az emléktáblát, melynek két oldalán cserkészek álltak, arra emlékezve, hogy Rajeczky Benjámín egyik szervezője, vezetője volt ennek a mozgalomnak. Az egi Bazilika Liturgikus Kórusa olyan gregorián dallamokat adott elő, melyek közvetlenül vagy közvetve a nagy zenetudós munkásságához kapcsolódtak. A népdalkutatóra való megemlékezésésként az egi Nyugdíjas Népdalkör népdalokat mutatott be. Ezután dr. Kerekes Károly zirci főapát személyes vonásokkal átszőtt megemlékezése idézte fel a szerzetes és tudós felejthetetlen alakját.

Az emléktáblával, a megemlékezésekkel nemcsak a nagyszerű intézmény, hanem Eger város is gazdagabb lett, tisztelői, tanítványai és barátai pedig leróhatták kegyeletüket.

Balassa Iván

Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál

„Moldvában, különösen Bákó és Román megyében a földművesek kizárólag magyarul beszélnek. Mikor falvaikban jársz, rosszabb mint Magyarország kellős közepén. Tolmáccsal kell menned, mert az asszonyok és a gyermekek még jó napot sem tudnak köszönni románul.” A Szamosújváron megjelenő román újság (Amicul Familiei) 1880. január 27-i számában közölt Limba ungareasca in Moldova (A magyar nyelv moldvában) című cikkből idéztem. Cikkében az erdélyi román újságíró felszólította az akkori bukaresti vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy „románosítsa el ezeket a csángókat”.

Hogyan és mikor került a moldvai román vajdaságba a ma 300.000 főnyi római katolikus népesség, amely eredetileg magyar nyelvű volt, s közülük 80-100.000 ma is érti, beszél a magyar anyanyelvét. Csaknem két évszázada izgatják ezek a kérdések a magyar történelemtudomány és a néprajz képviselőit. Magyarországi és erdélyi kutatók több generációjának eredményei alapján ma már tudjuk, hogy a moldvai magyarok első jelentős csoportja közvetlenül a tatárjárás után vándorolt ki Magyarországról és Erdélyből Kunországba, a későbbi Moldva területére, a Kárpátoktól keletre. A XVII-

XVIII. században több hullámban is a székelyek jelentős csoportjai hagyták el szülőföldjüket, s telepedtek le a moldvai román fejedelemségben. Magyar településeket Moldva földjén elsősorban a Tatros és a Szeret folyók völgyében találtunk. Ezt a területet jártuk be 1994 májusában kéthetes moldvai néprajzi gyűjtőútunk során.

Moldvai kutatóútunkat a Magyar Tudományos Akadémia, Fejér Megye Önkormányzata támogatta, az erdélyi Kriza János Néprajzi Társaság segítette. Moldvai expedíciónk tagjai: Varró Ágnes, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum néprajzkutatója, Pozsony Ferenc, a Kolozsvári Egyetem Néprajzi Intézetének tanára, a Kriza Társaság elnöke, valamint Erdélyi Zoltán, a Kolozsvári Egyetem néprajz szakos hallgatója voltak. Úgy gondoltuk, hogy a Moldvát már több ízben is megjárt két erdélyi kolléga jó helyismeretére és román nyelvtudására kutatóútunk során nagy szükség lesz. Jó helyismeretüknek valóban hasznát vettük, de román nyelvtudásukat nem kellett hasznosítani, mivel Moldvában csak magyarokkal találkoztunk. Igaz, őket is kerestük. Azt jelentené ez, hogy a 115 évvel ezelőtti román kultuszminiszter nem szívlelte meg a szamosújvári újságíró tanácsát?

Utunk első állomását a csíksomlyói pünkösdi búcsú jelentette, ahol a szombati nagymisén 300.000 magyar zarándok között a gyimesi- és a moldvai csángók csoportjaival is találkoztunk. A ferences kegytemplomban hallgathattuk magyar nyelvű imákat, Mária-énekeiket, várakozó soraikat láttuk a magyar nyelven gyóntató atyák előtt. A moldvai magyarok csoportjai ma elsősorban bérelt autóbusszal vagy padokkal felszerelt ponyvás teherautóval utaznak Csíksomlyóra. A gyimesiek egy része gyalog jön, egyházközségeinként keresztaljkába rendeződött gyalogos zarándokmenetükkel hazafelé útjukban a Gyimesi-szorosban találkoztunk. Mintegy 1600-an lehetnek, népviseletbe öltözve, templomi zászlókkal, keresztekkel, énekelve, imádkozva vonultak.

A Gyimesi-hágóról leereszkedtünk, átkeltünk a Tatros folyón, Moldva földjére léptünk. Pusztinán, az első felkeresett magyar faluban, nagyon szívélyesen fogadtak minket. Népdalokat, közöttük egy szép Szent István magyar királyról szóló éneket vettünk magnetofonra. Utóbbi nem véletlen, hiszen Pusztina római katolikus templomának védőszentje ma is Szent István magyar király. Főoltárának képén a hívek ott látják országépítő szent királyukat. Szent István ünnepét Pusztina népe minden esztendőben megtartja.

Utunk elején Moldvában nagy szárazság volt, egész májusban nem esett eső. Pusztinán az asszonyok arról beszéltek, hogy a Szűzanya, Máriácska bünteti a népet, az ő hónapjában nem ad esőt. Máriához imádkoztak, könyörögtek esőért. Egyik este nagy égzengéssel, villámlással megérkezett a várva várt eső. A harangozó a templomba szaladt, egész éjjel a vihar ellen harangozott. Az asszonyok szentelt gyertyát gyújtottak, imádkoztak, hogy a vihar ne tegye tönkre a vetéseiket.

Kutatóútunk legtávolabbi célpontja Szabófalva volt. Szabófalva korábban a Szeret árterében feküdt, de a gyakran árvíz sújtotta település lakói elhagyták, a régítől néhány kilométerrel nyugatra alapították meg az új Szabófalvát. A régi faluhely megmaradt a szabófalviak emlékezetében, kitűnő forrását ma is mosásra használják, fölé kápolnát emeltek. 1990 óta a régi Szabófalva templomát és temetőjét a régészek feltárták. Az ásatási területen szétszóródott embercsontok között járva azon gondolkodtam, hogy ebben a gótikus templomban milyen nyelven hangzott föl a Miatyánk: latinul, a kunok vagy a magyarok nyelvén?

Lészpeden Fazekas József nyugdíjas festő-mázoló mester magyar magániskolájában jártunk. Fazekas József 1990 óta a saját házában tanítja magyarul írni-olvasni, imádkozni, énekelni és táncolni a gyerekeket. Hetente három délután foglalkozik velük, az 1993/94-es tanévben 35 felső tagozatos korú tanuló járt hozzá rendszeresen. Nagy örömeinkre a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumától egy műholdvevő antennát kaptak, amelynek segítségével a Duna Televízió műsorait néz-

hetik. Fazekas József egyik tanítványa eredményesen szerepelt Győrben a szép magyar nyelv versenyén. A festőmester-tanító a magyar kultuszminisztertől a Pro Cultura Hungarica kitüntetést is megérdemelné.

Klézsén egyik igen kedves és vendégszerető adatközlőnk sokat beszélt nekünk István királyról, a régi Moldva történetéről. István királyunkat gyakran felcserélte, összekeverte Nagy István moldvai vajdával. Ez nem csoda, mivel a moldvai magyaroknak az 1950-es évek óta magyar iskolájuk nincs, magyar nyelvtant, magyar irodalmat, magyar történelmet nem tanulnak, a magyar nyelvű szentmise, a magyar nyelvű hitoktatás számukra egyáltalán nem biztosított. Mindezek ellenére éppen Klézsé határában figyelhettük meg, hogy még az állatokat őrző, legeltető egészen kicsi gyerekek is magyarul beszélgetek.

1990 óta a moldvai csángók nem csak a csíksomlyói búcsúban találkoznak magyarokkal. 1991-ben 1000 tagú csoportjuk utazott Budapestre a pápa látogatására. 1992-ben szépszámu küldöttségük vett részt Budapesten a moldvai magyarok nagy néprajzkutatója, Domokos Pál Péter temetésén. Sokan szerepeltek, énekeltek, táncoltak, zenéltek közülük a Magyarországon megrendezett fesztiválokon. Több száz moldvai magyar férfi dolgozik Magyarországon, különösen az építőiparban, főként az ácsmunkához értenek, mivel a házak Moldvában ma is fából épülnek. „Lészpeden mindenki ács” – tartja a szólásmondás. Sok moldvai magyar diák tanul a székelyföldi magyar középiskolákban, néhány a magyarországi egyetemeken is. Ezek a kapcsolatok 1990 óta nagy mértékben hozzájárultak a moldvai magyarok magyar népi önazonosság-tudatának erősödéséhez.

A Bákó melletti Lujzikalagorban csak rövid látogatást tettünk, de itt is magyarul válaszoltak kérdéseinkre. Itteni adatközlőnk a hatalmas méretű római katolikus templom harangozója volt. Moldvai utunk végén Tatros városát kerestük fel, ahol a XV. század közepén két magyar huszita egyházi vezető, Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint magyarra fordította a Biblia néhány könyvét. Tatroson is magyarul szólt hozzánk egy idős asszony. Tatros és az Ojtozi-szoros között két magyar településen: Újfaluban és Szőlőhegyen jártunk. Szőlőhegy új római katolikus temploma jelzi azt a hatalmas templomépítési hullámot, ami 1990 óta Moldvát elérte. Szőlőhegyen alkalmunk volt egy csupán kéthelyiségű, régi csángó magyar lakóház részletes felmérésére. Közvetlenül az Ojtozi-szoros előtt Gorzafalva volt az utolsó település, ahol kutattunk. Itt Gábor Rajmund Moldva- és Erdély-szerzte híres fazekast kerestük fel.

Az Ojtozi-szorosban az ezeréves határ régi vámházán a történelmi idővel még mindig dacoló magyar „Vám” felirat, majd az úttól jobbra a hegyoldalra állított turulmadár-szobor jelezte, hogy Erdély földjére értünk.

Lukács László

Tarczy Lajos emléktáblája Hetényben

A felvidéki magyarság a legnehezebb történelmi időszakokban – még az üldözések közepette is – hű maradt nemzeti hagyományaihoz, anyanyelvéhez. A CSEMADOK alapszervezetekben napjainkban is szorgalmasan és felelősségteljesen ápolják kulturális értékeinket, városainkban, falvainkban emlékműveket állítanak a két világháború áldozatainak, a második világháború után Csehországba rabszolgamunkára elhurcoltaknak és a kitelepítetteknek. De nem feledkeznek el híres földijeikről sem, akik ott látták meg a napvilágot, onnan léptek ki az élet nagy színpadára. A közelmúltban a Révkomárom melletti Hetény volt rangos kulturális rendezvény színhelye, amelynek

keretében felavatták Petőfi és Jókai tanára, a hetényi születésű Tarczy Lajos emléktábláját, a nemrég Heténybe költözött Nagy János szobrászművész munkáját.

Oktatásügy, kultúránk, tudományos életünk e kiemelkedő egyénisége 1807. december 6-án született Hetényben egy jómódú kisnemes fiaként. Kezdetben szülőfalujában tanult, majd a poétai és a rétori osztályt Révkomáromban végezte, 1823-tól pedig a Pápai Református Kollégiumban folytatta tanulmányait, melynek befejezése után segédtanár és a Főiskolai Könyvtár rendezője. Az egyházkerület 1831 őszén Bécsbe küldte bölcseletet, matematikát és fizikát hallgatni, a tanév végén megválasztották a Kollégium rendes tanárának. Petőfi Sándor egyik régi barátjának a következőket írta: „Tarczy, a derék Tarczy az kinek mindent köszönhetek.” Orlay Petrich Soma is úgy emlékezett, hogy „tanárjai között Petőfi Tarczyval állt legbizalmasabb lábon, ki tanári kötelességein kívül is melegen ápolta az ifjakban a nemesebb eszméket, s barátságos megközelíthető modorával osztotta buzdító tanácsait.”

Jókai Mór sem fogy ki Tarczy tanár úr dicséretéből: „Tarczy Lajos volt a legkitűnőbb tanár a főiskolán. Ő magyarázta a természettant és a felsőbb mathezist... Tankönyve ma is használható. Akkor ez volt az egyedüli nyomtatott fizika. Hát még az előadása! Azt élvezet volt hallgatni... Nemcsak tanítónk, hanem nevelőnk, vezetőnk volt.” Jókai is ott volt, amikor 1880. november 5-én fél évszázados tanári működését ünnepelték Pápán és lendületes pohárköszöntővel kívánt hosszú életet kedves tanárának, aki ekkor 73 éves volt, de még változatlan szorgalommal tanított.

Eötvös Károly is csatlakozott a hálás tanítványokhoz: „Bölcselő és természettudós, gyakorlati magyar nyelvtudós s kitűnő mezei gazda. A reformátusok pápai kollégiumában ötven éven át tanár, a hazai felsőbb közoktatásunk dicsősége. Nekem tanárom s később nemes barátom. Tarczy Lajos azok közé tartozott, akik fel tudták gyűjtani a fiatalok szívében az eszmék tiszta szerelmét.”

A Hetényi Községi Hivatal, a CSEMADOK helyi szervezete és a Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága által rendezett ünnepség vendégeit – köztük a Pápai Református Kollégium küldöttségét – Dékány György, a CSEMADOK Országos Választmánya elnökségének tagja köszöntötte, majd Csintalan Csaba polgármester ismertette Tarczy Lajos életútját Heténytől Pápaiig. A koszorúk elhelyezése után a Himnusz éneklésével zárult az ünnepség első része. Ezt követően a község ház dísztermében Kövy Zsolt református lelképásztor, kutató tudós és Fa Imréné Szelle Emi operanékes – a Tarczy család leszármazottja – emlékeztek meleg hangon a Pápai Református Kollégium országos hírű tanárának emberi nagyságára, gazdag pedagógiai és tudományos tevékenységére. Az emlékünnepség a Lilla Galériában tárlatnyitással fejeződött be, amelyen Kaposi Endre, Szentessy László és Wieszt József Komárom-Esztergom megyei képzőművészek mutatkoztak be alkotásaikkal.

Ez a példaértékű hetényi rendezvény is bizonyítja, hogy ahol kultúrát szeretők, hozzáértők, hagyományainkat gondosan ápoló lelkes emberek munkálkodnak, ott anyagiakban szűk napjainkban, nehéz kisebbségi létben is lehet maradandó értékeket felmutatni, rangos kulturális tevékenységet folytatni.

Tisztelet és dicséret azoknak, akik így cselekszenek.

Gáspár Tibor

Az abonyi reformátusság hőse

Bensőséges és megható emlékezést tartottak az abonyiak október 30-án templomuk kertjében azon az emléktábla avatáson, mely az ötven évvel ezelőtt történt tragédiát jelzi. 1944. október 27-én a délutáni bibliaórán kilenc imádkozó lélek maradt annak az iskolának romjai alatt, amelyet bombatámadás ért. Ekkor halt meg az un. régivárosháza előtt a római katolikus Budai József is.

Most, az ötven év után az érintett családok – köztük az Ócsai család – hozzátartozóinak kezdeményezésére, a falumúzeum pártfogása nyomán a parókia falán emléktábla hirdeti a szomorú eseményt. Az emlékezést az a Nt. Tánczos Zoltán nyugalmazott budapesti lelkipásztor tartotta, aki Abonyban hosszú éveken át szolgált s aki akkor a bibliórát vezette és néhányadmagával túlélte a tragédiát. Megáldotta az emléktáblát Nagy András helyi apátplébános és koszorút helyeztek el a helyi önkormányzat vezetői is.

Györe Pál

Nagy Károly kitüntetése

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság elnökének, Nagy Károly tanárnak a Megye Közgyűlése 1994. október 21-i ünnepi ülésén *Alkotói Díjat* adományozott. *A kitüntetett a megye honismereti mozgalmának meghatározó személyisége.*

Gyakorló történelemtanárként a Megyei Pedagógiai Intézet szervezésében 6 éven keresztül helytörténeti szakkört vezetett Ózdon. Honismereti kutatómunkájának eredményeit jól hasznosította a nevelőtestület és a tanulók körében, az egész megyében használják helytörténeti olvasókönyvét, helytörténeti könyveit. Lelkes irányítója az ózdi és környéki majd 1990-től a megyei honismereti mozgalomnak. Tizenöt éve látja el az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör vezetését, 1962 óta gyűjtik Ózd és környékének történelmi, ipartörténeti, néprajzi, helytörténeti emlékeit. Munkásságát kiemelkedő rendezvények, kiállítások és igen termékeny publikációs tevékenység jellemzi.

Tiszteletreméltó kezdeményezése volt az Ózdi Honismereti Pályázat meghirdetése, melyek évenkénti gazdag eredménye azt igazolják, hogy a honismereti örökség vizsgálata, a hagyományok ápolása mennyire fontos feladat. 1990 októberében az újjáalakult Megyei Honismereti Bizottság elnökévé választotta a közgyűlés, s az eltelt három és fél év alatt újjászületett a megyei honismereti mozgalom. Kiadványuk a *Szülőföldünk* színvonalon szolgálja a megye honismereti mozgalmát.

Életútja követendő lehet a mai ifjúság számára is, mely azt példázza, hogyan lehet a fizikai munkát végző bányászfiúból tudományos munkát végző helytörténész, aktív közéleti ember, miközben a bányászgyermek nevelője is maradt.

Kitüntetéséhez őszinte szívvel gratulálunk!

A Szerkesztőbizottság

Ácsolt láda

Magyarország történeti helységnévtára, 1773-1808.

Több mint húsz évvel ezelőtt Fügedi Erik vezetésével látott munkához az a kutatókból, egyetemistákból álló csoport, mely a történeti Magyarország XVIII. sz.d. végi állapotát tükröző helységnévtár megjelentetését tűzte ki céljául. A levéltári és könyvészeti források cédulázása során óriási mennyiségű anyag, mintegy 100-120 ezer katon keletkezett, melynek rendszerezésére a történeti megyék szerinti csoportosítás látszott célszerűnek. Ebből következett a megyei tudományos intézetek, levéltárak bekapcsolódása a munkába.

Megjelentésre azonban csak 1987-től nyílt lehetőség Fejér megye kötetével, ezt követte Pest-, Pilis-, Solt megye és a Kiskunság 1988-ban, majd Árva vármegye 1989-ben, Borsod megye, Bihar megye és a Hajdúság kötete 1991-ben, Moson megye, Liptó vármegye 1993-ban jelent meg. A következőkben Máramaros és Zemplén megye kötetei készülnek el. Évente 1-2 kötet kiadása várható.

A kézikönyv sorozat fő célkitűzése, hogy a lehetőség szerinti legnagyobb teljességgel leírja a történeti Magyarország helységeit, külterületi lakott helyeit és önálló névvel rendelkező pusztáit, közölje a korabeli települések fontosabb demográfiai, vallási, nemzetiségi és gazdasági jellemzőit. Ezek az adatok nélkülözhetetlen kézikönyvvé teszik a sorozatot nemcsak a társadalomtudományok kutatói, de a történeti és településföldrajz, egyháztörténet, történeti demográfia, nyelvészet, néprajz stb. kérdéseivel foglalkozók számára is, akik ennek segítségével tájékozódhatnak arról, hogy mely egyházi vagy családi levéltár anyagában folytathatják a kutatást. Megismerhető a kötetből az is, hogy milyen névvariációk jelentek meg az évszázadok során az ott

élő nemzetiségek használatában. Így a helytörténeti kutatók is haszonnal forgathatják a köteteket. A történeti helységnévtár névanyaga, gazdaságtörténeti adatai, birtokosokra vonatkozó adatai nemcsak a történeti kutatók számára érdekesek, hanem jól használhatók pl. a kártalanítási ügyek előzményeinek felderítésére is.

A helységnévtár forrásai közül legkorábbi a *Lexicon Locorum* néven ismert leírás, mely megyénként csoportosítva, négy nyelven közli a helységek nevét, jogállását, az anyaegyházzal bíró felekezeteiket, a tanítók számát és a többség nyelvét. Az 1780-1781-ben összeállított *Tabella Locorum* a közigazgatási adatokkal szolgál. A népesedési adatokat a II. József-féle népszámlálási forrásközlések adják. Ugyanitt találunk adatokat a birtokos személyére vonatkozóan. A kitöltetlenül maradt rovatok adatait a MOL Helytartótanácsi és Curiai Levéltárban kiegészíthetjük. Az adatbázis gerincét Korahinszky, Vályi András és Lipszki helységnévtárai alkotják.

Az 1785-1786-ban készült plébánia-összeírások alapján állította össze a helytartótanács a *Pfartrtopographie-t*, mely a római katolikus és a görög katolikus egyház igazgatási beosztását, filiális rendszerét és a filia-szintű népességszámokat regisztrálta. A többi vallásra vonatkozóan hasonló megbízhatóságú forrás nem áll rendelkezésre, ezeket az adatokat különböző egyházi levéltárak adataiból kellett pótolni.

Kiegészítő adatként szerepelnek a postaállomások, a só- és harmincadhivatalok, a vásárok, a malmok, az ipari és gazdasági létesítmények. A térképmellékletek: az első katonai térképfelvétel és Lipszky térképei alapján a XVIII. század végi állapotnak megfelelően szerkesztették az 1870-es éveiben publikált, község-határos, 1:144000-es méretarányú megye-térképről.

A helységnévtár szerkezete a következő. Megyénként 1-gyel kezdődő sorszámmot kap minden helység, pusztá és külteki lakóhely. Nagybetűkkel szerepel a névváltoztatások alapján képzett legteljesebb névalak mai helyesírással írott formája. A jogállást a latin terminológia (civitas, oppidum, pagus, praedium) rövidítésével jelölték.

Ezt követi a térképszelvényszám, majd a birtoklási, gazdasági és egyéb adatok következnek. A népszámlálás ház, háztartás és népességszám adatai után a vallási megoszlással az egyházigazgatási beosztással és a beszélt nyelv adataival zárul a táblázat. A jegyzetekben hasznos kiegészítésekre, észrevételekre nyílik lehetőség. A Helynévmutatóban az egyezményes névforma után a mai nevet is, illetve a mai megyei hovatartozást is közlik. A felekezeti és birtokos mutatót a speciálisan erre irányuló munkát hivatott megkönnyíteni.

A sorozat felelős kiadója a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főigazgatója, dr. Csahók István, aki biztosította ennek az értékes sorozatnak minden nehézség ellenére való megjelenését. A kötetek összeállítói és szerkesztői között nyelvészt, történészt, könyvtárost, levéltárost egyaránt találunk. A Könyvtár kutatócsoportjának munkatársain kívül elsősorban az adott megye szakemberei vettek és vesznek részt a munkálatokban.

A sorozatszerkesztők – Szaszskóné Sin Aranka és Józsné Halász Margit – célkitűzése, hogy az akadályok ellenére a történeti Magyarország összes vármegyéjének kötetét mielőbb megjelentessék és a ma Magyarországhoz tartozó területek esetében a helyi szakembereket is bevonják az anyag gyűjtésébe és lektorálásába. Emlékeztetünk még arra, hogy a Magyarország történeti helységnévtára sorozat korlátozott példányszámban jelenik meg és könyváruusi forgalomba nem kerül. Köteteit a kiadó megrendelés alapján terjeszti.

Szilasiné Csenki Éva

Regék várainkról

A múlt évben került ki a nyomdából a *Hatágu Síp Alapítvány Kiadójának* gondozásában *Csorba Csaba Regélő váraink* című, kiállításában is reprezentatív kötete. Ahogy Csorba Csaba is megálapította bevezetőjében, ilyen jellegű várismertetések a múlt század végén, illetve a századfordulón készültek. Mégpedig közülük sok a kor méltán neves, főleg rajzokkal és metszetekkel gazdagon illusztrált folyóirataiban, mint például a *Vasárnapi Újságban*, vagy a *Hazánk és a Külföldben*; vagy pedig jeles íróink feldolgozásaiban kötetekbe foglaltan, mint ahogy például *Jókai Mór*, vagy *Mikszáth Kálmán* is tette. Ezekben az ismertetésekben és feldolgozásokban nagy teret kapott a történelmi-építészeti ismeretek tolmácsolása mellett a romantikus életszemlélet, a regés tényezők sokasága és a mindezeket befolyásoló nemes patriotizmus. A „korabeli” illusztrációk is ilyenek: romantikusak, mesélő kedvűek és a dicső múltot merengve patrióták. Csorba Csaba annyiban is kapcsolódik ehhez a szemlélethez, ábrázolási módhoz, hogy könyve gazdag illusztráció-anyagát ezekből a múltszázadvégi, századfordulói rajzokból, metszetekből válogatta. A kötet tipográfusának dicséretére legyen mondva a munka megjelenését ehhez a stílushoz, ezekhez a rajzokhoz, metszetekhez igazította. Például azzal az egyszerű, de az utóbbi időkben olykor-olykor fájdalmasan hiányolt megoldással, hogy a teljes szedést oldalanként keretelve nyomtatta ki.

Ezek az újra felhasznált, hangulatkeltő rajzok, metszetek valóban „merengésre” készítetnek ma is, láttatva velünk is azt, amit a költő így fejezett ki: „Vár állott, most kőhalom...” Nem is csoda, ha Csorba Csaba bevezetőjének is éppen ez az idézet a címe. Csakhát Csorba Csaba nem állt meg itt, nem elégedett meg ennyivel. Szükségét látta, hogy közvetlenül a bevezető után *Várépítészeti alapfogalmak* címen egyfajta ismeretterjesztő, ismeretszerző, a megértést könnyűvé tevő má-

sodik bevezetőt is írjon. Ehhez, a várépítéssel elgazdított fejezethez csatlakozik a kötet végén két nagyon fontos, a továbbgondolást szolgáló, a tudományos igényeket kielégítő fejezet. Az első *Irodalom* címmel a magyar várépítéssel, vártörténettel, „várhasználattal” foglalkozó legfontosabb munkákat sorolja föl. A második pedig *A várak területi elhelyezkedése a történeti Magyarországon* című tanulmány. Szerintünk ennek a tanulmánynak nem itt lett volna a helye. A Várépítészeti alapfogalmak című, a könyv elején álló tanulmány után kellene következnie. Ezáltal elérte volna a szerző, hogy az Irodalom című bibliográfiai összefoglalás ténylegesen a könyv végére kerüljön és valóban lezárja, befejezze a munkát.

Csorba Csaba ebben a kötetben a következő várak mesés-regés történetét mondja el: Arad, Árva, Bács, Bálványos, Beckó, Csáktornya, Csejte, Csesznek, Csobánc, Déva, Dévény, Diósgyőr, Drégely, Eger, Esztergom, Fogaras, Fraknó, Győr, Gyula, Hollókő, Hunyad, Huszt, Komárom, Kőhalom, Kőszeg, Krasznahorka, Munkács, Murány, Nándorfehérvár, Nemetújvár, Nógrád, Oroszlánkő, Palota, Pécs, Pozsony, Regéc, Rozsnyó, Salgó, Sáros, Sárospatak, Sebesvár, Siklós, Solymos, Somló, Sümeg, Szepesvár, Szigetvár, Szigliget, Tata, Temesvár, Toma, Töröcsvár, Trencsén, Váradi, Vázsony, Veszprém, Világos, Visegrád, Zólyom. Azokról a városokról van szó a kötetben, amelyeknek történetéhez a legtöbb és a legváltozatosabb rege, monda, mondai elem kapcsolódik.

Csorba Csaba azonban nemcsak a mondákkal, mondai elemekkel foglalkozik. Úgyesen beszövi mondanivalójába a tényleges történelmi eseményeket, történelmi-, műemléki-, néprajzi ismereteket is. Arról szó esik a kötetben, hogy a szerző további köteteket tervez az ebből a munkából kimaradt várak ismertetésére. Talán mondanunk sem kell, hogy mily nagyon várjuk ezeket a köteteket. Hiszen a jelen munkából láthatjuk, hogy azok is bizonyára ugyanilyen értékes, egyszerre ismeretterjesztő és nevelő munkák lesznek, mint ez.

Dankó Imre

HERMANN GUSZTÁV:

Székelyudvarhely művelődéstörténete

A székelyek neves kutatója, Orbán Balázs Székelyudvarhelyt tartotta Erdély egyik legértékesebb városának. Bár nem nagy város, jelentősége kiemeli Székelyföld többi városa közül. A Hargita lábánál, a Nagy-Küküllő kiszélesedésénél található, fekvése révén hamar vásári központ lett. A középkortól fogva a magyar művelődés és szellemi élet központja is volt.

A város szellemi életének aprólékos búvárlója volt Hermann Gusztáv, aki évek munkájával összegyűjtötte szeretett városa művelődéstörténeti emlékeit, s ez az anyag 1993-ban végre könyv alakban is megjelenhetett. Hermann Gusztáv Székelyudvarhely szülőtte, a város gimnáziumának tanára volt, aki 1988-ban bekövetkezett haláláig a homogenizáló, magyar emlékek megsemmisítését célul tűző hivatalos politika ellenében dolgozott, gyűjtötte szűkebb pátriája helytörténeti, művelődéstörténeti emlékeit. A kéziratnak évekig kellett várnia a megjelenésre.

A város első művelődéstörténeti emléke a XVI. század elején keletkezett Székelyudvarhelyi kódex. A korabeli magyar nyelvű kéziratok könyvek közül ez az egyetlen, melynek íróját is ismerjük: Nyújtódi András ferencendi szerzetest. A szerző az első írásos emléktől kezdve csaknem fél évezredet ölel át a város kulturális történetében. A könyv megjelenési ideje neves évforduléhoz is kötődik. 1993-ban ünnepelte a székelyudvarhelyi egykori Római Katolikus Főgimnázium, ma Tamási Áron Gimnázium, alapításának 400 éves évfordulóját.

Az iskola elődjét 1593-ban a jezsuiták hozták létre. A gimnáziumi ciklus a jezsuiták tanrendje, a Ratio Studiorum értelmében öt tanulmányi év volt. Mind-egyik osztálynak külön tanára volt, aki az összes tárgyat tanította. A fiatal tanítvány nem lehetett hosszú életű. 1610-ben az erdélyi országgyűlés határozata alapján minden katolikus papot és szerzetest kitiltottak a városból. 1647-ben sikerült

újra megszervezni az iskolát, de az újjászervező szerzetest, Sámbar Mátyást pár év múlva kiutasították Erdélyből, menekülnie kellett, s az iskola hanyatlásnak indult. Még a vallási türelem hazája, Erdély sem volt mentes vallásüldözések-től, ha a katolikus egyház történetét nézzük. Csak a század végén indult fejlődésnek az iskola, s fokozatosan a székelyföldi katolicizmus erős központjává növekedett.

1671-ben Bethlen János kancellár alapítványával megszületett a kisváros protestáns középiskolája is. Az iskola alapszabályzatát a kancellár fia, Bethlen Miklós, Udvarhelyszék főkapitánya, későbbi kancellár és emlékiró terjesztette a zsinat elé. A kollégium létének első évszázadában felzárkózott a híres enyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi református kollégiumok mögé.

A két egymással mindvégig szellemi csatát vívó intézet a város kulturális életének meghatározó eleme volt. Mindkét iskola olyan tudományos alapot adott, mellyel külföldi egyetemeken is helyt tudott állni az itt végzett ifjú. Ezekben az években tanult itt Cserei Mihály történetíró, Hermányi Dienes József író, Baróti Szabó Dávid költő. A felvilágosodás korában tovább nőtt az iskolák szerepe. Kibontakozott a diákszínjátszás, az oktatásban fontos szerepet kapott az ének- és zenetanítás. A református kollégiumban tanító tudós professzor, Szigethy Gyula Mihály a diákszínpad érdekében még tollat is ragadott, s több szindarabot írt. 1801-ben nyílt meg a kollégium „theátruma”, s ettől kezdve rendszeresen mutatnak be világi jellegű darabokat.

A reformkorban Székelyudvarhely életét is politikai pezsgés rázta fel. Erdélyben az elsők között, itt jött létre 1837-ben a Társalkodó Egyesület. A kaszinónak a nemesek mellett értelmiségi polgárok is tagjai voltak. A művelődési élet azonban továbbra is iskolaközpontú maradt. A kollégiumban iskolai olvasó társaság létesült 1833-ban, egy évtized múlva megalakult a Szónoklati Társulat. A magyar nyelvű színjátszás kialakulásának éveiben

Udvarhelyen is feltűntek a vándorszínész csoportok.

A város szellemi fellendülése azonban csak a század utolsó harmadára tehető. Erdély más városaihoz hasonlóan itt is egyre másra alakultak meg a művelődési és művészi egyesületek, egyletek: 1868-ban a Székely Dalegylet, 1872-ben a Polgári Olvasókör, 1875-ben a Nőegylet, 1887-ben a Kereskedő Ifjak Olvasó Egylete, 1890-ben az Ipari Önképző és Segélyegylet. A századfordulón a városban már 30 egylet és egyesület működött. Bővült a város iskolahálózata is. 1871-ben létesült az Állami Főreáliskola, 1884-ben az Állami Polgári Leányiskola. A kisváros művelődési életébe új szint hozott Szabó Dezső, aki 1909 és 1913 között volt a főreáliskola tanára. 1910-ben sikeres Adymatinét szervezett, előadásorozatokat tartott.

Az impériumváltkozás után az iskolák szerepe még fontosabb lett. A református kollégium 1927-ben, két és fél évszázados működés után bezárta kapuit. Az egyház az új helyzetben nem tudta fenntartani iskoláját. Helyére a nagyenyedi református tanítóképző költözött. Az 1917-ben megszűnt főreáliskola épületében 1923-tól román liceum nyílt, a diákok többségét távoli vidékről toborozták. 1924-ben román nyelvű lett a leányközépiskola is, ezért a katolikus gimnázium épületében polgári leányiskolát nyitottak. Udvarhely a két világháború közti időszakban is megőrizte iskolaváros jellegét.

A szerző művéhez külön kislexikont csatol, amiben felsorolja a Székelyudvarhelyen született, tanult vagy a városban élt hírességek életrajzi adatait. Az itt tanuló nagy tudósok sorát Orbán Balázzsal kell kezdeni. Főművét, A Székelyföld leírása kötetét a város melletti Szejkefürdön írta. Ugyanitt van sírja, melyhez ma székelykapu-sor vezet. Az 1849-től a világháborúig terjedő időszakban Udvarhely iskoláiban nevelkedett többek között Bartha Miklós, Petelei István, Benedek Elek, Áprily Lajos, Nyíró József, Tomcsa Sándor, Tamási Áron, Szemlér Ferenc. A neves tanárok közül emeljük ki Szabó

Dezső mellett Lukinich Imre történész, Viski Károly nyelvész és etnográfus, Haáz F. Rezső néprajzi gyűjtőt és múzeumszervezőt. 1918 után az udvarhelyi iskolában tanult Bíró Sándor történész, Demeter János jogász, politikus, Tompa Miklós rendező, Kányádi Sándor költő, Dávid Gyula irodalomtörténész, Toró Tibor atomfizikus, hogy csak néhány nevet említsünk. Székelyudvarhelyhez kötődik Tompa László költő munkássága, aki életének 81 évéből 57-et itt élt le.

A könyv 1944-ig követi nyomon a város szellemi életét, az azóta eltelt fél évszázadra csak a kislexikon adatai utalnak. Öröndetes az erdélyi városokról szóló helyismereti, művelődéstörténeti könyvek gyarapodása, melyek sorában rangos kiadvány a Székelyudvarhely művelődéstörténete.

Udvarhelyi Nándor

BALASSA IVÁN:

Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században

Ha Balassa Ivánnal találkozom és egy kicsit beszélgetünk, tanulságos és ízes történetei között hamarosan egészen biztosan fölbukkan Patak, Sárospatak, a Bodrogköz és természetesen az igazi nagy barát, Újszászy Kálmán neve. Balassa Iván új kötetét éppen neki ajánlotta: „atyai barátomnak, a pataki szellem ápolójának és ébren tartójának”.

Sárospatak a magyar történelemben különleges helyet foglal el. A Pálócziak, Perényiek, Dobók, Lórántffyak, Rákócziak életének sok fontos epizódja kötődik a városhoz. Nagymúltú Református Kollégiuma a határokon túl is híressé tette.

A városrés-, utca-, tér-, folyó- és hídnevek egy város történelmének, mindennapi életének sok-sok apró mozzanatára rávilágítanak. Balassa Iván öt évig volt a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója. Három könyvet írt a környékről: a Bodrogközről, Hegyközről és Tokaj-Hegyaljáról, s most „a város”, a Bodrog-parti Athén (valószínűleg Comeniustól származik az elnevezés) névhelyrajzát tárja elénk.

A kötet címében található történeti helyrajz (topográfia) pontosabb meghatározását az előszóban találjuk. A lexikon-meghatározások alapján Balassa Iván szerint: a helyrajz: topográfia a földrajztudomány része, leírásjellegű, mely egy adott települési egységet „vízszintes vetületben ábrázol”. A történeti helyrajz viszont egy adott település – ez alkalommal Sárospatak – földrajzi neveiből (utcák, terek, vizek, hidak, „épülmények” stb.) indul ki, és azokat az utóbbi 400-500 évben történetileg, etimológiailag, földrajzi elhelyezkedésében, változásában stb. vizsgálja. A szerző módszere tehát történeti és néhány esetben összehasonlító (pl. Betlehem, Babócsa, Derék utca, Hóstát stb.). Az eredményekből nyelvi, történeti, néprajzi következtetéseket von le – ebben a példamutató legjobb helynévi gyűjtemények hagyományát (pl. Péter László: Szeged utcanevei) követi.

Néhány érdekes név: Ketelpataka, Sároskispatak, Szárazhíd, Hóstát (ma: Hustác, a német Hofstadt-ból származik), Tótszer, Magyarszer. A helynevek betűrendes mutatója az Abaházy-féle házzal kezdődik és a Zsindely-házzal fejeződik be. Innen is néhány különleges név: Amerika, Anabaptista sor, Átaljáró kapu, Bábagödre, Ispotály, Páterek kocsmája, Skóla stb.

Vegyük pl. a Betlehem nevet. Patakon Betlehemnek nevezték a vár melléki árkokat, sáncokat, ahol szegény emberek éltek állataikkal együtt. Igaz, hogy ezeket a családokat már a XIX. század elején kitelepítették, de megőrződött a név. A magyar nyelvterület sok részén találhatunk ilyen Betlehemeket, amelyek állatok és emberek együttélését jelölik, valamint sok helyen az istállókat nevezték még Betlehemnek.

Balassa Iván sárospataki névkönyve nemcsak nyelvészeknek, néprajzkutatóknak, patakiaknak, hanem a várossal ismerkedő turistának is hasznos olvasmány. Minden „névcikk” gazdagon adatolt, a szerző közérthető stílusban mutatja be eredetét, leírja a pontos helyszínt, utalásokat tesz, térképvázlatokat, rajzokat,

fortókat mellékel. Sárospatakon nagyon jó kirándulni, járni az utcákat, benézni a kapualjakba, körülbarangolni a várat – s ebben nagyon hasznos útítársunk lehet ez a kalauz. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc-Sárospatak, 1994.)

Balázs Géza

GARAM ÉVA:

Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum

A Magyar Nemzeti Múzeum hosszú idő óta különböző sorozatokban és kiadványokban jelentette meg már eddig is gyűjteményeinek legjelentősebb együttesait az ötvösművészet remekeitől kezdve egészen a különböző díszes, remek fegyverekig. Az intézmény legújabb sorozata (Catalogi Musei Nationalis Hungarici) első köteteként 1993-ban a népvándorlás kori gyűjtemény avar aranytárgyait közzétevő kötetét vehetjük a kezünkbe.

Garam Éva a német nyelvű kiadvány anyagát a mintegy 100.000 leletet tartalmazó gyűjtemény legkiemelkedőbb anyagából válogatta, s közöttük ott találhatók az avar fejedelmi, illetve a leggazdagabb vezéri temetkezések leletei (Bócsa, Kunágota, Tépe, Szentendre, Kiskőrös-Vágóhíd, Ozora-Tótpuszta stb.), nem is beszélve a többi – szebbnél-szebb – lelőhely nélküli szórvány leletről. Azt tudnunk kell ugyanis, hogy a régészettudomány legnagyobb bánatára a leggazdagabb temetkezések eddig véletlenszerűen kerültek elő, tehát nem régész tárta fel őket, így pontos leletösszefüggéseikre sem derülhetett fény. Az avar társadalom gazdag, pompakedvelő halottait – akár csak a velük rokon sztyeppei népek hatalmasait – minden bizonnyal az éj leple alatt, magányosan, kevés szemtanú jelenlétében temették. Féltek ugyanis a sírablóktól, akik ebben a korban is „mesteri” munkát végeztek, ennek következtében kevés avar sír maradt érintetlen

nül a Kárpát-medencében. Az egyes temetőket ugyanis az Avar Birodalom politikai bukása után (803) tömegesen rabolták ki a sírablók – kiknek személyét mind a mai napig homály fedi –, mindig a legértékesebb arany- és ezüst leleteket véve magukhoz. E fejedelmi temetkezések töredékességük ellenére is azt jelzik, hogy elkerülték a sírablók fosztogatásait, sajnos ezt követően a legtöbb kárt nem az idő, hanem legújabb megtalálók tették bennük. A megtalált leleteket ugyanis a legtöbbször széthordták és elköttyavetyélték – a legkirívóbb negatív példa erre az 1971-ben homokbányászaskor előkerült kunbáonyi fejedelmi lelet története – s bizony csak a régészek fáradtságos utána-járásának köszönhetően került néhány darabjuk a múzeumok gyűjteményeibe.

E leletegyüttesek kiemelkedő szépségű arany- és ezüst fülbevalói, öv- és lószerszámveretei, aranszerelések kardjai, aranyból és ezüsből készített ivőedényei, ivőkürtjei, díszes tegezei jelzik a koraközépkori uralkodók és vezérek pompáját és korlátlan hatalmát.

A keletről származott avarok őshazája valahol Belső- illetve Közép-Ázsiában volt, s Kárpát-medencei honfoglalásukat (567) követően csaknem 250 évig voltak a térség urai. A VII. század első felének bizánci háborúiban rengeteg aranyat zsákmányoltak – a bizánciak óriási aranyadó fejében vásárolták meg évről-évre a békét Baján kagán népétől (ez a VII. század húszas éveinek elejére, I. Hérakleitosz császár uralkodásának idején már 200.000 solidusra emelkedett), így aztán uraik dúskálhattak az aranyban-ezüstben. Erről az egykori „sztyeppei” pompáról hitelesen tudósítanak a bizánci követjelentések (ilyen például Priszkosz rhétor tudósítása Attila udvaráról), melyek ámulattal számoltak be a „barbár” fejedelmeknél tett látogatásokról. Ez utóbbi például így írt Attila udvaráról: „Egy igen nagy faluba jutottunk, amelyben, mint mondják, Attélásznak bárhol lévő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva, és nem erősségre, hanem

ékességre számított fakerítéssel körítve. A királyné után Onegesios laka volt a legkitűnőbb, melynek hasonló a fakerítése, de tornyokkal nem volt úgy díszítve, mint Attélászé... Éspedig a többi barbároknek és nekünk sokféle étel volt készítve, és ezüsttányérokon hordták fel; Attélásznak pedig fatálon, húson kívül semmi egyebet sem. A vendégek elé ugyanis arany- és ezüstkupákat adtak, Attélász ellenben fakupából ivott...” Érdekességként említjük meg, hogy fejedelmi temetkezések eddig csak a koraavar korból ismeretesek (a VII. század közepéig), s mivel a bizánci császárok pénzei jól kelteztek őket, így földbekerülésük ideje is behatárolható.

Az avar kori kutatás „balszerencséjére” a későavar korból eddig fejedelmi temetkezéseket nem ismerünk, azonban egykori központjaira utalhatnak a Kárpát-medence egyes pontjain (így Hortobágy-Árkus, Komárom-Hajógyár, Kaposvár környéke) feltűnő gazdag lovasmetetkezések, a legtöbb esetben a kedvenc harci paripával, díszes öv- és lószerszámdíszekkel, fegyverekkel eltemetett avar nemesi réteg sírjai.

Garam Éva legjelentősebb, ötvösművészeti szempontból is páratlan művelődéstörténeti értéket képviselő avar leletanyag pontos közzétételével nagyban hozzájárult egykori rokonnépünk, az avarság történetének és társadalmának behatőbb megismeréséhez. (Bp. 1993)

Dr. Trugly Sándor

LÁBADI KÁROLY

Istennek hajlékai a Drávaszögben¹

A Drávaszög a Duna és a Dráva közötti vízjárta szelíd dombos terület az egykori Baranya megyében. 1918-tól kezdve Jugoszlávián belül Horvátország legkeletibb része, jelenleg senki földje, szerbek által megszállott terület. Az ötvenegy,

többnyire ezer lélekszám alatti településén ötven és hatvan ezer lakost írtak össze. 1981-ben 19.136 horvátnak, 12.857 szerbnek, 9920 magyarnak, 8397 jugoszlávnak és 3099 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. A Horvátországban élő magyarok mintegy egyharmada a Drávaszögben él. „Igazában helyesebb múlt időt használni – írja Lábadi Károly –, amikor arról esik szó, hol mennyien élnek: mert az 1991-ben kirobbant és 1993-ban is folytatódó háború forgószele nemhogy csak megtizedelte, hanem a drávaszögi magyarság jelentős részét otthonától messzire sodorta.”

Ez történt a könyv szerzőjével is, aki ma a Drávaszög népéletének, történetének legjobb ismerője, amit számos könyve (*Erdők, mezők, vadligetek*. Drávaszögi magyar népballadák. Katona Imrével együtt. Újvidék, 1980; *Hold letette, Nap felkapta*. Eszék, 1984; *Ahogy rakod tüzed*. Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, 1986; *Kopácsi vízi élet*. Újvidék, 1987; *Meg vagyok én búval rakva*. Ács Gedeon élete és néprajzi feljegyzései. Újvidék, 1992 stb.), tanulmánya és cikke bizonyít. De nemcsak ő, hanem felesége, Kedves Klára is jeles néprajzkutató (*Barkócaikoszori*. Alfalusi (drávaszögi) népi játékok. Eszék, 1984; *Gyíngygyöngyöt asszonyának*. Drávaszögi (alfalusi) mondókák és gyermekjátékok. Eszék, 1989) és mindketten nagyon sokat tettek e nagy történeti hagyománnyal rendelkező vidék népi kultúrájának feltárása érdekében. De menekülniök kellett és várják a visszatérés lehetőségét.

A Drávaszögben már honfoglaló őseink szállást vertek, és a mai községek döntő többsége az Árpád-korban lakott volt (*Györfly György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I Bp. 1963: 247-409.), bár az észak-déli hadi út sok megpróbáltatásnak tette ki az itt élőket. A reformáció nagyon hamar gyökeret eresztett e tájon és olyan kiemelkedő egyéniségek származtak innen vagy éltek itt, mint Kopácsi István, aki Sárospatakon a nagy hírű Kollégiumot alapította, Sztárai Mihály 1544-től Laskón

¹ A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 5. Sorozatszerkesztő: *Benda Kálmán*. Bp. 1994. 128 old.

tevékenykedett és innen kiindulva Szlavóniában és Baranyában 120 protestáns egyházat alapított. Laskó már a középkorban is jeles művelődési központ. Kolostorában nevezetes iskola működött és benne Laskai Demeter, akinek kódexe csak néhány évvel ezelőtt került elő. E településen született Laskai Osvát a XV-XVI. század fordulójának kiemelkedő ferencendi tudosa, a teológia professzora. A reformátorok közül Szegedi Kis István, nevelőként és költőként egyaránt tevékenykedett Laskón. Itt született Laskai Csókás Péter a tíz nyelvű Calepinus-szótár (1585) magyar szavainak szerkesztője. Mindezt Lábadi Károly könyvében településenként ismerteti, mutatván azt, hogy Drávaszög a középkortól kezdve, mennyire az európai műveltség egyik melegágya lehetett hazánkban.

Vörösmarton az egyetlen középkori magyar szerzetesrend, a Pálosok kolostort alapítottak, majd a reformáció idején a Várhegyen gimnáziumot épült, melynek messzevidéken híre járta. Olyan professzorok tanítottak ebben, mint Laskai János, Muraközi András, Kopácsi János és sokan mások, egyik utolsó tudós tanárát Gyimóthi Istvánt a hagyomány szerint a halászok mentették meg 1686-ban a török elől.

A könyv nagy érdeme a ma még meglévő tíz drávaszögi református templom és elődjeinek bemutatása. Igen, mert e tájat a hadak sokszor felégették, különösképpen a törökök végeztek nagy pusztítást, de a másfajta katonaság sem a kultúra és az egyházi építmények, kincsek megbecsülésében jeleskedett. A tíz településen sorra veszi nemcsak a templomokat, hanem a harangokat, az úrvacsorai edényeket, terítőket, megszólaltatja az anyakönyveket, az egyházi jegyzőkönyveket, feljegyzéseket. Mindezekből kiderül, hogy milyen hatalmas egyházi és egyben magyar nemzeti kincsek halmozódtak fel a református gyülekezetekben.

A gondosan megírt és megszerkesztett könyvet letéve az első kérdés: vajon mi maradt meg ezekből az értékekből a

legutóbbi háború után. A bélyei templomról készült két felvétel nem sok jóval biztat. 1992-ig Isten dicsőségét hirdették benne, attól kezdve a templom és tornya kormos falai arról tanúskodnak, hogy a fegyveresek még az oltást sem engedélyezték.

Rendkívül fontos helytörténeti feladatnak látszik annak felmérése, hogy a határon túli magyar egyházaknál (római és görögkatolikus, református, evangélikus, unitárius és mások) milyen művészi, levéltári értékek voltak és mik maradtak meg a mai napig. Meg vagyok győződve, hogy ezek alapos ismeretével, tudományos feldolgozásával nemzeti értékeink jelentősen gyarapodnának. Érdemes lenne egy olyan útmutatót összeállítani, melynek segítségével egy-egy egyház-község történetét meg lehetne írni.

Kívánjuk a drávaszögieknek, hogy minél többen, minél előbb hazatérhessenek s mint őseik tették oly sokszor, ezer év alatt, ismét építsék fel nagymúltú falvaikat. „Ha ez az örökség csak egyetlen kváderkő is a magyarság szellemi hajlékában, kimozdítása oka lehet a színfoltveszteségnek.”

Balassa Iván

VILLÁNYI PÉTER:

Zabari mesék¹

A palóc vidék népi elbeszélés-kultúrájáról szerencsére egészen jó gyűjtemények állnak rendelkezésre. Istvánffy Gyula a matyó népmeséket és mondákat jegyezte fel. Pintér Sándor pedig a palóc tündérmeséket rögzítette nyelvjárási hitelességgel a századforduló előtt. Azóta kevés anyagot közöltek erről a tájról.

Zabar község a Mátra mögött, a határ mellett található. Villányi Péter a zabari néphagyomány feltárásával újra felfedezte

¹Villányi Péter: Tündérmesék a zabari néphagyományban. Debrecen, 1989. 166 old. (Gömör néprajza XX. köt.) – Villányi Péter: Zabari mesék és mondák. Debrecen, 1992. 208 old. (Gömör néprajza XXXIV. köt.)

ennek a vidéknek a mesevilágát, amely a korábbi mesegyűjtésekkel összehasonlítva jelentős mértékben átalakult. Bár a tündérmesék egyre inkább visszaszorulóban vannak, Villányinak 27, esztétikai szempontból igen színvonalas szövegváltozatot sikerült összegyűjtenie a községből, méghozzá hiteles formában. Azon nem csodálkozhatunk, hogy egyes tündérmesék (*Jancsi és Juliska, Piros rózsza és a béka, A mostohalány és az édeslány*) Grimm-mesei származékok. Már Berze Nagy János jóval az I. világháború előtt megfigyelte a Grimm testvérek mesegyűjteményének hatását a Heves megyei mesemondók körében.

Ugyanakkor más tündérmesék esetében (*Fehérlő Jankó, A síró-nevető szemű király fiai*) a korábbi népi elbeszéléskultúra mitikus rétegének folytonosságára figyelhetünk fel. Több mesével kapcsolatban Villányi helyesen mutat rá a ponyvai hatás tényére. Némely hiedelemmondai-mesei elbeszélésnél (*A boszorkány komaasszony, A halott szerető, A halott legény, A szurokhalott*) emlékeztetnünk kell a fonóbeli mesélés egykori hagyományára, amelynek emlékét a zabari népi elbeszélések is megőrizték.

Villányi a táji kultúrával és a palóc folklórkutatással egységben szemléli anyagát. Abból a szempontból, hogy szövegei Zabarról, tehát egy településről származnak, Berze Nagy hevesi mesegyűjtési módszerének alap gondolatát követte. Ezt a módszert azonban Villányi kiegészítette a mesemondókra, mesei alkalmakra vonatkozó elemző leírásaival, sőt a népi elbeszélések megoszlásáról szóló műfaji áttekintésével. Igen jelentős és helyes az a következtetése, hogy a tündérmesékkal szemben növekedett, sőt túlsúlyba került a tréfás mesék, adomák száma Zabaron. Villányi megállapítása más tájak elbeszéléskultúrájának változásfolyamatára is érvényes.

A második kötet legalább annyi megjelentetést tartalmaz, mint az első. Mind a legendák közül, mind a formulamesék és állatmesék sorából idézhető szép számmal elbeszélésváltozat, amely tankönyvi hatásra vagy forrásra vezethető vissza. Villányi érdeme, hogy ezeket a szövegváltozatokat is rögzítette. Így megcáfolta próza-folklórunkból származó korábbi következtetést, hogy népi elbeszéléskincsünkben az állatmesék teljesen hiányoznak.

Az eredetmondák között a szövegvariánsok viszonylag könnyen meghatározhatók a nemzetközi motívummutató szerint (A751. mot.: Ember a holdban; A791. mot.: A szivárvány keletkezése; A1319.1. mot.: Az ádámcsutka eredete stb.), de kiegészítik a hagyományos elbeszélések hazai elterjedéséről alkotott képünket. Mind a történeti mondák, mind a betyármondák között sok érdekes vándormotívum található, mint pl. az alagutakról szólók (A721.1. mot.), a fia rabolta anyja (N735. mot.), a papnak öltözött betyár rablása (K1826. mot.), amelynek szlovák párhuzamai könnyen fellelhetők. A Hitler apjáról szóló városi monda vagy az UFO mint fényes sarló az égen modern legendája mutatja Villányi könyvének értékét a hagyományos népi elbeszéléskultúra változásainak kutatásában.

A két zabari népi elbeszéléskötet hiteles képet nyújt az olvasónak a mai északmagyar szájhagyományról. Az egykor hosszú történetek a könyvhatásra, a magnózás-videózás nyomán, az óvodai mesei diafilmek ösztönzése alatt és a mesélés jellegének megváltozására sok esetben típusvázukra csiszolódtak, rövidültek. A régi szájhagyomány korábbi szerepkörében élt tovább valamiképp, amikor a megújuló mondavilág vagy a tréfás elbeszélések mindennapi művészi felidőzésére került sor.

Dr. Dömötör Ákos

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Bódva menti dolgozatok. Szerk. Bodnár Mónika. Kiad. a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. 1994. (Utánpótlás 3.)

Bolla Dezső – Gavlik István: Csepeli helytörténeti olvasókönyv. 5. osztályos tanulók részére. Kiad. a: Budapest-Csepel Önkormányzata. Bp. 1993. 32 old.

Csorba Csaba: Az ipari szakoktatás története Miskolcon. In: Szemere Lapok. 1994. 7. szám. 32 old.

Csorba Zoltán: Kazinczy Gábor. Kiad. a: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Bizottság. Miskolc. 1994. 124 old.

Dáka. Batthyány – kastély. Szerk. Dercsényi Balázs. Bp. 1994. 16 old. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 503.)

Dankó Imre: Nagycesed. Debrecen, 1994. Ethnica. 257 old.

Dombóvári János: Pusztafedémestől Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. Miskolc. 1994. Szent Maximilian. 189 old.

„Egy igaz történet, részletekben...” Cigány-magyar kapcsolatok határon innen és túl. Szerk. Demeter Zayzon Mária. Kiad. Budapest Kőbányai Önkormányzata. Bp. 1994. 245. old.

A tartalomról: *Frivaldszky János:* A kezdeti bizalmatlanság feloldódott. *Kovács Ilona Judit:* Ugye elfáradt, Samuka? *Vitos László:* A lopás. *Hajtman Koriúlia:* Nem minden cigány fiatal könnyelmű. *Orsos Lajos:* A putritól az egyetemig. *István Lajos:* Ott éreztük igazán jól és szabadon magunkat. *Szőcs Lajos:* Kántáló cigányok Korondon. *Salamon Ferenc:* Akik mindig a más kedvéért muzsikáltak. *Salamon Ferenc:* A sepsiszentgyörgyi cigány oktatás rövid története. *Hadházy Antal:* Hogyha Isten cigányokat teremtett. *Jónásné Éri Magdolna:* Cigány-telep. *Kerekes Ildikó:* Paulina jóslata. *Hegedűs Sándor:* Cigány motívumok a magyar műköltészetben.

Énekeljünk együtt! A Vikár Béla népdalkör dalaiból. Szerk. Gelencsér Ágnes. Kiad. a Népzeneoktatásért Alapítvány. Bp. 1994. 47 old.

Erdélyi Református Naptár az 1995. évre. Szerk. Molnár János. Kiad. az Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár, 1994. 232 old.

Feljegyzések, fényképek Farád község történetéből. Szerk. Horváth Győző. Farád. 1994. 19+17 old.

Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. Szerk. Arday Lajos. Kiad. a Közép-Európai Intézet, Teleki László Alapítvány. Bp. 1994. 199 old.

Furu Árpád. Torockó. Sepsiszentgyörgy. 1994. 14 old.

Genersich Antal emlékkönyv. Adatok a romániai magyar orvosok és gyógyszerészek munkásságáról. Szerk. *Tankó Attila, Péter Mihály.* Budapest – Marosvásárhely. 1994. Genersich Alapítvány, és az Erdélyi Múzeum-Egyesület. 207 old.

Győr-Moson-Sopron megye települései. Szerk. Tuba László. Győr. 1994. Hazánk. 224 old.

Hargita Kalendárium 1995. Szerk. Bálint András. Csíkszereda. 1994. 223 old.

Honismeret az iskolában. Szerk. Egerszeginé Hurták Erzsébet. Miskolc. 1994. 72 old.

Horváth Péter. Értekezés a kunoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjáról. Hasonmás kiadás. 1994. Akadémiai Kiadó. 156+66 old.

István Lajos: Korondi gyermekhangszerek. Kecskemét. 1994. 47 old. (Magyar falusi gyermekhangszerek. 1.)

Itt-Ott. 27. évf. 1994. 1. (123). A Magyar Baráti Közösség Lapja. Ada-Ohio. 1994. 50 old.

Jászfákóhalma utcáinak, tereinnek névadói. Jászfákóhalma. 1994. 13 old.

Kiss Gy. Csaba: Nálunk és szomszéd nemzeteknél. Pécs. 1994. Jelenkor. 220 old. (Kiseurópa sorozat)

A 750 éves Győrszentiván története. Szerk. Góczán Károly. Győr-Szentiván. 1994. 197 old.

Kisalföldi kalendárium 1995. Szerk. Borbély János. Győr. 1994. Hazánk. 195 old.

A tartalomról: *Sáry István:* Baross Gábor és Győr, *Bana József:* Royal-szálló a társasági élet központja, *Egry Ildikó:* Mit rejt a Mosonszentmiklósi határ? *Vajda Mária:* A magyar parasztság szerelmi élete. *Balázs Livia:* Koldusok, kéregetők.

Kocsis István: Kötődés az Alma Materhez. Sopron. 1994. Berzsenyi Dániel Evangélikus gimnázium. 142 old.

Kósa László: A gyulai református egyház története. Kiad. a Békés megyei Levéltár. Gyula. 1994. 227 old.

Krasinka, Ewa-Kantor, Ryszard: Derenk és Istvánmajor. Miskolc. 1994. Herman Ottó Múzeum. 151 old.

A Krúdy Gyula Gimnázium, Vendég-látóipari, Idegenforgalmi Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet Évkönyve 1988-1994. Szerk. Baksa Kálmán. Győr. 1994. 72 old.

Limes. Komárom-Esztergom megyei tudományos szemle. 1994. 1. szám. Tatabánya. 1994. 163 old; 1994. 2. szám. Tatabánya. 1994. 138 old.

Magyar iskolák a Kárpát-kanyarban. (Összeáll. Hétfalusi Művelődési Társaság.) Sepsiszentgyörgy. 1994. 232 old.

Majoros Sándor: Távolodás Bácskától. Novellák. Bp. 1994. Kézirat Kiadó. 228 old.

Makói honismereti hírdő. A makói József Attila Művelődési Központ kiadványa. 6. évf. 1. szám. Makó. 1994. 30 old.

Marton József: Az erdélyi (gyulafelhérvári) egyházmegye története. Kolozsvár. 1993. 206 old.

Másság-azonosság. 1. kötet. Bp. 1994. Kőbányai Önkormányzat. 152 old. Szerk.: *Demeter Zayzon Mária*

A tartalomról: *Bodáné Pálok Judit:* A kisebbség és a kisebbségi törvény, *Doncsev Toso:* Gondolatok a kisebbségi törvényről, *Choli Daróczi József:* A magyarországi cigányok nyelvi, kulturális sajátosságai, *Timár Áron:* A kőbányai lengyel közösség és templom története, *Daróczi Ágnes:* A magyarországi cigányok szokásvilága, hagyományai, *Dzindzisz Jorgosz:* A magyarországi görögök legújabb kori története, *Nikola Parov:* Bolgár zenei hagyományokról, *Szarka László:* A budapesti szlovákság asszimilációja, *Gáli Mihály:* A cigánysággal kapcsolatos helyi konfliktusok kezelésének tapasztalatai.

Misóczki Lajos: Honismereti emlékfűzet. 1989-1994. Eger. 1994. 62 old.

Mollay Károly: Das Geschäftsbuch des Kramers Paul Moritz. Sopron. 1994. Soproni Levéltár. 99 old.

Mollay Károly: Első telekkönyv. Erstes Grundbuch. Sopron. 1994. Soproni Levéltár-Soproni Múzeum. 235 old.

Mozaikok Csongrád város történetéből. Szerk. *Bálint György.* Csongrád. 1993. 252 old.

Moravica megemlékezése Kossuth Lajos halálának 100. évfordulóján. Kiad. a Moravica Helyi Közössége. Moravica. 1994.

Múzeumi kutatások Bács-Kiskun Megyében. 1992. Szerk. Székelyné Körösi Ilona. Kecskemét. 1994. 134 old.

Nagy Géza: A magyarországi Bodrogköz földrajzi nevei. Pácin. 1994. 424 old. (Bodrogközi füzetek, 6-8.)

Nagy István: A győri fotográfia 150 éve. Győr. 1994. MTI Foto Kft. 96+16 old.

Négyesi Lajos: A ménfői csata, 1044. július 5. Ménfőcsanak. 1994. Ménfőcsanaki Népfőiskola. 25 old.

Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. Sopron. 1993. 238 old.

A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 18. Szerk. Szvirček Ferenc. Salgótarján. 1993. 270 old.

Nemzetiségi bibliográfia 1992. 1-2. kötet. Kiad. Országos Idegennyelvű Könyvtár. Bp. 1993. 2 db.

Pro Natura. Természet- és környezetvédelmi útmutató. Gondozta: Németh János. Bukarest. 1994. Kriterion. 265 old.

Somogyi honismeret. 1994. 2. szám. Szerk: Gál József, Jáger Mária et al. Kaposvár. 1994. 129 old.

Szalay Béla: Otthonunk. Dör. Szemelvények. Győr. 1994. Hazánk. 144 old.

Szamosújvári Sándor személyi bibliográfiája. Debrecen, 1994.

100 éves a komáromi Erzsébet-híd. (Írták: Agócs József, Apáthz Árpád et al.) Kiad. a Tatabányai Útügyi Ig.) 76 old.

Székelyné Körösi Ilona: Kecskeméti évszázadok. Kecskemét. 1993. 71 old.

Szlovákok az európai történelemben. Szerk. Molnár Imre. Kiad. a Közép-Európai Intézet. Bp. 1994. 123 old.

Tóth Péter: Sopron vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveink regesztái. 1. 1579-1589. Sopron. 1994. Soproni Levéltár. 326 old.

Vajk Ilona: Kós Károly válogatott bibliográfia. Kiad. az Országos Idegennyelvű Könyvtár. Bp. 1994. 193 old.

Váray László: A Győri Ütőegyesület története. 1974-1994. Győr. 1994. Hazánk. 83 old.

Zounuk. A Jász- Nagykun- Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. 9. Szerk. Zádor Béláné. Szolnok. 1994. 386 old.

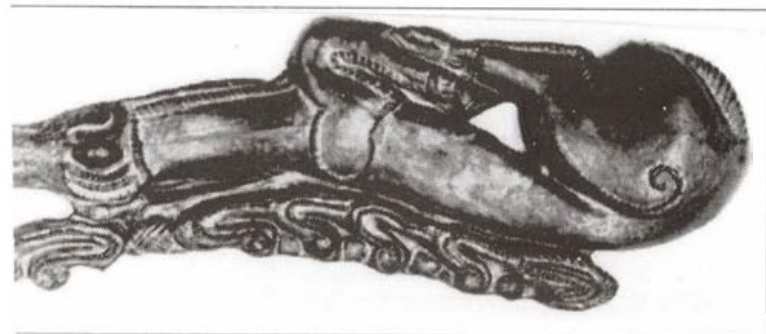
Belovári Gézáne

kovich György és János ásatáson, 1943 tavaszán, Tápiószelén

Blaskovich János és György (1958)

*A tápiószentmártoni
aranyszarvas (A Blaskovich
Múzeumban őrzött
galvanomásolat
(fotó: Gócsa Mihály)*

*A tápiószeléri
Blaskovich-kúria, ma
Múzeum*

